

«ПРАВО. ЛЮДИНА. ДОВКІЛЛЯ» | «LAW. HUMAN. ENVIRONMENT»

Науково-практичний журнал. Vol. 11, No 3, 2020
ISSN 2663-1350 (PRINT) ISSN 2663-1369 (Online)

Засновник:

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Редакційна колегія

(спеціальність 081 «Право»)

В. М. Єрмоленко, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН України
(головний редактор);

В. В. Ладиченко, доктор юридичних наук,
професор (заступник головного редактора);

В. І. Мельник, кандидат сільськогосподарських наук, доцент (відповідальний секретар);

М. А. Дейнега, кандидат юридичних наук,
доцент (заступник відповідального секретаря);

Г. В. Анісімова, доктор юридичних наук,
доцент;

О. М. Батигіна, кандидат юридичних наук,
доцент;

О. В. Гафурова, доктор юридичних наук,
професор;

Є. А. Гетьман, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України;

Л. О. Головка, кандидат юридичних наук,
доцент;

Т. О. Губанова, доктор юридичних наук,
професор;

І. В. Курило, доктор юридичних наук, професор;

Ю. І. Пивовар, доктор філософії у галузі права, професор;

О. Ю. Піддубний, доктор юридичних наук, професор;

І. М. Сопілко, доктор юридичних наук, професор;

О. Я. Трагнюк, кандидат юридичних наук, доцент;

О. С. Яра, кандидат юридичних наук, професор;

В. С. Єлісєєв, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);

Іржі Зіха, кандидат юридичних наук (Чеська Республіка);

Антоніо Колаведжіо, доктор філософії у галузі державного економічного права, професор (Італійська Республіка);

Т. І. Макарова, доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь);

І. С. Шахрай, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);

Н. А. Шингель, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь).

Адреса редакції:

03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15.

Тел./факс: +380 44 527 87 20

e-mail: nti_dep@nubip.edu.ua

Рекомендовано до друку

Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Протокол № 1 від 21.08.2020 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23843-13683ПР від 03.04.2019 р.

Фахова реєстрація у МОН України: Наказ № 409 від 17.03.2020 р., Категорія «Б».

Науковий редактор – О.В. Гафурова, доктор юридичних наук, професор.

Підписано до друку 29.09.2020 р. Формат 70х100/16. Друк офсетний.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 15,4. № 200630.

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, тел.: 527-81-55.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4097 від 17.06.2011.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Єрмоленко І.М. ПОЗИТИВНІ ТА ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТВОРЧОСТІ О.С. ДОБРОВА	6
Романів Х.Б. ІКТ ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ ПРАВА.....	13

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Верлос Н.В. ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕЦЕПЦІЯ» У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ.....	23
--	----

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Єрмоленко В.М. КОНСТРУКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬ	33
Гафурова О.В. ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЯКОСТІ ПИТНОЇ ВОДИ (НА ПРИКЛАДІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ «НІТРАТНОЇ» ДИРЕКТИВИ).....	41
Гафурова О.В., Марченко С.І. ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ СЕЛЯН НА ЗЕМЛЮ	50
Radchenko A.M. THE PROBLEMS OF LEGAL ADJUSTING OF QUESTIONS OF WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE	58
Мазій В.С. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ПІД СМІТТЄЗВАЛИЩАМИ	65

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Новак Т.С. СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАСОБАМИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	74
Новак Т.С., Мельник В.О. ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВАХ	86
Шовкун Ю.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ (НАДОМНОЇ) РОБОТИ ПІД ЧАС КАРАНТИНУ	96

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Світличний О.П., Шпак О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ГЕОДЕЗІЇ, КАРТОГРАФІЇ ТА КАДАСТРУ	102
Artemenko O.V. PROBLEMATIC ASPECTS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF RULES OF ROAD TRAFFIC	109

Улютіна О.А., Денисюк І.І. ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СПРАВАХ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	116
---	------------

Кідалов С.О. СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ.....	126
---	------------

Макаренко Ю.С. ПРОГАЛИНИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ (ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ) ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК.....	132
---	------------

Олексюк В.П. ОБ'ЄДНАНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН	143
--	------------

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Korniakova T., Yuzikova N., Khomiachenko S. PREVENTION OF A DESTRUCTIVE ATTITUDE TOWARDS THE ENVIRONMENT AS A CONDITION OF LIFE SAFETY IN THE ECOSYSTEM: CRIMINOLOGICAL ASPECTS	152
--	------------

Kovalova S.S. SPECIFICS OF CRIMINAL LIABILITY FOR A BRUTAL AND PREMEDITATED MURDER UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF SOME FOREIGN COUNTRIES	160
--	------------

Гбур Л.В. ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ ТА КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ В УКРАЇНІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	166
---	------------

Стасюк Н.А. ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'ї: СУТНІСТЬ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ	175
--	------------

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Yanchuk Yu.V., Holoviy L.V. INTERNATIONAL ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION RELATIONS IN THE GLOBAL INTERNET	181
--	------------

CONTENT

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. HISTORY OF LAW AND STATE

Yermolenko I.M. POSITIVE AND DEBATABLE ASPECTS OF LAND AND LEGAL CREATIVITY OF O.S. DOBROV.....6

Romaniv Kh.B. ICT AS PEDAGOGICAL CONDITION IN THE COURSE OF STUDYING LAW13

CONSTITUTIONAL LAW

Verlos N. DOCTRINAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF «RECEPTION» IN CONSTITUTIONAL LAW23

AGRARIAN, LAND AND ENVIRONMENTAL LAW

Yermolenko V.M. CONSTRUCTIVITY OF APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF LAND TARGET PURPOSE33

Hafurova O.V. PROBLEMS OF IMPROVING UKRAINIAN LEGISLATION IN THE SPHERE OF DRINKING WATER QUALITY (ON THE EXAMPLE OF IMPLEMENTATION OF THE NITRATE DIRECTIVE)41

Hafurova O.V., Marchenko S.I. SOME ASPECTS OF REALIZATION OF THE PEASANTS LAND RIGHT50

Radchenko A.M. THE PROBLEMS OF LEGAL ADJUSTING OF QUESTIONS OF WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE58

Mazii V.S. SOME PROBLEMS OF THE LEGAL REGIME OF LANDS UNDER WASTE DEPOSIT65

LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW

Novak T.S. CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF PROVISION OF AGRICULTURAL WORKERS BY MEANS OF INDIVIDUAL PROTECTION....74

Novak T.S., Melnyk V.O. ON THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS IN AGRICULTURAL COOPERATIVES86

Shovkun Yu.V. LEGAL REGULATION OF REMOTE (HOME-BASED) WORK DURING QUARANTINE.....96

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Svitlychnyj O.P., Shpak O.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE CIVIL SERVICE OF UKRAINE ON GEODESY, CARTOGRAPHY AND CADASTRE..... 102

Artemenko O.V. PROBLEMATIC ASPECTS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF RULES OF ROAD TRAFFIC..... 109

Uliutina O.A., Denysiuk I.I. ON QUALITY ASSURANCE OF JUDICIAL DECISIONS IN CASES OF ENVIRONMENTAL ADMINISTRATIVE OFFENSES ... 116

Kidalov S.O. CURRENT STATE OF REGULATORY PROVISION IN THE FIELD OF WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE..... 126

Makarenko Yu.S. GAPS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION (LEGAL CONFLICTS) ESTIMATION OF LAND PLOTS 132

Oleksiuk V.P. UNITED TERRITORIAL COMMUNITY AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS..... 143

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCESS

Korniakova T., Yuzikova N., Khomiachenko S. PREVENTION OF A DESTRUCTIVE ATTITUDE TOWARDS THE ENVIRONMENT AS A CONDITION OF LIFE SAFETY IN THE ECOSYSTEM 152

Kovalova S.S. SPECIFICS OF CRIMINAL LIABILITY FOR A BRUTAL AND PREMEDITATED MURDER UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF SOME FOREIGN COUNTRIES 160

Hbur L.V. WAYS TO OVERCOME CORRUPTION AND CORRUPTION MANIFESTATIONS IN UKRAINE: CRIMINAL AND LEGAL ANALYSIS 166

Stasiuk N.A. PHYSICAL VIOLENCE IN THE FAMILY: THE ESSENCE AND THE MEANS OF RESISTANCE..... 175

INTERNATIONAL LAW

Yanchuk Yu.V., Holoviy L.V. INTERNATIONAL ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION RELATIONS IN THE GLOBAL INTERNET..... 181

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 340.9

<https://doi.org/10.31548/law2020.03.001>

ПОЗИТИВНІ ТА ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТВОРЧОСТІ О.С. ДОБРОВА

І.М. ЄРМОЛЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Email: zaritskair@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена земельно-правовій творчості члена Комісії по вивченню звичаєвого права України, створеної у 1921 р. при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) О.С. Доброва, зокрема особливостям запровадження в механізм правового регулювання тогочасних земельних відносин місцевих звичаїв. Як позитивний момент зазначається запропоноване вченим розширення історичного періоду існування вітчизняного земельного права, починаючи з XVI ст. Констатується випущення з уваги цього факту сучасними українськими представниками юридичної науки. Дискусійним моментом творчості О.С. Доброва є недостатньо обґрунтована пропозиція застосування місцевих звичаїв в земельному праві через призму їх відповідності запровадженому Цивільним кодексом принципу відповідності соціально-господарському призначенню будь-яких цивільних прав громадян, покликаних до реалізації виключно з метою розвитку продуктивних сил держави. Звертається увага на недостатнє опрацювання науковцем емпіричного матеріалу, адже алогічна підміна базового приватно-правового принципу формування цивільних прав з метою задоволення приватних інтересів на суто публічно-правовий принцип досягнення інтересів держави у кінцевому рахунку приводить до повного нівелювання значення звичаєвих земельно-правових норм.

Ключові слова: земельне право, місцеві звичаї, звичаєві земельно-правові норми, публічні інтереси, приватні інтереси

Актуальність.

Мабуть немає у вітчизняній історії важливішого питання ніж земельне, адже земля завжди була незмінним

об'єктом віковичного прагнення українського селянства. За володіння землею завжди йшли війни, відбувалися повстання селянських мас. Для порівняння у сучасній Україні досі три-

ває земельна реформа, розпочата ще на перших порах незалежності. Між тим, звернення до історії завжди дає можливість знайти подібні сучасним ситуації та побачити шляхи вирішення схожих проблем. З цього боку безперечний інтерес завжди становить неупереджена оцінка тогочасних подій їх сучасниками-науковцями. Звідси й цілком пояснювана зацікавленість фахівців, що досліджують історико-правові аспекти земельних відносин, науковими працями, у яких відбивається ретроспективний аспект становлення і розвитку вітчизняного земельного права. Одним з таких вчених є О.С. Добров, творчий доробок якого у земельно-правовій галузі вражає не обсягом, а змістовним наповненням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У попередній статті (Єрмоленко, 2020: 7), яка є логічним початком циклу праць про творчість О.С. Доброва у галузі земельного права, вже вказувалося на повну відсутність аналітичних розвідок його творчості.

Звідси, *метою* цієї статті є подальше розкриття змісту творчих здобутків О.С. Доброва, присвячених земельно-правовій тематиці, зокрема проблемам застосування звичаєвих норм земельного права.

Результати.

Творчість О.С. Доброва передусім цікава з погляду визначення початку відліку виникнення вітчизняного земельного права. У сучасній енциклопедичній літературі викладається думка, що земельне право в Україні виникло в 1917 році. Цей висновок прив'язуєть-

ся до факту радянської націоналізації земельного фонду на підставі декрету про землю та інших актів, прийнятих після жовтневого перевороту 1917 р. (Кулинич, 2019: 206). На жаль, цей висновок є результатом дублювання відповідних положень радянської і російської земельно-правових доктрин. Наприклад, ще в 1957 р. М.Д. Казанцев першим джерелом земельного права визнавав ленінський Декрет про землю, прийнятий II Всеросійським з'їздом Рад у жовтні 1917 р. (Казанцев, 1957: 119–120). Значно пізніше у 1994 р. російський науковець М.І. Краснов дійшов висновку про виокремлення земельного права з лона цивільного і адміністративного права після 1917 р., коли земля перестала бути товаром (Краснов, 1994: 54). Але М.І. Краснов щонайменше не точний у історичних подробицях щодо існування в царській Росії галузі адміністративного права, якого тоді просто не існувало, а його тогочасним прообразом було поліцейське право. Так, п. 6 ст. 372 Зводу основних державних законів Російської імперії у частині Загальних положень щодо установи Міністерства внутрішніх справ (Свод законов Российской Империи, 1906: 187) до компетенції Міністерства внутрішніх справ відносив справи по утворенню адміністративного управління в губерніях і областях, що свідчить про віднесення останнього саме до структури поліцейського права. До того ж подальше дослідження не виявило у структурі імперського поліцейського права належного масиву земельно-правових норм, рецепція яких відбулася до Земельного кодексу УСРР 1922 р. (Земельний кодекс УСРР, 1922). Таким чином, якщо з датою виникнення радянського (саме радянського) земельного права можна погодитися, то висновок М.І. Краснова про характер

формування радянського земельного права, з огляду на вищенаведене, є достатньо дискусійним.

Тому у вищенаведеній енциклопедичній статті фіксується час виникнення саме радянського, а не українського земельного права. На жаль, у зазначеній публікації не знайшли належного відбитку досягнення української історико-правової науки, зокрема О.С. Доброва, який переконливо довів існування земельного права в Україні ще у литовсько-українській державі, починаючи з XVI ст. (Добров, 1930: 302–303). Уже в цьому проявляється об'єктивна необхідність вивчення творчих здобутків О.С. Доброва у галузі земельного права, адже нарешті прийшов час відходу від пострадянського синдрому в юридичній науці як у цілому, так і від віковичного деструктивного впливу російської історико-правової доктрини зокрема.

Наступною віхою земельно-правової спадщини О.С. Доброва є вивчення особливостей рецепції земельно-правових звичаїв до структури першого Земельного кодексу УСРР, чому присвячена окрема наукова праця у розрізі творчих здобутків комісії для виучування звичаєвого права України, створеної у 1921 р. при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) (Добров, 1925: 3–12). Передусім О.С. Добров констатує факт рецепції Земельним кодексом УСРР 1922 р. місцевих звичаїв як субсидіарного джерела правового регулювання земельних відносин. Дійсно, ЗК УСРР 1922 р. у низці статей дозволив застосування місцевих звичаїв як регулятора земельних відносин, якщо це не суперечить закону. Зокрема, це стосувалося визначення земельних прав і обов'язків (ст. 8), порядку вирішення земельних справ (ст. 56), процедури поділу селянського двору (ст.

78, 85). При цьому О.С. Добров об'єктивно розкриває причину запровадження місцевих звичаїв до механізму земельно-правового регулювання, зазначаючи, що законодавець не міг ігнорувати господарських відносин, що існували в сільському побуті та регулювалися раніше звичаєвим правом, як наприклад відносин, пов'язаних з існуванням селянського двору або селянської громади (Добров, 1925: 3). Це реальна підстава, бо, по-перше, через новизну запроваджуваної радянської моделі земельних відносин законодавець дійсно не міг ігнорувати напрацьований століттями пласт норм народного права, не боячись викликати зайвої соціальної напруги серед селянства у такому делікатному питанні як земельне, а, по-друге, складно одразу створити бездоганний механізм правового регулювання без застосування певного запобіжника (у нашому випадку – звичаєвих норм).

Водночас, як правильно зазначив О.С. Добров, труднощі мали поставати не у з'ясуванні відповідності звичаю законів, а у практичному застосуванні звичаєво-правових норм, з огляду на передбачену статтею 1 Цивільного кодексу необхідність здійснення прав у відповідності до їх соціально-господарського призначення, адже у супротивному разі ці права не захищалися законом (Добров, 1925: 4). Як наслідок, далі понад 80 відсотків тексту присвячено не задекларованому в назві звичаєвому праву, а з'ясуванню сутності поняття соціально-господарського призначення у контексті його порівняння зі змістом ст. 4 Цивільного кодексу УСРР (Цивільний кодекс УСРР, 1922), згідно якої держава надавала цивільну правоздатність (здатність мати цивільні права і обов'язки) всім громадянам з метою

розвитку продуктивних сил країни. У підсумку більшість вчених, які розглядали це питання, дійшли висновку, що саме соціально-господарське призначення й є метою розвитку продуктивних сил країни, для чого і надається громадянам цивільна правоздатність. Критично дискутуючи з авторами цієї позиції, О.С. Добров приходить до висновку про декларативний характер ст. 4 ЦК УСРР, адже розглядувана мета, на його думку, лише стосується загального визнання правоздатності й відновлення приватно-господарського обігу, а тому жодним чином її не можна розуміти як соціально-господарське призначення конкретних цивільних прав (Добров, 1925: 7). Між тим, у наявності не що інше, як впровадження застосовуваного під час громадянської війни дискримінаційного принципу революційної доцільності, трансформованого у цивільному законі у принцип соціально-господарського призначення.

А з тексту розглядуваної ст. 4 ЦК УСРР прямо випливає висновок саме про соціально-господарське призначення конкретних цивільних прав, який і спробував спростувати О.С. Добров. Разом з тим чомусь жоден з дослідників цього питання, включаючи О.С. Доброва, не звернув уваги на природні (за фактом народження) права, які формують правоздатність, зосередившись лише на соціальних правах, що їх визначає держава. Крім того, призначення (мета) правоздатності полягає у забезпеченні існування особи в суспільстві для себе, але в будь-якому разі не для ефемерного розвитку якихось продуктивних сил держави. Проблема тут полягає навіть не у недосконалої нормотворчої техніки авторів ЦК УСРР, а у застосуванні ідеї цивільно-правового регулю-

вання, у основу якої покладено політичний аспект соціально-економічної доцільності замість ідеї рівності прав усіх суб'єктів цивільних правовідносин. У наявності перші паростки формування тоталітарної держави, які чомусь не помічає О.С. Добров. І справа не у можливості політичних переслідувань, адже надворі стояв 1925 р., тобто середина періоду нової економічної політики. Ймовірніше припустити тогочасну ситуацію всезагального і безальтернативного сприйняття всіма народними масами ідеї примату інтересів держави над інтересами окремої особистості, відстоювання яких і мало б здійснювати цивільне право. Адже жоден з вчених (включно з О.С. Добровим) жодної миті не засумнівався у доцільності формулювання мети цивільної правоздатності поза межами превалювання публічних інтересів у вигляді формування продуктивних сил держави. Замість цього всі дослідники замкнулися на виправданні цієї абсурдної з погляду цивільно-правової науки ідеї заміщення основоположних засад приватного права недосконалим публічно-правовим аналогом. Зазначена ситуація повністю вписується у образно змальовані Д. Орвеллом рамки тоталітарного суспільства, коли головними гаслами єдиної правлячої партії було проголошено три гасла: війна – це мир, свобода – це рабство, нещасття – це сила (Орвелл, 2015: 8). Не дивлячись на взаємовиключність наведених гасел, вони успішно застосовувалися при катуванні мізків населення.

Крім того, О.С. Добров чомусь не звернув уваги на положення ст. 3 ЦК УСРР, у якій вказано, що земельні відносини регулюються особливим (земельним) кодексом. Цим було надано абсолютний пріоритет спеці-

ального (земельного) законодавства над загальним (цивільним), а тому штучне вишукування виправдань для вищевказаної підміни приватно-правових засад публічно-правовими з метою вирішення надуманої колізії між земельним і цивільним законодавством, виглядає надлишковим. Здійснене О.С. Добровим подальше звернення до соціальної, споживної, виробничої та розподільної функцій права для пояснення поняття соціально-господарського призначення на фоні досить широкого аналізу закордонного законодавства, лише переобтяжує зміст і логіку доказування, не додаючи в кінцевому рахунку ясності щодо необхідності його застосування в Цивільному кодексі. Тим не менше, О.С. Добров не тільки пропонує поширити принцип відповідності соціально-господарському призначенню й на звичаєві норми земельного законодавства, а й підпорядкувати таке поширення подвійному контролю. По-перше, судовий або інший орган має перевірити існування застосованого звичаю та його несуперечність писаному закону, по-друге, перевірити його відповідність соціально-господарському призначенню (Добров, 1925: 12). Однак ця пропозиція також не може залишитися без відповідних зауважень. По-перше, у разі несуперечності закону місцевий звичай автоматично має не суперечити й принципу соціально-господарського призначення. По-друге, звичаєві норми формувалися у принципово відмінних від радянських умов земельного ладу. Тому поширення на них суто радянського принципу та ще й в умовах подвійного контролю повністю нівелюватиме потребу у звичаєвих нормах або вихолостить їх первісний зміст. По-третє, у будь-яко-

му разі буде порушено закріплений у цивільному законодавстві принцип пріоритетності дії спеціального законодавства над загальним.

Висновки і перспективи.

Проведений аналіз окремих положень земельно-правової спадщини О.С. Доброва дає змогу зробити висновок про існування як позитивних, так і дискусійних моментів. Безумовним надбанням є обґрунтування часу виникнення і формування галузі українського земельного права протягом XVI ст., на що досі не звертають уваги галузеві дослідники, прив'язуючись до відповідних положень радянської та сучасної російської правових доктрин. Зміщення ретроспективного проміжку майже на чотири століття назад дає змогу досягти щонайменше триєдиного ефекту. У політико-правовому плані – це додаткове свідчення первісності процесів формування української державності порівняно з російською і незалежно від останньої. Історико-правовий аспект реалізується досягненням об'єктивності у висвітленні особливостей становлення вітчизняної системи права. Нарешті, з боку земельно-правової доктрини розширюються рамки аргументації на користь самостійності галузі земельного права.

Дискусійним моментом є спроба позитивного обґрунтування рецепції до Цивільного кодексу суто політичного гасла відповідності соціально-господарському призначенню будь-яких цивільних прав громадян, покликаних до реалізації виключно з метою розвитку продуктивних сил держави. Цілком зрозуміло, що автору так і не вдалося розкрити сутність і зміст вказаних понять, не дивлячись

на звернення до категорії інтересу, а також соціальної, споживної, виробничої та розподільної функції права. На цьому фоні все ж висловлено пропозицію при застосуванні місцевих звичаїв у земельних відносинах перевіряти їх на відповідність не тільки закону, а й соціально-господарському призначенню. Однак при цьому було випущено з уваги алогічну підміну базового приватно-правового принципу формування цивільних прав з метою задоволення приватних інтересів на суто публічно-правовий принцип досягнення інтересів держави, а також впроваджений Цивільним кодексом пріоритет спеціального земельного законодавства над загальним (цивільним). Закономірним наслідком поширення на місцеві звичаї обов'язкової відповідності публічним інтересам держави є повне нівелювання значення звичаєвих норм.

Список використаних джерел

1. Ермоленко І.М. Наукова спадщина О.С. Добрава у царині науки земельного права. Право. Людина. Довкілля. 2020. № 3. С. 6–11.
2. Кулинич П.Ф. Земельне право. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право. Харків: Право, 2019. С. 206–212.
3. Казанцев Н.Д. Возникновение и развитие колхозного права. Советское государство и право. 1957. № 11. С. 119–129.
4. Краснов Н.И. О соотношении земельного и гражданского права при переходе к рыночной экономике. Государство и право. 1994. № 7. С. 53–59.
5. Свод законов Российской Империи. Издание в 16-ти томах: Т. 1: Свод основных государственных законов. Учреждение Министерства внутренних дел. URL: <http://pravo.gov.ru> (дата звернення: 22.09.2020 р.).
6. Земельний кодекс УСРР: постанова ВЦБК від 29.11.1922 р. ЗУ УСРР. 1922. № 51. Ст. 750.
7. Добров О. Земельне право на Україні в XVI ст. Вісник радянської юстиції. 1930. № 10–11(165). С. 302–303.
8. Добров О. Звичаєве право й стаття 1-ша Цивільного кодексу. Праці комісії для вичучування звичаєвого права України. 1925. Вип. 4. С. 3–12.
9. Про надання чинності Цивільному кодексу УСРР: постанова ЦБК УСРР від 16.12.1922 р. ЗУ УРСР. 1922. № 55. Ст. 780.
10. Орвелл Джордж. 1984: роман / з англ. Пер. В. Шовкун. Київ: Вид-во Жупанського, 2015. 312 с.

References

1. Yermolenko, I.M. (2020). Naukova spadshchyna O.S. Dobrova u tsaryni nauky zemelnoho prava. Pravo. Liudyna. Dovkillia [The scientific heritage of O.S. Dobrov in the field of land law science. Law. Human. Environment], 11(2): 6–11 (in Ukrainian).
2. Kulynych, P.F. (2019). Zemelne pravo. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Land law. Great Ukrainian legal encyclopedia]: u 20 t. T. 16: Zemelne ta ahrarne pravo. Kharkiv: Pravo, 206–212 (in Ukrainian).
3. Kazantsev, N.D. (1957). Voznyknovenye y razvytye kolkhoznogo prava. Sovetskoe gosudarstvo y pravo [The emergence and development of collective farm law. Soviet state and law], 11: 119–129 (in Russian).
4. Krasnov, N.Y. (1994). O sootnoshenyy zemelnoho y hrazhdanskoho prava pry perekhode k rynochnoi ekonomyke. Hosudarstvo y pravo [On the relationship between land and civil law in the transition to a market economy. State and law], 7: 53–59 (in Russian).
5. Svod zakonov Rossyiskoi Ymperyy. Yzdanye v 16-ty tomakh: T. 1: Svod osnovnykh hosudarstvennykh zakonov. Uchrezhdenye Mynysterstva vnutrennykh del [Code of laws of the Russian Empire. Edition in 16 volumes:

- Vol. 1: Code of basic state laws. Institution of the Ministry of the Interior]. Available at: <http://pravo.gov.ru> (in Russian).
6. Zemelnyi kodeks USRR [Land Code of the USRR] (1922): postanova VTsVK vid 29.11.1922. ZU USRR, 51, 750 (in Ukrainian).
7. Dobrov, O. (1930). Zemelne pravo na Ukraini v XVI st. Visnyk radianskoi yustytysii [Land law in Ukraine in the XVI century. Bulletin of Soviet Justice], 10–11(165): 302–303 (in Ukrainian).
8. Dobrov, O. (1925). Zvychaieye pravo y stat-tia 1-sha Tsyvilnoho kodeksu. Pratsi komi-sii dlia vyuchuvannia zvychaieyoho prava Ukrainy [Customary law and Article 1 of the Civil Code. Proceedings of the commission for the study of customary law of Ukraine], 4: 3–12 (in Ukrainian).
9. Pro nadannia chynnosti Tsyvilnomu kodeksu USRR [On the entry into force of the Civil Code of the USSR] (1922): postanova TsVK USRR vid 16.12.1922. ZU USRR, 55, 780 (in Ukrainian).
10. Orvell Dzhordzh. 1984: roman (2015) / Per. V. Shovkun. Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho, 312 (in Ukrainian).

I.M. Yermolenko (2020). POSITIVE AND DEBATABLE ASPECTS OF LAND AND LEGAL CREATIVITY OF O.S. DOBROV. *Law. Human. Environment*, 11(3):6-12.

<https://doi.org/10.31548/law2020.03.001>.

Summary. The article is devoted to the land and legal creativity of a member of the Commission for the Study of Customary Law of Ukraine, established in 1921 at the All-Ukrainian Academy of Sciences, O.S. Dobrov, in particular the peculiarities of the introduction into the mechanism of legal regulation of the then land relations of local customs. As a positive point, the proposed expansion of the historical period of existence of domestic land law, starting from the XVI century. It is stated that modern Ukrainian representatives of legal science have overlooked this fact. A debatable point in the work of O.S. Dobrov is an insufficiently substantiated proposal to apply local customs in land law through the prism of their compliance with the principle of compliance with the Civil Code of compliance with the socio-economic purpose of any civil rights of citizens called to implement solely to develop productive forces. Attention is drawn to the insufficient elaboration of empirical material by the scientist, because the illogical substitution of the basic private law principle of formation of civil rights in order to satisfy private interests on the purely public law principle of achieving state interests ultimately leads to complete leveling of customary land law.

Keywords: land law, local customs, customary land law norms, public interests, private interests

ІКТ ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ ПРАВА

Х.Б. РОМАНІВ, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ
E-mail: solomchak@ua.fm

Анотація. Суспільні зміни, розвиток системи правового забезпечення, підвищення якості суспільного життя висуває нові вимоги до правової освіти і до професії юриста, зокрема. Рівень підготовки юристів у вищих навчальних закладах вимагає пошуку нових інформаційних методів та засобів, які мають використовуватися як у процесі підготовки на рівні забезпечення відповідного методичного матеріалу, так і в процесі викладання правових наук, враховуючи в тому числі і забезпечення студента-юриста відповідною базою для самостійної підготовки. Новітні технології – ІКТ повинні сприяти творчому потенціалу студента, його фаховості та вмінню виконувати правові завдання, які моделюються у процесі навчання із якими студент безпосередньо матиме справу вже у своїй практичній діяльності.

Виявлено, що стиль та характер навчально-виховного процесу формує відношення студентів до обраної спеціальності та моделює майбутнє професійної діяльності, тому для того щоб усвідомлювали студенти-правники перспективи майбутньої професійної діяльності необхідне створення відповідних психолого-педагогічних умов, які відповідають за особливості організації змісту професійного навчання. До таких педагогічних умов, які формують професійність у студентів-правників та на які повинні бути спрямовані зусилля держави та вищого навчального закладу, слід віднести: збагачення змісту правової інформації та посилення її значення через впровадження ІКТ; спрямування освітнього процесу на формування у студентів-правників цінності права та моральних орієнтирів; спеціальна підготовка педагогічного складу з відповідною правовою та інформаційною компетенцією; відповідне методичне забезпечення, яке б включало інформаційні технології; відтворення ситуацій за допомогою ІКТ, які б максимально були наближені до реальних; організація комунікації між студентом та викладачем, в тому числі з використанням ІКТ; забезпечення безперервності удосконалення своїх знань через самостійну роботу; стимулювання розвитку у студентів активної правової позиції за допомогою створення єдиного інформаційно-освітнього середовища.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, правова освіта, інформаційне суспільство, правосвідомість, компетентність, правова інформація, правові знання

Актуальність.

Правова освіта у сучасних умовах модернізації системи української освіти в сторону її інтеграції у світовий освітній простір є віссю правового виховання та виховує в майбутніх юристів готовність до сумлінного виконання службових обов'язків і дотримання правової дисципліни, формує ціннісні установки, орієнтовані на правову поведінку. Професіоналізм формується в першу чергу через освіту, тому професійний юрист – це утвердження себе в галузі права через знання та майстерність. Правова освіта повинна забезпечити ці знання та майстерність, розуміння прав і основних свобод людини, визнаних законодавством країни і міжнародним правом, своїх обов'язків та відповідальності перед державою та іншими громадянами, етичних та правових принципів, моральних ідеалів задля головної мети – додержання правового порядку.

Однією з важливих умов підвищення якості підготовки фахівців у галузі права є формування високих професійних та моральних якостей у студентів. Це завдання є особливо актуальним, оскільки завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям, які допомагають розв'язати різноманітні правові задачі студентам-юристам підвищується якість професійної підготовки випускників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

До дослідників, які вивчали питання використання ІКТ у освіті, зокрема у правовій, слід віднести: Б.С. Гершунського, Р.С. Гуревич, В.А. Зелінську, М.Ю. Кадемію, М.М. Козер, В.А. Луппу, Н.І. Логінову,

С.І. Нетьосова, Н.Г. Русіну, І. Савченко, О.С. Федорчук, М.І. Шермана, С.В. Шийку, О.В. Шмирова та ін.

Мета статті – розкрити ІКТ як педагогічну умову та інструмент пізнання права.

Результати.

Одним з головних завдань правової освіти на сучасному етапі є побудова такого процесу навчання, який став би основою формування професійної свідомості та сприяв кваліфікованості, конкурентоспроможності, творчості юристів та умінню вирішувати правові проблеми швидко і своєчасно. Лише вдосконалення правової освіти, введення нових інформаційних технологій навчання зможе виховати юристів нового покоління з високою правовою активністю та правосвідомістю, що відповідають вимогам сучасного європейського співтовариства та очікуванням наших громадян. Сучасна система вітчизняної професійної освіти зазнала суттєвих змін. Це зумовлено наближенням вітчизняної правової системи до європейської, де на перший план висуваються права і свободи людини і громадянина, правові цінності, засади справедливості, свободи та рівності. Наша держава прагне стати членом європейського співтовариства, тим самим розширюючи права громадян та громадянських об'єднань, створюючи рівні умови в ринковій економіці, забезпечуючи судовий захист прав і свобод громадян, підсилюючи захист підприємництва тощо. Однак, це лише перші та «маленькі» кроки, оскільки наша держава перебуває у перехідному становищі, зумовленому економічними та соціальними умовами. Втім, «великим» кроком, що зумовив поштовх в освіті стали останні тенденції світо-

вого розвитку, що зумовлені переходом до інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство характеризується тим, що збільшується роль інформації і знань, стає безперешкодним доступом до інформації через збільшення інформаційних ресурсів, постійна поява нових та модифікація старих інформаційних та комунікаційних технологій у всіх галузях суспільства та науки.

Під інформаційним суспільством прийнято розуміти нового типу суспільство, що формується як наслідок глобальної соціальної революції, породженої бурхливим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій, у якому визначальною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стають знання, які є відкриті та доступні, а їх обмін не має часових, просторових та інших обмежень. Це сприяє взаємопроникненню культур та відкриває кожному співтовариству нові можливості для само ідентифікації (Федорчук, 2009: 45–47). Основними ознаками інформаційного суспільства є значне збільшення обсягів інформаційних ресурсів, поява нових та постійна модифікація існуючих у всіх сферах людської діяльності інформаційних та комунікаційних технологій. Професійна правосвідомість студента-юриста передбачає професійну інформованість, що прогнозує компетентність у сфері чинного законодавства і практики його реалізації, виражається у достатньо глибоких та професійно необхідних знаннях про право та закономірності його буття, що дозволяє займатися професійною юридичною діяльністю (Жидовцева, 2012: 309).

Інформатизація юридичної освіти повинна здійснюватися в межах двох основних цілей:

1) підготовка фахівців для наступної професійної діяльності в умовах інформаційного суспільства;

2) підвищення рівня підготовленості фахівців шляхом удосконалення наявних та розробки нових, більш ефективних методик навчання на основі сучасних інформаційних і комунікаційних технологій (Федорчук, 2009: 53–54).

Слід погодитись, що в сучасних умовах завдання правової освіти полягає в: наданні студентам повноцінних юридичних знань з навчальних дисциплін (у межах встановлених програм), навичок умілого застосування теоретичних положень у процесі практичної діяльності; формуванні переконаності у необхідності після закінчення вищого навчального закладу безперервного удосконалення своїх знань (Стрельцова, 2015: 354).

Гіпершвидка трансформація постіндустріального суспільства в інформаційне співтовариство, де виробництво і споживання інформації є найважливішим видом діяльності, а інформація визнається найціннішим ресурсом, зумовило визнати найефективнішим засобом підвищення якості професійного навчання – інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) (Савченко, 2014: 68–69). Однією із актуальних проблем інформатизації юридичної освіти є формування навичок застосування ІКТ для фахової діяльності, що є важливим компонентом професійності майбутніх правознавців. Інформаційно-комунікаційні технології, які використовуються у навчальному процесі, розглядаються як один із засобів пізнання навколишнього світу, набуття умінь і навичок вдосконалення професійної майстерності. Вони допомагають адаптуватися майбутнім фахівцям до життя у

сучасному суспільстві та як і будь-які інші педагогічні технології, інформаційні технології навчання ґрунтуються на високому професіоналізмі викладачів, співпраці та творчості між викладачем і студентом, атмосфері довіри, відповідній матеріальній та методологічній базі, відповідальному ставленню студентів до засвоєння теоретичного матеріалу й оволодіння відповідними вміннями та навичками (Федорчук, 2009: 162, 14).

Юридична освіта має бути комплексною та враховувати усі без винятку аспекти. Так, на сьогодні, коли панує тотальна комп'ютеризація та автоматизація процесів документообігу у більшості державних органів виникає нагальна потреба вироблення досконалих комп'ютерних навичок у майбутніх юристів. Тому, студенти юридичних вишів уже з перших курсів мають швидко орієнтуватись в електронних реєстрах та законодавчій базі для того, щоб у подальшій професійній діяльності робота з електронними ресурсами потребувала мінімум часу і була максимально ефективною (Крикливий, 2016: 12).

У процесі підготовки майбутніх фахівців-правознавців використання ІКТ має одне із найбільших значень, адже такі технології надають більше можливостей у виборі джерел й опрацювання значної кількості правової інформації; дають змогу створювати різні ситуації, які доведеться вирішувати у професійній діяльності; сприяють спілкуванню між особистостями. ІКТ стали однією із причин зміни звичної системи міжособистісних відносин і цінностей на складні суспільні відносини, внаслідок яких головного значення набувають вміння особистості швидко адаптуватися в довкіллі з усвідомленням реальних

умов і складнощів у міжособистісних стосунках. Завдяки застосуванню ІКТ створюється відкрита система інтенсивного навчання, яка адаптується під індивідуальні можливості того, хто навчається, що сприяє розвитку його особистості, тобто майбутньому фахівцю надається можливість вибору відповідної йому програми та технології навчання. ІКТ розвиває алгоритмічне і творче мислення, дає змогу виконувати завдання евристичного і дослідницького характеру в середовищі моделюючих програм, активізує пізнавальну діяльність, сприяє розвитку комунікаційних здібностей, формує вміння в ухваленні оптимальних рішень і адаптації у складній ситуації під час комп'ютерних експериментів на підставі моделюючих програм, які адаптуються до можливостей тих, хто навчається, шляхом надання індивідуальних завдань, які стимулюють їх до поліпшення результатів. Сучасні ІКТ дають змогу підвищити рівень самоосвіти, мотивації навчальної діяльності, надають абсолютно нові можливості для творчості, набуття і закріплення різних професійних навичок (Логінова, 2012: 78).

Використання ІКТ засобів у навчальному процесі, зокрема серед студентів-правознавців стає важливою складовою індивідуального розвитку кожного правознавця та суспільства в цілому. Студент при використанні ІКТ використовує такі форми: аналіз нормативно-правових актів, підготовка та представлення доповідей на основі презентаційних технологій, розробка схематичних та візуально-графічних моделей, заповнення таблиць, підготовка рефератів, виконання тестів та тестових завдань тощо (Нетьосов, 2010: 24).

До переваг використання ІКТ у навчальному процесі відносять: організація пізнавальної діяльності шляхом моделювання; індивідуалізації навчання; імітація типових професійних ситуацій; ефективне тренування знань, умінь і навичок; застосування одержаних знань у наукових дослідженнях; автоматизований контроль результатів навчання; здійснення зворотнього зв'язку; можливості об'єднання в навчальних програмах візуальної та звукової форм; розвиток творчого мислення (Гуревич, Кадемія & Шевченко, 2012: 34). І. Савченко до переваг використання ІКТ відносить: сприяння створенню відкритого освітнього простору; забезпечення як студентів, так і викладачів новим концептуальним інструментарієм пізнавального характеру; більш упевнена побудова власної траєкторії навчання; підвищення раціональності й ефективності навчання; розвиток інтелектуальних, творчих здібностей студентів щодо самостійного здобування нових знань; більша привабливість для студентів; відкриття суб'єктам навчання доступу до нетрадиційних різнопланових джерел інформації; легкість засвоєння матеріалу порівняно з традиційними засобами навчання (Савченко, 2014: 75).

Складовою комп'ютерно-інформаційної підготовки майбутніх правників є напрацювання ними стійких навичок роботи з правовими інформаційно-пошуковими системами, що дозволяє майбутньому юристу впевнено орієнтуватися у мінливому правовому полі, адекватно реагувати на зміни і доповнення у чинному законодавстві. В умовах інформаційного суспільства невід'ємною складовою професійної діяльності правознавця стають: коректне і впевнене володін-

ня комп'ютерними засобами пошуку і зберігання правових матеріалів, навички аналізу нормативно-правових актів на предмет відповідності і придатності для кваліфікації фабул правових задач, підготовка власних документів з використанням знайдених правових інформаційних матеріалів (Шерман, 2011: 46).

Отже, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології у правовій діяльності студент має можливість своєчасно отримувати повну і достовірну інформацію та ефективно використовувати її для виконання поставлених навчально-професійних завдань. Використання ІКТ виробляє у студентів уміння обирати шляхи розв'язання життєвих, особистих і професійних проблем, розвиває творчі здібності, здатність самостійно поповнювати правові знання (Логінова, 2012: 72). Особливе місце у правовій освіті займає потенціал ІКТ, в основі якого лежить розвиток пізнавальних навичок студентів, умінь самостійно структурувати і актуалізувати свої правові знання. Актуалізує дане питання і те, що аналіз сучасної ситуації у вищій професійній школі показав: в навчальному процесі перевищують традиційні технології з низьким рівнем використання інноваційних технологій; відсутні технології, орієнтовані на систематичне використання інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) в юридичній підготовці майбутніх спеціалістів (Кручинин & Кручинина, 2012: 19–22).

Ставлення студентів до обраної спеціальності багато в чому визначається характером навчально-виховного процесу, який моделює майбутню професійну діяльність. Для усвідомлення перспектив майбутньої фахової діяльності необхідне ство-

рення психолого-педагогічних умов, які зумовлюють специфічні особливості організації змісту професійного навчання (Федорчук, 2009: 100). Психолого-педагогічні умови розвитку студентів-юристів – це сукупність заходів в освітньому процесі, що забезпечують досягнення майбутніми фахівцями необхідного рівня правосвідомості (Кононенко). До таких педагогічних умов, які формують професійність у студентів-юристів та на які повинні бути спрямовані зусилля держави і наукового співтовариства, можна віднести наступні: включення в освітній процес компетенцій, спрямованих на розуміння і облік в подальшій професійній діяльності цінності права; створення єдиного інформаційно-освітнього (цифрового) середовища; спеціальна педагогічна і методична підготовка науково-викладацького складу кафедр; націленість освітнього процесу на розвиток правосвідомості протягом усього періоду навчання; організація суб'єктної взаємодії; впровадження компетентнісного підходу до визначення змісту, форм і методів освіти і виховання (Стародубцева, 2018: 229).

Педагогічні умови, що забезпечують розвиток студентів розкриваються через збагачення змісту правової інформації та посилення її ціннісно-сміслових аспектів; використання ситуацій, максимально наближених до реальності майбутньої професійної діяльності студентів; стимулювання розвитку у студентів активної правової позиції (Ніколаєнко, 2014: 61). До таких педагогічних умов, які формують професійність у студентів-правників та на які повинні бути спрямовані зусилля держави та вищого навчального закладу, слід віднести: збагачення змісту правової

інформації та посилення її значення через впровадження ІКТ; спрямування освітнього процесу на формування у студентів-правників цінності права та моральних орієнтирів; спеціальна підготовка педагогічного складу з відповідною правовою та інформаційною компетенцією; відповідне методичне забезпечення, яке б включало інформаційні технології; відтворення ситуацій за допомогою ІКТ, які б максимально були наближені до реальних; організація комунікації між студентом та викладачем, в тому числі з використанням ІКТ; забезпечення безперервності удосконалення своїх знань через самостійну роботу; стимулювання розвитку у студентів активної правової позиції за допомогою створення єдиного інформаційно-освітнього середовища.

Інформаційно-комунікаційні технології, що використовуються у навчальному процесі сприймаються як один з інструментів пізнання права, набуття правових умінь і навичок, вдосконалення професійної майстерності. Професійне навчання повинне будуватися не лише на професійності викладачів, комунікації студента з викладачем, відповідному методологічному забезпеченню, сумлінному ставленню студентів до навчання, відповідному обсягу правових знань, що становлять основу теоретичного матеріалу, але й на уміннях і навичках, пов'язаних з використання інформаційно-комунікаційних технологій, що є необхідною складовою професійної діяльності юриста.

Аналіз літератури показав, що попри очевидні можливості ІКТ, їх використання у вищих навчальних закладах за спеціальністю «правознавство» забезпечує педагогічний та навчальний процес наступним:

- особистісною орієнтацією навчання, тобто урахування особливостей конкретного студента-правника;
- трансформуванням навчання відповідно до сучасних вимог суспільства: перехід від традиційних методів навчання до нових педагогічних технологій, відповідних ІКТ;
- можливістю постійного контролю за рівнем обізнаності студента-правника через автоматизований контроль результатів навчання, зокрема тестування на комп'ютері;
- педагогічною та студентською комунікацією через створення спільнот у мережі Інтернет, що сприяє обміну інформацією, педагогічним досвідом, консультуванню;
- постійним удосконалення педагога через неперервність та постійність навчання новим ІКТ;
- формуванням нового типу правового мислення як викладача, так і студента-правника.

Висновки і перспективи.

Застосування ІКТ як інструменту пізнання права при підготовці студентів-правників приводить до збагачення педагогічної та організаційної діяльності вищих навчальних закладів освіти наступними можливостями: уміннями та навичками професійної майстерності; можливістю у більшому виборі джерел правової інформації; моделюванням різних правових ситуацій, які можуть виникнути у професійній діяльності; врахуванням індивідуальних можливостей студентів-правників; закріпленням професійних навичок; ефективним тренуванням пам'яті, знань і навичок; автоматизованим контролем результатів навчання; об'єднанням візуальних і звукових форм підвищення ефективності навчання; легкістю засвоєння ма-

теріалу; швидкістю реагування на зміни і доповнення в чинному законодавстві; підготовкою власних електронних документів; своєчасністю в отриманні повної та достовірної інформації; поглибленню знань про методи обробки та поширення, зберігання інформації за допомогою ІКТ; збагачення форм доступу до правової інформації; допомогою в прийнятті ефективних правових рішень; широкими можливостями для аналітичної діяльності з правовими документами; зручною роботою з великими масивами правової інформації; можливістю створювати власні бази даних; постійним моніторингом за правовою інформацією; мінімізацією витрати часу й засобів на пошук правової інформації; можливістю подальшої локалізації окремих фрагментів електронних текстів; зростанням продуктивності під час навчання; скорочення часу на розкриття правової проблеми; підвищенням правової активності; створенням комфортного середовища навчання; прискоренням передачі правового досвіду у навчанні; комп'ютерною візуалізацією правових ситуацій; здійсненням тренування у процесі навчання.

Список використаних джерел

1. Федорчук О.С. Формування у майбутніх правознавців навичок професійного застосування інформаційно-комунікаційних технологій: дис. ... канд. наук: 13.00.04. 2009. 258 с.
2. Жидовцева О. А. Структура та функції професійної правосвідомості. Форум права. 2012. № 1. С. 307–312.
3. Стрельцова Є.Д. Проблеми вищої юридичної освіти в Україні: сучасність та перспективи. Ювілейна збірка наукових праць: присвячена 150-річчю Одеського нац. ун-ту ім. І.І. Мечникова. Одеса: ОНУ, 2015. С. 342–355.

4. Савченко І. Інформаційно-комунікаційні технології як ефективний інструмент реалізації інноваційних педагогічних ідей у практику навчально-виховного процесу ПТНЗ. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2014. № 1. С. 68–79.
5. Крикливий М.Ф. Матеріально-технічне забезпечення освітньої діяльності: важливість створення належних умов для практичної підготовки майбутніх. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна юридична освіта: досвід минулого – погляд у майбутнє». 2016. С. 11–13.
6. Логінова Н.І. Інформаційно-комунікаційні технології у процесі персоналізації підготовки майбутніх правознавців. Юридична психологія та педагогіка: Науковий журнал. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 2012. Випуск 2(12). С. 71–79.
7. Нетьосов С.І. Навчання основ правознавства з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Харків: Вид. Група «Основа», 2010. 291 с.
8. Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю., Шевченко Л.С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник / за ред. Р.С. Гуревича. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.
9. Шерман М.І. Правова інформаційно-пошукова система «ЛІГА:ЗАКОН.Юрист» як засіб комп'ютерної підтримки навчання правових дисциплін. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. 2011. № 11. С. 46–51.
10. Кручинин М.В., Кручинина Г.А. Моделирование процесса формирования профессионального правосознания студентов неюридических специальностей в высшем образовании. Журнал Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2012. № 3 (1). С. 17–24.
11. Кононенко С.В. Теорія і практика формування правосвідомості у майбутніх юристів. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2011. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_4_33 (дата звернення: 12.08.2020 р.).
12. Стародубцева О.М. Особенности воспитания профессионального правосознания у курсантов вузов войск национальной гвардии российской федерации. Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2018. 5 (194). С. 226–231.
13. Ніколаєнко С.І. Виховання професійної правосвідомості майбутнього юриста у процесі вивчення «Юридичної психології». Психологічна просвіта у сучасному суспільстві: методологія, досвід, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20–21.11.2014 р. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2014. С. 60–61.

References

1. Fedorchuk, O.S. (2009). Formuvannia u maibutnikh pravoznavtsiv navychok profesiinoho zastosuvannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Formation of Future Lawyers Skills in the Professional Application of Information and Communication Technologies]. Kyiv, 2009 (in Ukrainian).
2. Zhydovtseva, O.A. (2012). Struktura ta funktsii profesiinoi pravosvidomosti. Forum prava [The structure and functions of professional justice. Forum prava], 1: 307–312 (in Ukrainian).
3. Streltsova, E.D. (2015). Problemy vyshchoi yurydychnoi osvity v Ukraini: suchasnist ta perspektyvy [Problems of great legal education in Ukraine: the prevalence of that perspective]. Yuvileyna collection of scientific works: assigned to the 150th richest of Odessa nat. un-tu im. I.I. Mechnikov. Odessa: ONU, 342–355 (in Ukrainian).
4. Savchenko, I. (2014). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak efektyvnyi instrument realizatsii innovatsiinykh peda-

- hohichnykh idei u praktyku navchalno-vykhovnoho protsesu PTNZ. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity [Information and communication technologies as an effective tool for the implementation of innovative pedagogical ideas in the practice of the educational process of vocational education institutions. Pedahohika i Psykholohiya Profesiynoyi Osvity], 1: 68–79 (in Ukrainian).
5. Kriklyv, M.F. (2016). Materialno-tekhniche zabezpechennia osvitnoi diialnosti: vazhlyvist stvorennia nalezhnykh umov dlia praktychnoi pidhotovky maibutnikh [Material and technical safety of educational performance: the importance of the establishment of good minds for the practical preparation of the future]. Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference «Current legal coverage: until the past – look at the Maybut», 11–13 (in Ukrainian).
 6. Loginova, N.I. (2012). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii u protsesi personalizatsii pidhotovky maibutnikh pravoznavtsiv. Yurydychna psykholohiia ta pedahohika: Naukovyi zhurnal [Information and communication technologies in the process of personnel preparation for the preparation of legal studies. Legal psychology and pedagogy: Science journal]. Kiev: Kiev National University of Internal Affairs, 2 (12): 71–79 (in Ukrainian).
 7. Netyoso, S.I. (2010). Navchannia osnov pravoznavstva z vykorystanniam informat-siino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Introduction of the foundations of legal science with the help of information and communication technologies]. Kharkiv: View. Group «Osnova», 291 (in Ukrainian).
 8. Gurevich, R.S., Kademiya, M.Yu. & Shevchenko, L.S. (2012). Informatsiini tekhnolohii navchannia: innovatsiinyi pidkhid [Informatsionnye tekhnologii navchannya: innovatsiyny pidhid]; for ed. R.S., Gurevich. Vinnytsia: TOV company «Planer», 348 (in Ukrainian).
 9. Sherman, M.I. (2011). Pravova informat-siino-poshukova systema «LIHA:ZAKON. Yuryst» yak zasib komp'uternoi pidtrymky navchannia pravovykh dystsyplin. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova [Legal informational system «LIGA: ZAKON. Jurist» as a computer pedagogy of legal disciplines]. Science hour writing of NPU imene M. P. Dragomanov. Series 2: Computer-based systems, 11: 46–51 (in Ukrainian).
 10. Kruchinin, M.V. & Kruchinina, G.A. (2012). Modelyrovanye protsessa formirovaniya professyonalnogo pravosoznaniya studentov neiuzydcheskykh spetsyalnostei v vysshem obrazovany. Zhurnal Vestnyk Nyzhegorodskoho unyversyteta ym. N.Y. Lobachevskoho [Modeling the process of formation of professional legal awareness of students of non-legal specialties in higher education. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo], 3 (1): 17–24 (in Russian).
 11. Kononenko, S.V. (2011). Teoriia i praktyka formuvannia pravovidomosti u maibutnikh yurystiv. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Theory and practice of forming the legal consciousness of future lawyers. Visnyk Nationalnoyi Akademiyi Derzhavnoyi Prykordonnoyi Sluzhby Ukrayiny], 4. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_4_33 (in Ukrainian).
 12. Starodubtseva, O.M. (2018). Osobennosti vospytaniya professyonalnogo pravosoznaniya u kursantov vuzov voisk natsionalnoi hvardyy rossyiskoi federatsyy. Vestnyk THPU [Features of education of professional sense of justice among cadets of higher educational institutions of the troops of the National Guard of the Russian Federation. TSPU Bulletin], 5 (194): 226–231 (in Russian).
 13. Nikolayenko, S.I. (2014). Vykhovannia profesiinoi pravovidomosti maibutnoho yurysta u protsesi vyvchennia «Iurydychnoi psykholohii». Psykholohichna prosvita u

suchasnomu suspilstvi: metodolohiia, dosvid, perspektyvy [Education of professional legal consciousness of the future lawyer in the process of study of Legal psychology].

Psykhologichna prosvita u suchasnomu suspilstvi: metodolohiya, dosvid, perspektyvy: Materials of International Scientific-Practical Conference, 60–61 (in Ukrainian).

Kh.B. Romaniv (2020). ICT AS PEDAGOGICAL CONDITION IN THE COURSE OF STUDYING LAW. *Law. Human. Environment*, 11(3):13-22.

<https://doi.org/10.31548/law2020.03.002>.

Summary. *Social changes, development of legal support system, improvement of public life quality advance new demands on legal education and legal profession, in particular. Level of lawyers training at higher educational institutions requires search for new information methods and tools that should be used both in the training process at the level of providing relevant methodological material and in the course of legal sciences delivery, including provision of a law student with appropriate basis for independent training. Advanced technologies, the ICT, should contribute to creative potential of students, their professionalism and ability to perform legal tasks the students will actually deal with in their practice being simulated during learning process.*

It has been detected that the style and nature of educational process shapes students' attitude towards the chosen occupation and models the future of professional activities, so in order for law students to understand prospects of future professional activities, it is necessary to create appropriate psychological and pedagogical conditions. Such pedagogical conditions that shape professionalism of law students and the efforts of the state and higher education institution should be directed at, shall include: enriching legal information content and enhancing its importance through introduction of ICT; directing educational process to development of law values and moral guidelines by law students; special training of teaching staff with appropriate legal and informational competence; appropriate methodological support, which would include information technology; reproduction of situations using ICT, which would be as close as possible to the real ones; organization of communication between a student and a teacher, including using ICT; ensuring continuity of knowledge improvement through independent work; stimulating development of students' active legal position by creating single information and educational environment.

Keywords: *information and communication technologies, legal education, information society, legal consciousness, competence, legal information, legal knowledge*

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕЦЕПЦІЯ» У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Н.В. ВЕРЛОС, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та трудового права,
Запорізький національний університет
E-mail: verlos79@gmail.com.ua

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних доктринальних підходів до визначення поняття рецепції у конституційному праві. Проблема рецепції у конституційному праві України в сучасних умовах державотворення є досить актуальною і має діапазон як загальнотеоретичного, так і праксеологічного пошуку особливо в процесі якісної зміни парадигми конституціоналізму, що наразі формується в умовах конвергенції правових систем сучасності та реалізації світової стратегії життєдіяльності перед глобальними викликами людству.

За результатами проведеного аналізу пропонується рецепцію в конституційному праві визначати як конституційно-правовий феномен та процес міждержавної правової взаємодії, що полягає у можливості чи необхідності сприйняття, впровадження та засвоєння зарубіжного правового матеріалу (міжнародно-правової норми) національною системою конституційного права з метою її модернізації та розвитку.

Ключові слова: рецепція в конституційному праві, конституціоналізм, конституційне право, конвергенція, запозичення, адаптація, гармонізація, євроінтеграція

Актуальність.

Розвиток сучасних демократичних держав обумовлюється глобальними процесами трансформації правової реальності і відбувається в умовах тотальної міждержавної взаємодії. Створення системи наднаціональних правових масивів, які поступово переміщуються в національні правові

системи потребує, насамперед, належної конституційної регламентації. Саме тому, конституційно-правова доктрина повинна збагатитись категорією, що відображувала б глибинний зміст процесу міждержавної взаємодії, що супроводжується поширенням, переміщенням, запозиченням, взаємопроникненням в тому числі нормативного та доктринального кон-

ституційно-правового матеріалу (ідей, доктрин, концепцій, конституційно-правових норм, інститутів тощо).

Дослідження рецепції як конституційно-правового феномену та процесу дозволить визначити перспективи розвитку української державності в контексті глобалізації та євроінтеграції. Але варто зважати й на те, що в процесі радикальної зміни сучасної парадигми конституціоналізму та інсталяції будь-яких модернізаційних змін необхідно враховувати ряд факторів, серед яких особливості національного менталітету, стан правової культури та правосвідомості, конституційні традиції та звичаї та ін.

Саме тому цілком логічною і актуальною постає необхідність дослідження феномену рецепції в процесі якісної зміни парадигми конституціоналізму, що наразі формується в умовах конвергенції правових систем сучасності та реалізації світової стратегії життєдіяльності перед глобальними викликами людству.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В конституційному праві проблемам дослідження рецепції приділяється незначна увага, хоча це питання на сьогоднішній день і набуває особливої актуальності, адже як цілком справедливо зазначає В.В. Кочетков «... говорячи про ту чи іншу форму конституціоналізму, ми аналізуємо процес рецепції конституційних публічно-правових інститутів в конкретній системі державного права і особливості раціоналізації архетипів конституційної правосвідомості в правовій доктрині» (Кочетков, 2015: 156).

Дослідження рецепції як загальноправового феномену, насамперед

проводились вченими в галузях теорії держави і права, цивільного та міжнародного права і торкались переважно проблеми рецепції римського приватного права (Г.М. Азнагулова, В.В. Копейчиков, Е.Ю. Курьшев, З.П. Мельник, І.Б. Новицький, О.А. Підпригора, Й.О. Покровський, Ю.О. Тихоміров, С.В. Ткаченко, О.Д. Третьякова, В.А. Томсинов, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova та ін.).

Серед зарубіжних вчених, дослідження яких тим чи іншим чином торкались проблеми рецепції права можна вказати таких вчених як: Г. Гроцій, А. Ватсон, Е. Вайс, Вольтер, Р. фон Ієринг, Е. Оруку, Н. Неновські, Ш. Монтеск'є, А. Рейнолдс, Ж.-Ж. Руссо, Ф.К. Савінї, та ін.

Останнім часом у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі поступово з'являються дослідження присвячені рецепції саме як конституційно-правовому феномену, адже конституційне право є провідною галуззю національної системи права, а рецепція є невід'ємним інструментом якісної конституційно-правової модернізації, яка на сьогоднішній день відбувається в тому числі і через механізми сприйняття та впровадження зарубіжного досвіду конституційного розвитку. Серед вчених, що досліджували окремі аспекти рецепції в конституційному праві можна назвати: Є. Анічкіна, К. Арановського, М. Баймуратова, В. Гомонай, І. Гошу, Р. Гудіна, А. Дудко, Р. Єнгібаряна, Т. Ільченко, І. Кененова, М. Кокіну, О. Корейво, В. Лафітського, В. Мантурова, Л. Мурашко, В. Осятинського, С. Панасюка, М. Пшенічнова, М. Савчина, Ч. Сандерса, Б. Сафарова, І. Шутаката ін.

Проте, комплексні системні дослідження сутності та змісту рецепції як

конституційно-правового феномену та процесу в науці конституційного права майже не проводились, що свідчить про актуальність, молодослідженість, важливість та необхідність здійснення комплексного аналізу з обраної проблематики.

Мета цієї статті полягає у здійсненні аналізу основних доктринальних підходів до визначення поняття рецепції у конституційному праві та формулюванню поняття цієї правової категорії як конституційно-правового феномену та процесу.

Методи.

Методологічну основу дослідження складає сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових принципів і підходів та спеціально-наукових методів пізнання конституційно-правових явищ, використання яких дало змогу отримати науково-обґрунтовані результати, серед яких: системний та структурно-функціональний методи – використані з метою виявлення об'єктивних передумов необхідності здійснення рецепції в конституційному праві; формально-логічний метод – для визначення поняття. Застосування аксіологічного методу має на меті розкриття змісту основних політико-правових цінностей досліджуваного феномену. Метод конституційної компаративістики застосовувався для розкриття об'єктивних соціально-правових закономірностей та тенденцій рецепції в конституційному праві. Також дослідження здійснювалось на основі поєднання онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аналізу доктринальних підходів до визначення поняття рецепції у конституційному праві.

Результати.

Основними причинами важливості та необхідності здійснення рецепції в конституційному праві України є: 1) конвергенція правових систем сучасності та становлення концепції глобального конституціоналізму вимагають універсалізації конституційних цінностей; 2) розвиток суспільних відносин, науково-технічного прогресу, біо-медичних технологій створює прогалини у конституційно-правовому регулюванні, адже з'являються явища реальної дійсності щодо яких конституційно-правова норма залишається індіферентною (наприклад, цифрові права, право на гендерну ідентичність, клонування, сурогатне материнство та ін.); 3) європейська правова інтеграція як зовнішньополітичний вектор розвитку української державності, обумовлює необхідність сприйняття національною системою законодавства України (в т.ч. конституційного) права ЄС; 4) глобальні загрози (зміна клімату, пандемії, ядерна зброя та ін.), людству вимагають зміни вектору конституційного розвитку та консолідації міжнародної спільноти в напрямку протидії їм. Враховуючи викладене актуалізується питання про необхідність розробки ефективної концепції реалізації рецепції як конституційно-правового феномену та оптимізувати процес її реалізації враховуючи доцільність та необхідність.

Науковці, дослідження, яких пов'язані із рецепцією в конституційно-правовій сфері, переважно розглядають її як текстуальне запозичення чи прийняття конституційно-правової норми. Так, М.О. Пшеничнов та Є.В. Корейво в цьому зв'язку зазначають, що рецепція є можливою ви-

ключно у процесі нормотворчості, а конституційна рецепція міжнародного права виключає зміни у змісті норм, а це сприяє зближенню, уніфікації національних правових систем, що регулюють аналогічні відносини. Переважно на сьогоднішній день це має відношення до проблем виживання людства в контексті глобальних загроз таких як поширення ядерної зброї, екологічні лиха тощо, коли наявність злагоджених, єдиних за змістом дій багатьох держав залежить в цілому позитивне вирішення цих проблем (Корейво & Пшеничнов, 2006: 46–47). До їх думки приєднується і вітчизняний дослідник І. Шутак (Шутак, 2009: 95).

Більшість дослідників галузі конституційного права пропонують розглядати рецепцію виключно у розумінні запозичення. Зокрема І.О. Гоша вважає, що «...рецепція представляє процес запозичення правою системою реципієнта, елементів правової системи донора і може служити інструментом удосконалення, модернізації права, засобом взаємодії правових систем (Гоша, 2012: 119). До того ж, дослідниця, фактично зводить розуміння рецепції до «наслідку гармонізації», яка можлива лише у випадку якщо правові системи знаходяться в одній системі правових цінностей, які знаходять своє вираження у відповідних принципах. А. І. Дудко досліджуючи рецепцію в конституційному праві також пропонує уявляти її як процес запозичення правовою системою (отримувавцем), елементів іншої правової системи (донора) (Дудко, 2010: 9,13).

Термін «рецепторство» використовує в своїх дослідженнях М.М. Кокіна. Вона пропонує процес прийому правових рецепцій в соціально-правовій сфері здійснюваний

в історії та сучасності позначати терміном рецепторство, а загальний процес міжсистемної (між країнами та іншими правовими суб'єктами) взаємодії в праві визначати як «донорство-рецепторство» чи «рецепторство-донорство». Отже, правове рецепторство дослідниця пропонує визначати як сукупний процес використання рецепцій в правовій системі тієї чи іншої країни, в її конституціоналізмі, в галузевих законах, в інших правових документах, а також в правових знаннях і в правовій культурі країни (Кикина, 2019: 3227). У попередньому дослідженні М.Н. Кокіної проведеному спільно із Є.С. Анічкіним наголошується на розумінні рецепції в конституціоналізмі як запозичення власного чи зарубіжного досвіду (Аничкин & Кокина, 2015). Висловлена позиція є дискусійною, адже якщо із розумінням рецепції як «запозиченням зарубіжного досвіду» частково можна погодитись, то із формулюванням тези про «запозичення досвіду власної держави» погодитись доволі складно, адже в юридичній літературі традиційно цей процес називають «наступністю» або «конституційним континуїтетом».

На розумінні конституційної рецепції як процесу запозичення та сприйняття загальноєвропейських конституційних цінностей наполягає і Т.Ю. Ільченко. При цьому дослідниця застерігає, що перенесення конституційних цінностей на невідповідний ґрунт може призвести до негативних наслідків, до їх деформації, формування викривлених уявлень про демократичні інститути, правового нігілізму, абсолютизації влади, а як наслідок – розчарування населення у вказаних інститутах і, навіть, їх відторгнення. Цьому сприяє низь-

кий рівень конституційної культури, системна неповноцінність механізмів забезпечення верховенства права, наявність внутрішньо суперечливої правової системи, відсутність єдиного ціннісно-системного розуміння соціальних орієнтирів суспільного розвитку (Ильченко, 2015: 48–49).

Ряд дослідників наголошують, що рецепція є способом імплементації, реалізації чи узгодження ратифікованих міжнародних норм з конституційним правом. Зокрема, С. А. Панасюк в своєму дослідженні доходить висновку, що ««рецепція», «трансформація» чи «інкорпорація» є фактично способами імплементації» (Панасюк, 2015: 158). Б.А. Сафаров також вважає, що імплементація, трансформація, інкорпорація, рецепція, адаптація є способами реалізації міжнародних зобов'язань (Сафаров, 2015: 165). Доктринальна позиція М.О. Баймуратова передбачає розуміння рецепції як способу (формою) узгодження конституційного права України з міжнародним (Баймуратов, 2003: 18–19). Проте, подібний підхід значно звужує семантичний зміст досліджуваної категорії.

Досить цікавою в цьому зв'язку є думка висловлена В.В. Мантуровим, який пропонує вважати такі явища як «запозичення», «адаптація», «сприйняття», що розглядаються у вузькому сенсі, частинами масштабного процесу «рецепції» права. У широкому ж сенсі, автор пропонує рецепцію розуміти як складний процес, що включає не тільки перенесення норм (тобто їх запозичення), але й процес впровадження цих норм правовою системою реципієнта (Мантуров, 2012: 108–109).

Інша група дослідників пропонує розглядати «рецепцію» як специфічний складний процес перенесення

правових норм. А саме В.В. Гомонай наполягає на тому, що «...рецепція полягає насамперед у тому, що це складний процес, який не зводиться до механічного перенесення певних нормативних положень, а включає й подальше засвоєння і використання ідей, принципів, інститутів тощо правової системи інших часів та інших народів» (Гомонай, 2013: 11). Р.В. Енгібарян також вважає, що перенесення ідей з однієї правової системи до іншої потребує їх ретельного аналізу на сумісність. Правове запозичення, на думку вченого, зовнішньо подібне до медичної хірургічної операції з трансплантації окремих частин людського тіла, а компаративіст схожий на хірурга, адже бере частину чужої правової системи і «пересаджує» її до іншої (Енгібарян, 2007: 8).

Дійсно ратифікуючи певні міжнародні угоди парламент України від імені держави фактично надає згоду на їх імплементацію в національне законодавство і зобов'язаний текстуально повторювати викладені в них приписи такими чином гармонізуючи, адаптуючи чи трансформуючи вітчизняне законодавство до законодавства ЄС. Але якщо ратифіковані норми імплементуються на «непідготований ґрунт» може відбутись правове відторгнення, яке призведе до негативних наслідків. Проте текстуальне запозичення (переміщення) конституційно-правової норми не повністю розкриває весь спектр семантичного наповнення рецепції як правової категорії.

Протилежну точку зору висловлює І.В. Кененова, яка вважає, що запозичення конституційно-правового досвіду не завжди вимагає попередніх складних досліджень його застосування. Обґрунтування такої позиції дослідниця знаходить в «ін-

струментальному підході» і наполягає на тому, що «...запозичувати варто лише правовий інструментарій, який не має очевидної ідеологічного, традиційного «забарвлення»». А саме пропонується запозичувати лише: 1) логічні ходи, що застосовуються при конструюванні правових норм, інститутів, а також для побудови аргументації, що наводиться в обґрунтування правових рішень, що довели свою ефективність; 2) прийоми систематизації правового матеріалу та організації правозастосовчої практики (прийнятні для відповідних соціальних чи професійних груп); 3) способи реалізації універсальних норм та принципів конституційного права (Кененова, 2010: 112–113). Доволі дискусійна думка, адже якщо безпосередньо не запозичувати конституційно-правові норми, інститути, доктрини, які довели свою ефективність в процесі функціонування чи може тоді рецепція сприяти розвитку системи конституціоналізму? Отже, вважаємо, що не слід зосереджуватись на виключно «інструментальному» підході адже це значно збіднює змістове навантаження рецепції як конституційно-правового феномену.

Звісно здійснюючи технічно-текстуальне перенесення конституційно-правових норм з країни-донора до країни-реципієнта варто зважати на те, що існування кожної норм чи інституту є втіленням конституційних традицій, цінностей, ідеології, національного менталітету, а тому рецепція повинна мати усвідомлений характер та вимагає обґрунтованого підходу до цього процесу зважаючи на вказані особливості конституційного розвитку певної держави.

Таким чином, з викладеного стає очевидною актуальність, малодослі-

дженість та доктринальна невизначеність інтерпретації такого правового явища як рецепція і особливо механізм її реалізації в конституційному праві. Адже конституційне право є провідною публічно-правовою галуззю національної системи права, а особливості конституційних норм, як справедливо зазначає Л.О. Мурашко, полягає у здатності інтегрувати суспільні відносини, виділяючи їх найбільш стійкі типи, у зв'язку з чим цим нормам притаманна висока ступінь узагальнення можливої чи належної поведінки суб'єктів права, правові орієнтири, своєрідні ціннісно-цільові настанови для організації держави в цілому (Мурашко, 2015: 34). Тому важливість та необхідність дослідження рецепції саме в конституційному праві пов'язана, насамперед із специфікою конституційно-правових норм, які на відміну від норм інших галузей визначають нормативно-ціннісні орієнтири і впливають правовстановлюючу діяльність суб'єктів конституційно-правових відносин. Нормативний потенціал інших галузей полягає у сприянні дотриманню аксіологічних конституційних настанов та прагненню їх реалізації.

Дедалі частіше дослідники вказують на поступову транснаціоналізацію (інтернаціоналізацію) конституційного права і загрозу того, що конституційне право перестає бути суто національним, аутентичним. Зокрема Р. Гудін вказує, що «...читаючи великі обсяги конституційних текстів вражає схожість їх мова; читаючи історію конституції будь-якої країни, вражає, наскільки великим є обсяг усвідомленого запозичення (Goodin, 1996). Ч. Сандерс також акцентує увагу на лінгвістичній та змістовій схожості конституцій різних країн, а дослідження історії їх створення свід-

чать, що вони походять одна від одної, але повинні відповідати ціннісній системі того суспільства, для якого призначені, встановлені конституційні принципи і норми. В іншому випадку вони залишаться на папері і не будуть реалізовані в житті, не стануть живою реальністю. Більше того, невідповідність ціннісній системі дійсності може призвести до того, що зі стимулу прогресивних реформ перетворяться в стимулятор глибоких соціальних суперечностей чи знаряддя примусу в руках влади (Saunders, 2000: 41–42).

Існує думка висловлена В.К. Арановським, відповідно якої взагалі відмінність походження конституцій дає підстави розділяти їх на оригінальні і запозичені, при цьому запозичення можуть бути суцільними або компіляційними. Способи запозичення, він поділяє на перенесення конституційного права разом з його носіями та витіснення місцевої культури, і тиск суспільств, які сприяють запровадженню конституції народам з іншими традиціями. Зустрічаються їх поєднання, наприклад, в ПАР конституційним запозиченням, сприяли династичні обставини і здатність самої конституції надихати людей. Перенесення забезпечує глибоке вкорінення запозичень, а тиску відповідають більш-менш стійким опором (Арановский, 2004: 39).

Висновки і перспективи.

Узагальнюючи викладене можна зазначити, що в конституційному праві переважно поняття рецепції зводиться до перенесення, запозичення, текстуального копіювання зарубіжних конституційно-правових норм. При цьому різняться і об'єкти запозичення серед яких окремо виділяють: елементи правової системи,

конституційні моделі, конституційний досвід, європейські конституційні цінності, конституційно-правові інститути, правові норми, нормативні положення, конституційні ідеї та ін.

Проаналізовані доктринальні інтерпретації рецепції як правового феномену дозволяють говорити про полісемантичність та неоднорідність змістового навантаження цієї категорії. Між тим в конституційному праві відсутність комплексних досліджень даної проблематики негативно позначається як на розвитку функціонування механізму рецепції в цілому, так і ефективності реалізації оновленої моделі усього конституційного механізму публічного влади.

Вважаємо, що розуміння рецепції в конституційному праві виключно як запозичення чи текстуального перенесення сприятиме однобічному трактуванню цієї правової категорії. Доцільним в процесі дослідження рецепції буде розуміння її як конституційно-правового феномену та процесу міждержавної правової взаємодії, що полягає у можливості чи необхідності сприйняття, впровадження та засвоєння зарубіжного правового матеріалу (міжнародно-правової норми) національною системою конституційного права з метою її модернізації та розвитку.

Список використаних джерел

1. Кочетков В.В. Конституционализм и архетипы русской власти (сасус 1906 года). Российский журнал правовых исследований. 2015. №1 (2). С. 155–163.
2. Корейво Е.В., Пшеничнов М.А. Российское законодательство и международное право: юридико-технические средства гармонизации. Международное публичное и частное право. 2006. № 3. С. 45–48.

3. Шутак І. Техніко-юридичні методи узгодження національного і міжнародного права. Вісник національної академії прокуратури України. 2009. № 1. С. 91–100.
 4. Гоша І.О. Конституційно-правове забезпечення гармонізації законодавства України із законодавством ЄС: проблеми теорії та практики: дис... к.ю.н.: 12.00.02 / Маріупольський держ. ун-т, Маріуполь. 2012. 193 с.
 5. Дудко А.И. Рецепция в конституционном праве России: автореф. дисс. ... к.ю.н.: 12.00.02 / Челябинский гос.ун-т, Челябинск. 2010. 26 с.
 6. Кокина М.Н. Правовое рецепторство и правовое донорство в конституционализме государств в условиях глобализации: социально-философский и образовательный аспекты. Профессиональное образование в современном мире. 2019. Т. 9. № 4. С. 3224–3233.
 7. Аничкин Е.С., Кокина М.Н. Виды рецепции в российском конституционализме. Евразийский юридический журнал. 2015. № 5 (84). С. 125–127
 8. Ильченко Т.Ю. Рецепция российской конституции. Право и государство: теория и практика. 2015. № 9. С. 47–50.
 9. Панасюк С.А. Принципи європейської хартії місцевого самоврядування та актуальні проблеми їх імплементації в законодавство України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.02 / Маріупольський держ. ун-т, Маріуполь, 2015. 214 с.
 10. Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дисс. ... д.ю.н.: 12.00.01 / Таджикский нац. ун-т, Душанбе, 2015. 359 с.
 11. Баймуратов М.А. Международное публичное право: учебник. Харьков: Одиссей, 2003. 752 с.
 12. Мантуров В.В. Соотношение рецепции и иных форм правовых заимствований. Сибирский юридический вестник. 2012. № 4(59). С. 104–109.
 13. Гомонай В.В. Рецепция права як фактор євроінтеграційних процесів. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 1. С. 8–14.
 14. Енгибарян Р.В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции. Москва: Норма. 2007. 496.
 15. Кененова И.В. Некоторые современные проблемы преподавания конституционного права зарубежных стран. Вестник Московского университета. Серия Право. 2010. № 1. С. 109–120.
 16. Мурашко Л.О. Аксиологическое измерение процесса правообразования: история и современность: автореф. дисс. ... д.ю.н.: 12.00.01 / ФГБУН Ин-та гос. и права Росс. акад. наук, Москва, 2015. 41 с.
 17. Goodin R. Designing Constitutions: the Political Constitution of a Mixed Commonwealth. Constitutionalism and Transformation: European and Theoretical Perspectives / Ed. by R. Bellamy, D. Castiglione. Blackwell, 1996. 223 p.
 18. Saunders Ch.A. Constitutional Culture in Tradition. Constitutional Cultures / Ed. by M. Wyrzykowski. Warsaw: ISP, 2000. P. 41–42.
 19. Арановский К.В. Конституционная традиция и ее распространение в российском обществе: автореф. дисс. ... д.ю.н.: 12.00.01, 12.00.02 / СПб гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2004. 54 с.
-

References

1. Kochetkov, V.V. (2015). Konstytutsyonalizm y arkhetypy russkoi vlasty (cacus 1906 hoda). Rossyiskyi zhurnal pravovykh yssledovaniy [Constitutionalism and the archetypes of Russian power (cacus 1906). Russian Journal of Legal Research], 1(2): 155–163 (in Russian).
2. Koreivo, E.V. & Pshenychnov, M.A. (2006). Rossyiskoe zakonodatelstvo y mezhdunarodnoe pravo: yurydyko-tekhnicheskyye sredstva harmonyzatsyy. Mezhdunarodnoe publychnoe y chastnoe pravo [Russian legislation and international law: legal and technical means

- of harmonization. International public and private law], 3: 45–48 (in Russian).
3. Shutak, I. (2009). Tekhniko-iurydychni metody uzgodzhennia natsionalnoho i mizhnarodnoho prava. Visnyk natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy [Technical and legal methods of harmonization of national and international law. Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine], 1: 91–100 (in Ukrainian).
 4. Hosha, I.O. (2012). Konstytutsiino-pravove zabezpechennia harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy iz zakonodavstvom YeS: problemy teorii ta praktyky [Constitutional and legal support of harmonization of Ukrainian legislation with EU legislation: problems of theory and practice]. Mariupol, 193 (in Ukrainian).
 5. Dudko, A.Y. (2010). Retseptsiya v konstytutsyonnom prave Rossyy [Reception in the constitutional law of Russia], 26 (in Russian).
 6. Kokyna, M.N. (2019). Pravovoe retseptorstvo y pravovoe donorstvo v konstytutsyonalizme hosudarstv v usloviakh hlobalyzatsyy: sotsyalno-fylosofskiy y obrazovatelnyi aspekty. Professyonalnoe obrazovanye v sovremennom myre [Legal receptorship and legal donation in the constitutionalism of states in the context of globalization: socio-philosophical and educational aspects. Professional education in the modern world], 9(4): 3224–3233 (in Russian).
 7. Anychyn, E.S. & Kokyna, M.N. (2015). Vydy retseptsiy v rossiyskom konstytutsyonalizme. Evraziyskiy yurydycheskiy zhurnal [Types of reception in Russian constitutionalism. Eurasian Law Journal], 5 (84): 125–127 (in Russian).
 8. Ylchenko, T.Yu. (2015). Retseptsiya rossiyskoi konstytutsyy. Pravo y hosudarstvo: teoriya y praktyka [Reception of the Russian constitution. Law and state: theory and practice], 9: 47–50 (in Russian).
 9. Panasiuk, S.A. (2015). Pryntsypy yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia ta aktualni problemy yikh implementatsii v zakonodavstvo Ukrainy [Principles of the European Charter of Local Self-Government and current issues of their implementation in the legislation of Ukraine]. Mariupol, 214 (in Ukrainian).
 10. Safarov, B.A. (2015). Ystoryia voploshchennia kontseptsiy y mezhdunarodnykh standartov v oblasti prav cheloveka v pravovuiu systemu Respublyky Tadzhikystan [The history of the implementation of concepts and international standards in the field of human rights in the legal system of the Republic of Tajikistan], 359 (in Russian).
 11. Baimuratov, M.A. (2003). Mezhdunarodnoe publychnoe pravo [Public international law]. Kharkov: Odyssei, 752 (in Russian).
 12. Manturov, V.V. (2012). Sootnoshenye retseptsiy y ynykh form pravovykh zaymstvovaniy. Sybryskiy yurydycheskiy vestnyk [The ratio of reception and other forms of legal borrowing. Siberian legal bulletin], 4(59): 104–109 (in Russian).
 13. Homonai, V.V. (2013). Retseptsiia prava yak faktor yevrointehratsiynykh protsesiv. Porivnialno-analitychne pravo [Reception of law as a factor of European integration processes. Comparative and analytical law], 1: 8–14 (in Ukrainian).
 14. Enhybarian, R.V. (2007). Konstytutsyonnoe razvytye v sovremennom myre. Osnovnye tendentsyy [Constitutional development in the modern world. Major trends]. Moskva: Norma, 496 (in Russian).
 15. Kenenova, Y.V. (2010). Nekotorye sovremennyye problemy prepodavaniya konstytutsyonnoho prava zarubezhnykh stran. Vestnyk Moskovskogo unyversyteta. Seryia Pravo [Some modern problems of teaching constitutional law in foreign countries. Moscow University Bulletin. Series Law], 1: 109–120 (in Russian).
 16. Murashko, L.O. (2015). Aksyolohicheskoe yzmerenye protsesa pravoobrazovaniya: ystoryia y sovremennost [Axiological dimension of the legal education process: history and modernity]. Moskva, 41 (in Russian).
 17. Goodin, R. (1996). Designing Constitutions: the Political Constitution of a Mixed Commonwealth. Constitutionalism and Transformation: European and Theoretical

- Perspectives / Ed. by R., Bellamy, D., Castiglione. Blackwell, 223 (in English).
18. Saunders, Ch.A. (2000). Constitutional Culture in Tradition. Constitutional Cultures / Ed. by M., Wyrzykowski. Warsaw: ISP, 41–42 (in English).
19. Aranovskyi, K.V. (2004). Konstytutsyonnaia tradytsiya y ee rasprostraneniye v rossiyskom obshchestve [Constitutional tradition and its spread in Russian society]. Sankt-Peterburh, 54 (in Russian).

N. Verlos (2020). DOCTRINAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF «RECEPTION» IN CONSTITUTIONAL LAW. *Law. Human. Environment*, 11(3): 23-32. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.003>.

Summary. *The article covers the analysis of the main doctrinal approaches to the definition of the concept of reception in constitutional law. The issue of reception in the constitutional law of Ukraine in modern conditions of state formation is quite pressing and has a range of both theoretical and praxeological search, especially in the process of qualitative change of the paradigm of constitutionalism, which is being currently formed in the convergence of modern legal systems and realization of the world strategy of vitality in the face of global challenges for mankind.*

The study of reception as a constitutional and legal phenomenon and process will allow determining the prospects for the development of Ukrainian statehood in the context of globalization and eurointegration.

The purpose of the article is to analyze the main doctrinal approaches to defining the concept of reception in constitutional law and to formulate the concept of this legal category as a constitutional and legal phenomenon and process.

It is emphasized that the main prerequisites and reasons for the importance and necessity of reception in the constitutional law of Ukraine are: 1) the convergence of modern legal systems and the formation of the concept of global constitutionalism require the universalization of constitutional values; 2) the development of social relations, scientific and technological progress, biomedical technologies creates gaps in the constitutional and legal regulation, because the realities, in relation to which the constitutional law remains indifferent, appear (e.g., digital rights, the right to gender identity, to cloning, to surrogacy, etc.); 3) European legal integration as a foreign policy vector for the development of Ukrainian statehood, stipulates the adoption of EU law (including constitutional law) by the national system of legislation of Ukraine; 4) global threats (climate change, pandemics, nuclear weapons, etc.) require changing the vector of constitutional development and consolidating the international community in order to counteract them. In view of the above, the issue of the need to develop an effective concept for the implementation of the reception as a constitutional and legal phenomenon and to optimize the process of its implementation, considering feasibility and necessity.

In conclusion, the author notes that the understanding of reception in constitutional law solely as borrowing or textual transfer would contribute to a one-sided interpretation of this legal category, and therefore proposes to define reception in constitutional law as a constitutional and legal phenomenon and the process of legal interaction between states, encompassing the possibility of or the need for the introduction and assimilation of the foreign legal material (or an international rule) by the national system of constitutional law in order to modernize and develop it.

Keywords: *reception in constitutional law, constitutionalism, constitutional law, convergence, borrowing, adaptation, harmonization, eurointegration*

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.41

<https://doi.org/10.31548/law2020.03.004>

КОНСТРУКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬ

В.М. ЄРМОЛЕНКО, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
ім. академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: vemlaw@gmail.com

Анотація. У статті досліджується часто критиковане як пострадянський пережиток застосування поділу земель на категорії за цільовим призначенням. На підставі аналізу змісту основних кодифікованих актів приватно-правової і природоресурсної сфер зроблено висновок, що принцип цільового призначення не є виключним надбанням земельного права, маючи більш глибоку універсальну природу через широке застосування у різних варіантах у чинному законодавстві. Тільки в Земельному кодексі України біля 40 відсотків статей зорієнтовані на цільове призначення земель, що робить його опорним земельно-правовим інститутом, заміна якого потребуватиме одночасної заміни всього земельного законодавства. Доведено недостатню обґрунтованість пропозицій щодо заміни цільового призначення плануванням і зонуванням території.

Ключові слова: цільове призначення земель, категорії земель, планування земель, зонування земель

Актуальність.

Вітчизняна система права відноситься до так званої пострадянської правової сім'ї, яка об'єднує системи права колишніх радянських республік. Якщо проаналізувати основні законодавчі акти, що формують основу законодавства цих нині вже само-

стійних країн (зокрема Цивільний та Земельний кодекси), виявиться дуже значна подібність у більшості принципів положень. Це не дивно, з огляду на тривалий час перебування в одному правовому просторі. Тим не менше, Україна, обравши вектором розвитку європейську правову сім'ю, здійснює активні спроби адаптації вітчизняного

і європейського законодавства. Проте деякі «пережитки» минулого попри регулярну критику з боку фахівців, міцно увійшли до складу підвалин українського законодавства. Одним з таких пострадянських надбань є принцип цільового використання землі з подальшим поділом земельного фонду на відповідні категорії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У руслі піднятої тематики В.М. Правдюк дійшов висновку, що поділ земель за цільовим призначенням є здобутком виключно радянської земельно-правової доктрини і законодавчої практики в умовах єдиної державної форми власності, який сьогодні в нових суспільно-політичних умовах не виконує поставлених перед ним завдань. Тому пропонує замінити його системою правового регулювання планування використання землі, що обмежує певні види діяльності на чітко визначених територіях, з огляду на поширення такої практики в розвинених країнах (Правдюк, 2012: 4–5). На аналогічній позиції відмови від тотального поділу земель на категорії за основним цільовим призначенням і заміну його вдосконаленим плануванням територій перебуває О.С. Федотова (Федотова, 2013: 4), а І.О. Костяшкін розширив цю ідею через пропозицію трансформувати цільове призначення земель не лише через планування, а й через зонування територій (Костяшкін, 2013: 321). Ідею щодо зонування підхопили інші дослідники з пропозицією сформуванню, науково обґрунтувати та законодавчо підсилити концепцію функціонального призначення (зонування) територій,

яка повинна поступово замінити наявний поділ земель за цільовим призначенням та видами використання (Заєць & Чорний, 2020: 86).

Згідно положень одного з трьох базових законів матеріалістичної діалектики, яким є закон «заперечення заперечення», на зміну застарілому має приходити щось нове, яке, вбираючи все краще із заперечуваного старого, надає якісно інакше вирішення проблеми. Це об'єктивний процес, детермінований відповідними суспільними чи природними процесами і явищами. Натомість ми маємо лише суб'єктивну позицію вчених на фоні відсутності об'єктивно зумовленої гострої суспільної потреби. Адже категоріальний поділ земель за цільовим призначенням попри все поки що досить належно виконує покладені на нього функції, надаючи час для винаходження його заміни.

Звідси, *метою статті* є визначення конструктивності застосування в сучасних умовах принципу цільового призначення земель.

Результати.

Принцип цільового призначення не є виключним надбанням земельного права, маючи більш глибоку універсальну природу. Так, принцип цільового призначення нині застосовується в Цивільному кодексі України при визначенні подільності речей (ст. 183), значного зниження можливості використання речі за цільовим призначенням (ст. 229), обов'язку позичальника щодо цільового використання кредиту (ч. 3 ст. 1056), не кажучи вже щодо необхідності дотримання цільового призначення земельної ділянки як об'єкта цивільних правовідносин (ч. 4 ст. 373, ч. 3

ст. 375, ч. 1 ст. 377, ч. 3 ст. 406, ч. 3 ст. 410, ч. 5 ст. 415, ч. 1 ст. 1225). Виходячи зі змісту наведених нормативних приписів, текстова заміна в них цільового призначення плануванням чи зонуванням уявляється неможливою, бо нівелює цілісну змістовну конструкцію норми.

Поняття, прямо або побічно пов'язані з цільовим призначенням, широко використовуються у чинних різногалузевих кодифікованих актах. Так, у Господарському кодексі України застосовуються поняття цільові інновації (абз. 5 ч. 2 ст. 12), спеціальні (цільові) фонди (ч. 8 ст. 75), цільові бюджетні кошти (ч. 5 ст. 77), цільові майнові внески (ч. 1 ст. 123), цільове призначення природних ресурсів (ч. 1 ст. 153), цільове призначення певного продукту виробництва (ч. 2 ст. 262), цільове призначення об'єкта оренди (ч. 2 ст. 285), цільове призначення бюджетних коштів (ч. 3 ст. 336), цільове використання бюджетних коштів (ч. 5 ст. 343), цільове використання позички (ч. 1 ст. 348). Навіть у Сімейному кодексі України застосовується поняття цільового призначення щодо аліментів (ч. 2 ст. 179, ч. 1 ст. 186, ч. 1 ст. 193).

Звідси, впливає цілком зрозумілий інтерес до застосування принципу цільового призначення в інших, ніж Земельний, поресурсних кодексах. Так, у Водному кодексі України містяться положення про нецільове використання водних об'єктів як підставу для розірвання договору оренди (ст. 51), а також про заборону здійснення будь-якої діяльності на водних об'єктах природно-заповідного фонду, що суперечить їх цільовому призначенню (ст. 94). До Лісового кодексу України включено приписи щодо: використання лісової

ділянки не за цільовим призначенням як підставу припинення користування лісами (п. 3 ч. 1 ст. 22, п. 7 ч. 1 ст. 78), цільового призначення як умови ведення лісового господарства (ст. 34), основного цільового призначення лісів (ч. 1 ст. 42), зміни цільового призначення земельних лісових ділянок (статті 57–58). Натомість у Кодексі України про надра юридична конструкція цільового призначення взагалі не використовується, не зважаючи на виключно державну форму власності на надра.

Таким чином, виникнення поняття цільового призначення земель не можна пояснити виключно державною власністю на землю в радянський період, а також вузькістю його застосування в земельно-правовій сфері, як негативного спадку від радянського земельного законодавства. Поділ на категорії земель за цільовим призначенням був зумовлений передусім практичними потребами зростання ваги державного контролю за раціональним використанням і охороною землі.

Щодо сучасного земельного законодавства, то з 219 статей чинного ЗК України 61 статтю (розд. II) прямо і повністю присвячено реалізації принципу цільового призначення, що становить 27,9 %. Крім того 25 статей (11,4 %) містять окремі положення, що стосуються цільового призначення земель (п. «г» ст. 6; абз. 12-13 ч. 1 ст. 15-2; ч. 6 ст. 79-1; п. «а» ч. 6 ст. 91; п. «а» ч. 6 ст. 96; п. «б» ч. 2 ст. 102; ч. 1-2 ст. 103; ст. 105; п. «в» ч. 2 ст. 111; абз. 2 ч. 1 ст. 117; ч. 6 ст. 118; ч. 1 та абз. 3 ч. 6 ст. 120; ч. 3 ст. 121; абз. 2-3 ч. 1 ст. 123; абз. 2 ч. 2 ст. 123; абз. 1 ч. 2 ст. 128; пункти «в», «д» ч. 2 ст. 132; абз. 2 ч. 1 та п. «а» абз. 2 ч. 4 ст. 13; п. «в» абз. 1 ч. 4 та ч. 16 ст. 137; п. 4 абз.

1 ст. 139; п. «г» ч. 1 ст. 141; п. «а» ст. 143; ч. 1 ст. 193; ч. 2 ст. 200; п. «г» ч. 1 ст. 211). Сумарно це дає можливість говорити про принцип цільового призначення земель як про становий хребет сучасного земельного законодавства, різка заміна або навіть неогрунтована зміна якого обрушить всю систему останнього.

Водночас варто звернути увагу на те, що окремим дослідникам слід прискіпливіше відноситися до власних поверхових інтерпретацій ідей інших вчених, бо неточне сприйняття змісту останніх, як правило, призводить до хибних висновків. Мається на увазі погодження з думкою А.М. Мірошніченка, який у своїй статті нібито доводив недоцільність цільового призначення і поділу земель на категорії (Засць & Чорний, 2020: 84). По-перше, А.М. Мірошніченко не висловлював таку пропозицію, лише констатує накопичення проблем, пов'язаних із поділом земель України на категорії, що змушують замислитись над доцільністю збереження поділу земель на категорії у його існуючому вигляді (Мірошніченко, 2005: 42–43). По-друге, пропонувалося лише відмовитися від принципу встановлення цільового призначення всіх земель безпосередньо в законі та законодавчого ж визначення режиму кожної з таких категорій. Законодавство, на думку А.М. Мірошніченка, повинне регулювати режим найбільш важливих і типових різновидів земельних ділянок. Правовий режим земельної ділянки у кожному конкретному випадку повинен визначатися на основі положень законодавства планувальною документацією та землепорядною документацією відносно конкретної земельної ділянки. При цьому вказувалося на необхідність

встановлення формальних критеріїв визначення цільового призначення (належності до категорії) земельної ділянки (Мірошніченко, 2005: 47, 50). У підсумку так і незрозуміло, звідки ж взявся висновок про висловлену А.М. Мірошніченком пропозицію щодонедоцільності цільового призначення і поділу земель на категорії.

Як наслідок, виникає потреба у оцінці вищезапропонованого заміника у вигляді планування або зонування територій. Так, О.І. Ущатовська визначає планування земель як зовнішній вираз соціальної діяльності, спрямованої на розроблення планувальної документації, необхідної для інституційно-функціонального забезпечення правового режиму земель, здійснення прав на землю і земельні ділянки, раціональне використання і охорону землі (Ущатовська, 2019: 15). Разом з тим, відповідно до ч. 2 ст. 18 ЗК України категорії земель України мають особливий правовий режим. Або іншими словами «специфіка правового режиму земель визначається їх приналежністю до відповідної категорії» (Науково-практичний коментар Земельного кодексу, 2004: 66). З цього випливає, що саме категорія земель є основою формування відповідного особливого правового режиму цих земель. У той же час, у вищенаведеному визначенні О.І. Ущатовської планування розглядається лише як засіб інституційно-функціонального забезпечення вже існуючого правового режиму земель (який встановлюється відповідним законодавством). Це ставить під сумнів вищенаведені пропозиції заміни цільового призначення плануванням територій (О.С. Федотова) або плануванням використання землі (В.М. Правдюк).

Про це додатково свідчать і сучасні тенденції в земельному законодавстві щодо планування використання земель, нещодавно запропоновані зміни до якого (Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо планування використання земель, 2020) звели зазначене планування лише до удосконалення принципу цільового призначення земель та підвищення ролі категорій в установленні правового режиму таких земель. Звичайно, у світлі запропонованих змін до ст. 20 ЗК України вимальовується докорінно змінений причинно-наслідковий зв'язок між цільовим призначенням і плануванням території, коли згідно нової редакції ч. 3 ст. 20 ЗК України категорія земель та вид цільового призначення земельної ділянки визначатимуться в межах відповідного виду функціонального призначення території, передбаченого затвердженим комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади або генеральним планом населеного пункту. Адже раніше плани розвитку територій виходили з уже існуючого поділу земель на категорії за цільовим призначенням. Тепер же визначення категорії земель та цільового призначення земельної ділянки навпаки поставлене у залежність від планів розвитку території. Однак зміна вектору пріоритетів у бік планування жодним чином не похитнула засадничого значення поділу земель за цільовим призначенням і не відмінила його дії.

Так само і спеціально проведене дисертаційне дослідження правових засад зонування земель в населених пунктах прямо розглядає останнє як спосіб деталізації основного цільового призначення конкретної земельної ділянки (Ігнатенко, 2014: 11). Також

слід не випускати з уваги, що зонування застосовне лише до земель населених пунктів. При цьому в теоретичному плані залишається відкритим питання щодо можливості поширення зонування за межі населених пунктів, тобто на всю територію країни. Так, у первісній редакції Порядку здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель (2004) термін «районування» ототожнювався із зонуванням. І лише на початку 2018 року урядовою постановою «Про проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» слово «зонування» було повністю видалене по всьому тексту Методики, чим формально було здійснено розмежування між районуванням та зонуванням земель. Тим не менше, розподіл території України на п'ять природно-сільськогосподарських зон (Полісся, Лісостепу, Степу, Степу Посушливого, Сухостепова) залишився. Водночас – це зовсім інше за своїм призначенням зонування, ніж визначене ст. 180 ЗК України зонування земель у межах населених пунктів.

Таким чином, вищенаведена пропозиція щодо заміни цільового призначення зонуванням земель (І.О. Костяшкін, О.І. Заєць) є нічим іншим, як недостатньо опрацьованим новомодним напрямом у частині можливості його розширеного застосування у вітчизняній практиці земельних відносин. На жаль, і автор цієї статті свого часу теж припустився аналогічної похибки (Єрмоленко, 2009: 28–29), суть якої полягає в

тому, що зонування також базується на земельних ділянках різного цільового призначення, об'єднуючи їх в одну зону, що унеможлиблює взаємозаміну зазначених понять.

Висновки і перспективи.

Цільове призначення не є виключним надбанням земельного права, маючи більш глибоку універсальну правову природу і сферу застосування, використовуючись у різних модифікаціях практично у всіх галузях матеріального права. Принцип цільового призначення земельних ділянок не має також й ідеологічного забарвлення і є лише практичним наслідком реалізації суспільної потреби у зростанні ваги державного контролю за раціональним використанням і охороною земель. Проведений змістовний аналіз положень Земельного кодексу України дає можливість говорити про принцип цільового призначення земель взагалі як про становий хребет сучасного земельного законодавства, різка заміна або навіть непередумана зміна якого обрушить всю систему останнього. Водночас існує певна необхідність плавної трансформації цього принципу, виходячи з суттєвої зміни змісту земельних відносин порівняно з часом його первісного запровадження. При цьому пропонується науковцями заміна цільового призначення зонування територій унеможлиблюється з огляду на різну природу цих принципів і обсяг застосування. Планування територій теж лише змінює вектор первісності у свій бік, коли цільове призначення встановлюватиметься на основі визначеного землепорядно-планувальною документацією на пряму використання певної земельної ділянки, а не навпаки, як це було рані-

ше. Тобто планування не відмінняє й не заміняє поділу земель на категорії за цільовим призначенням, а тільки поглиблює значення останнього.

Зроблені висновки у перспективі потребуватимуть перманентного переосмислення ролі принципу цільового призначення земель з кожним новим суттєвим витком розвитку земельних відносин.

Список використаних джерел

1. Правдюк В.М. Поділ земель України за цільовим призначенням за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2012. 18 с.
2. Федотова О.С. Правовий режим земель річкового та морського транспорту України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 16 с.
3. Костяшкін І.О. Правове регулювання цільового використання земель як умови забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні. Університетські наукові записки. 2013. № 3(47). С. 316–323.
4. Заєць О., Чорний Є. Поділ земель за цільовим призначенням та видом використання: правові проблеми. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 1. С. 82–87.
5. Мірошніченко А.М. Проблемні правові питання поділу земель на категорії. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2005. № 12 (50). С. 42–51.
6. Ущатовська О.І. Планування в земельно-му праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.
7. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України; За заг. ред. В.В. Медведчука. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 656 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування

- використання земель: Закон України від 17.06.2020 р. № 711-IX. Офіційний вісник України. 2020. № 60. Ст. 1897.
9. Ігнатенко І.В. Правові засади зонування земель в межах населених пунктів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.
10. Про затвердження Порядку здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель: постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 р. № 681. Офіційний вісник України. 2004. № 21. Ст. 1429.
11. Про проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: від 07.02.2018 р. № 105. Офіційний вісник України. 2018. № 22. Ст. 727.
12. Єрмоленко В.М. Проблемні питання цільового призначення земель. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів: Матеріали науково-практичної конференції (9-10 жовтня 2009 р.) / за заг. ред. проф. А.П. Гетьмана та проф. Шульги М.В. Харків: НЮАУ імені Ярослава Мудрого, 2009. С. 27–29.
- umovy zabezpechennia sotsialnoi funktsii prava vlasnosti na zemliu v Ukraini. Universytetski naukovi zapysky [Legal regulation of land use as a condition for ensuring the social function of land ownership in Ukraine. University scientific notes], 3(47): 316–323 (in Ukrainian).
4. Zaiets, O. & Chornyi, Ye. (2020). Podil zemel za tsilovym pryznachenniam ta vydom vykorystannia: pravovi problemy. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Division of land by purpose and type of use: legal issues. Business, Economy and Law], 1: 82–87 (in Ukrainian).
5. Miroshnichenko, A.M. (2005). Problemni pravovi pytannia podilu zemel na katehori. Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy [Problematic legal issues of land division into categories. Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], 12 (50): 42–51 (in Ukrainian).
6. Ushchapovska, O.I. (2019). Planuvannia v zemelnomu pravi Ukrainy [Planning in land law of Ukraine]. Kharkiv, 20 (in Ukrainian).
7. Naukovo-praktychnyi komentar Zemelnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Land Code of Ukraine] (2004); Za zah. red. V.V. Medvedchuka. Kyiv: Yurinkom Inter, 656 (in Ukrainian).
8. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo planuvannia vykorystannia zemel [On amendments to some legislative acts of Ukraine on land use planning] (2020): Zakon Ukrainy vid 17.06.2020 № 711-IX. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 60, 1897 (in Ukrainian).
9. Ihnatenko, I.V. (2014). Pravovi zasady zonuвання земель v mezhakh naselenykh punktiv [Legal bases of land zoning within settlements]. Kharkiv, 20 (in Ukrainian).
10. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia pryrodno-silskohospodarskoho, ekoloho-ekonomichnoho, protyeroziinoho ta inshykh vydiv raionuvannia (zonuvannia) zemel [On approval of the natural and agricultural, environmental, economic, and other anti-erosion zoning land] (2004):

References

1. Pravdiuk, V.M. (2012). Podil zemel Ukrainy za tsilovym pryznachenniam za zakonodavstvom Ukrainy [Division of lands of Ukraine by purpose according to the legislation of Ukraine]. Kyiv, 18 (in Ukrainian).
2. Fedotova, O.S. (2013). Pravovyi rezhym zemel richkovoho ta morskoho transportu Ukrainy [Legal regime of river and sea transport lands of Ukraine]. Kyiv, 16 (in Ukrainian).
3. Kostiashekin, I.O. (2013). Pravove rehulivannia tsilovoho vykorystannia zemel yak

- postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.05.2004 № 681. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 21, 1429 (in Ukrainian).
11. Pro provedennia zahalnonatsionalnoi (vseukrainskoi) normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia ta vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy [On conducting a nationwide (all-Ukrainian) normative monetary valuation of agricultural land and amending some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (2018) vid 07.02.2018 № 105. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 22, 727 (in Ukrainian).
12. Yermolenko, V.M. (2009). Problemni pytannia tsilovoho pryznachennia zemel. Aktualni problemy pravovoho zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky, vykorystannia ta okhorony pryrodnykh resursiv [Problematic issues of land use. Actual problems of legal provision of ecological safety, use and protection of natural resources] (2009) / za zah. red. A.P. Hetmana, M.V. Shulhy. Kharkiv, 27–29 (in Ukrainian).

V.M. Yermolenko (2020). CONSTRUCTIVITY OF APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF LAND TARGET PURPOSE. *Law. Human. Environment*, 11(3): 33-40.

<https://doi.org/10.31548/law2020.03.004>.

Summary. *The article examines the often criticized as a post-Soviet remnant application of land division into categories by purpose. Based on the analysis of the content of the main codified acts of private law and natural resources, it is concluded that the principle of purpose is not the exclusive property of land law, having a deeper universal nature due to its wide application in various versions of current legislation. In the Land Code of Ukraine alone, about 40 percent of the articles are focused on the purpose of land, which makes it a supporting land law institution, the replacement of which will require the simultaneous replacement of all land legislation. Insufficient substantiation of proposals to replace the purpose with planning and zoning of the territory is proved.*

Key words: *purpose of lands, land categories, land planning, land zoning*

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЯКОСТІ ПИТНОЇ ВОДИ (НА ПРИКЛАДІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ «НІТРАТНОЇ» ДИРЕКТИВИ)

О.В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

Анотація. У статті досліджується досвід правового регулювання відносин у сфері захисту вод від забруднення нітратами у ЄС. Проведено науково-теоретичний аналіз розвитку вітчизняного законодавства з урахуванням вимог Директиви Ради 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про захист вод від забруднення нітратами з сільськогосподарських джерел.

Констатується, що нашою країною не виконується Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р. у частині імплементації вищезазначеної Директиви (початковий термін виконання – 2017 р.). Продовження терміну до 31 грудня 2020 р., не гарантує, що законодавство буде приведено у відповідність з її вимогами. Адже, до цих пір залишаються не прийнятими: Кодекс кращих сільськогосподарських практик, Методика визначення уразливих зон, План заходів щодо зменшення рівня забруднення вод нітратами із сільськогосподарських джерел. Відповідно, не здійснюється робота щодо виявлення уразливих до накопичення нітратів зон; створення їх реєстру, а також проведення моніторингу вмісту нітратів у поверхневих і ґрунтових водах. Крім того, досвід провідних європейських країн свідчить про неможливість реалізації положень цієї Директиви без організації фінансування її заходів, а також створення дієвої системи контролю за їх виконанням.

Ключові слова: якість води, водний об'єкт, питна вода, забруднення нітратами, уразлива зона, моніторинг вмісту нітратів, імплементація законодавства, сільська територія

Актуальність.

Забезпечення екологічної безпеки країни є неможливим без вирішення проблеми забезпечення населення во-

дою у достатній кількості та належної якості. Не зважаючи на велику кількість водойм, Україна займає 111 місце серед 152 країн світу за запасами доступних до використання водних

ресурсів. У нашій країні на одну людину припадає лише близько 1 тис. м³ річкового стоку на рік, тоді як за оцінкою Європейської Економічної Комісії ООН держава, водні ресурси якої не перевищують 1,7 тис. м³ на людину, вважається водонебезпеченою (Стасюк & Майданевич). Крім того, низькою залишається і якість води. Вказане є неприпустимим, адже, як слушно вказує М.А. Дейнега, якість води належить до найважливіших характеристик водних ресурсів, що визначають можливість їх використання у різних сферах життєдіяльності людини (Дейнега, 2019: 63).

Відставання України від розвинутих країн за середньою тривалістю життя значною мірою пов'язане із споживанням недоброякісної питної води (Обіюх, 2014: 90). Тому, особливої актуальності набуває вивчення досвіду європейських країн, які врегульовують це питання шляхом прийняттям ряду нормативно-правових актів. Серед них особливе місце займає Директива Ради 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про захист вод від забруднення нітратами з сільськогосподарських джерел (далі – «нітратна» Директива). Тим більше, що згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 р. (далі – Угода про асоціацію), «нітратна» Директива має бути імplementована у законодавство України. Крім того, слід враховувати, що узгоджене та скоординоване правове регулювання відносин у сфері використання та охорони питної води на національному та міжнародному рівнях відкриває найбільші можливості для досягнення

успіху у вирішенні виникаючих перед народами і державами завдань збереження, відновлення та поліпшення природних умов, необхідних для життя людей (Григорович, 2015: 8).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вказана проблематика частково порушувалася, зокрема, у працях таких науковців, як: Р.В. Григорович, М.А. Дейнега, Н.М. Обіюх, О.В. Сердюк, А.К. Соколова.

Мета цієї статті полягає у дослідженні досвіду правового регулювання відносин у сфері захисту вод від забруднення нітратами з сільськогосподарських джерел у ЄС, а також проведенні науково-теоретичного аналізу розвитку вітчизняного законодавства з урахуванням вимог «нітратної» Директиви.

Результати.

Особливо критичною ситуація з якістю питної води є на сільських територіях, що значною мірою обумовлене процесом сільськогосподарського виробництва. Адже, використання мінеральних добрив, функціонування тваринницьких комплексів призводить до потрапляння нітратів у водні об'єкти. Вказана проблема характерна для більшості країн світу. Тому, права на безпечну і чисту питну воду та санітарно-гігієнічні послуги, які є основоположними для повноцінного життя, здійснення всіх прав людини і забезпечення людської гідності, закріплені в Декларації ООН про права селян і інших осіб, які працюють в сільських районах (ст. 21) (Проект Декларации Организации Объединенных Наций, 2018).

В Україні основним джерелом водопостачання в сільській місцевості залишаються підземні води, оскільки централізованим водопостачанням охоплено всього 7664 сіл з 25454 (Національна доповідь..., 2019), що складає 30 % від їх загальної кількості. Сільське населення споживає воду з колодязів та індивідуальних свердловин, які у переважній більшості знаходяться у незадовільному санітарно-технічному стані. Вміст нітратів у такій воді значно перевищує допустимі показники (не більше 50 мг/куб. дм (п. 3 Додатку 2 «Санітарно-хімічні показники безпечності та якості питної води» до Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10), затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 12 травня 2010 р. № 400). Вказане може бути смертельно небезпечним для дітей, оскільки тривале споживання води навіть із незначним перевищенням цих речовин гальмує фізіологічний розвиток дитини. Крім того, у всіх без винятку можуть з'явитися захворювання ендокринної, серцево-судинної системи та онкологічні захворювання («Як екостандарти ЄС...»). Як слушно зазначають науковці, головною умовою при використанні, зокрема, мінеральних добрив у сільськогосподарській діяльності є запобігання їх небезпечного впливу на навколишнє середовище, дотримання вимог екологічної безпеки при їх використанні, транспортуванні і зберіганні («Правове регулювання екологічної...», 2012: 90–91).

Які ж заходи необхідно вживати для зменшення забруднення води, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел та запобігання

такому забрудненню в майбутньому згідно із законодавством ЄС? Зупинимось на аналізі деяких положень «нітратної» Директиви. Насамперед, слід зазначити, що під забрудненням вод законодавець ЄС розуміє потрапляння, пряме чи непряме, азотних сполук з сільськогосподарських джерел у водне середовище, що в результаті спричиняє ризик для здоров'я людей, шкоду життєвим ресурсам та водним екосистемам, створює труднощі побутового характеру або заважає використовувати воду в інших цілях (ст. 2). Виділяються уразливі зони, тобто земельні ділянки, з яких здійснюється стік (нітратних сполук – *примітка моя*) у водні об'єкти (у т. ч. і у підземні води). При цьому, води вважаються забрудненими, якщо концентрація нітратів в них або перевищує значення 50 мг/л, або може його перевищити, якщо не буде вжито необхідних заходів (п. 2 Додатку I), а саме: встановлено періоди, коли внесення в ґрунт певних типів добрив заборонено; визначено необхідний об'єм резервуарів для зберігання гною; обмежено внесення в ґрунт добрив, що відповідає кращим методам ведення сільськогосподарських робіт та враховує характеристики конкретної уразливої зони (Додаток III). Щоб зменшити забруднення вод нітратами, запобігти їх подальшому забрудненню, та урахувати умови, притаманні різним регіонам ЄС, держави-члени мають розробляти Кодекси кращих сільськогосподарських практик, які впроваджуються фермерами на добровільній основі (далі – Кодекси) (ст. 4). Такі Кодекси регулюють порядок внесення мінеральних добрив та гною в ґрунт з урахуванням природних властивостей та місця розташування земельних

ділянок. Зокрема, в них визначається процедура внесення добрива в ґрунт на полях, розташованих на крутих схилах, на перезволожених, підтоплених, затоплених, замерзлих чи вкритих снігом полях; умови внесення в ґрунт добрив поблизу водотоків. Крім того, в них мають визначатися об'єм та умови будівництва резервуарів для зберігання гною, включаючи заходи для запобігання забрудненню води від стоку чи фільтрації в ґрунтові та поверхневі води рідин, які містять гній, та стічних вод від зберігання рослинних матеріалів, наприклад, силосу. Держави-члени можуть включати до свого Кодексу(ів) і ряд інших положень, наприклад, щодо управління землекористування, включаючи використання системи сівозмін та пропорції земельної площі, яка відводиться під багаторічні культури порівняно з однорічними культурами (Додаток II).

Також на держави-члени покладатиметься обов'язок щодо прийняття Планів дій, що мають здійснюватися в уразливих зонах (ст. 5) та які спрямовані на обмеження внесення в ґрунт мінеральних і органічних добрив, що містять азот. Крім того, держави-члени повинні проводити моніторинг вмісту нітратів у поверхневих і ґрунтових водах (ст. 5) та кожні чотири роки подавати до Європейської Комісії відповідний звіт (ст. 10).

Імплементация вищезазначеної Директиви передбачає: 1) прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); 2) визначення зон, уразливих до накопичення нітратів (на виконання відводиться 3 роки з дати набрання чинності Угодою; 3) запровадження Плану дій для зон, уразливих до накопичення нітратів; 4) запрова-

дження Програми моніторингу (на виконання відводиться 4 роки з дати набрання чинності Угодою) (Додаток XXX до гл. 6 Угоди про асоціацію). Але, на сьогоднішній день, жоден з передбачених заходів на практиці не реалізовано. Насамперед, слід зазначити, що головним виконавцем приведення аграрного законодавства у відповідність з вимогами Директиви, розробки кодексів кращих практик ведення сільськогосподарських робіт та програми сприяння впровадженню цих кодексів (з терміном виконання – 2017 р.) було визначено Міністерство аграрної політики та продовольства України («Екологічні новації Спільної...», 2016) (зараз – це Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі – Мінекономіки).

Щодо строків реалізації положень Угоди, то згідно з Планом заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затвердженим постановою КМУ від 25 жовтня 2017 р. № 1106, їх продовжено до 31 грудня 2020 р. Крім того, вказаним нормативно-правовим актом передбачено, зокрема, вжиття таких заходів, як: визначення ділянок землі, що розглядаються як уразливі зони, стікання з яких є фактором чи загрозою забруднення водних джерел; створення реєстру зон, вразливих до накопичення нітратів (формування технічного завдання та вимог до апаратного забезпечення, розроблення програмного забезпечення, здійснення закупівлі та налагодження апаратного забезпечення, тестування та наповнення); розроблення і затвердження нормативно-правового акта щодо

впровадження Кодексу найкращих сільськогосподарських практик ЄС; розроблення і затвердження плану заходів щодо поетапного зменшення рівня забруднення поверхневих та підземних вод нітратами із сільськогосподарських джерел (п. 1721) і визначено їх виконавці (Міністерство енергетики України, Мінекономіки, Міністерство охорони здоров'я України, Державне агентство водного господарства України, Державна служба з надзвичайних ситуацій України, Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту прав споживачів, інші заінтересовані центральні органи виконавчої влади (п. 1721). Крім того, наказом Мінекономіки від 21 липня 2020 р. № 1376 створено Робочу групу з питань імплементації Директиви Ради 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про захист вод від забруднення нітратами з сільськогосподарських джерел в національне законодавство України («Про утворення робочої.....»).

На інформаційно-аналітичному порталі АПК України розміщено проекти Кодексу кращих сільськогосподарських практик та Методики визначення зон, вразливих до нітратних сполук («Кращі практики діяльності...»). До речі, перший з перелічених документів розроблений для використання сільськогосподарськими підприємствами / фермерськими господарствами, розташованими у зонах, уразливих до забруднення сполуками азоту, що визначені у відповідному регістрі. Для сільськогосподарських підприємств / фермерських господарств, розташованих у інших зонах рекомендовано добровільне дотримання зазначеного Кодексу. Вказане положення суперечить законодавству ЄС, адже, як вже зазначалося вище, Кодекс розробляється з метою забезпечення для

всіх вод загального рівня захисту від забруднення і його використання має здійснюватися на добровільній основі (п. 1 ст. 4). Слід зазначити також, що хоча, в українському законодавстві відсутній відповідний Кодекс, тим не менш, передбачається, що зберігання побічних продуктів тваринного походження, не призначених для споживання людиною, має здійснюватися на спеціально облаштованих майданчиках, у бункерах, контейнерах, холодильних установках, конструкція яких запобігає потраплянню побічних продуктів тваринного походження, не призначених для споживання людиною, у ґрунт та водні об'єкти (п. 1 ст. 1 Закону України від 7 квітня 2015 р. «Про побічні продукти тваринного походження, що не призначені для споживання людиною»). Реалізація вказаної норми є досить проблематичною, зважаючи на обмеженість фінансових ресурсів у переважній більшості товаровиробників, зайнятих у тваринницькій галузі. Особливо, якщо врахувати, що за офіційними даними Державної служби статистики України, станом на 1 вересня 2020 р. у господарствах населення утримується майже 70 % великої рогатої худоби («Кількість сільськогосподарських тварин...»). Наприклад, в Польщі, тільки для облаштування резервуарів і площадок для зберігання гною на одне селянське господарство (в якому утримується 10 і більше умовних одиниць худоби) передбачалося виділення до 10 тис. доларів («Екологічні новації Спільної...»). Тому, враховуючи відсутність заходів державної підтримки у цій сфері, уявляється малоймовірним, що вказана норма Закону або Кодексу (якщо він буде прийнятий) зможе виконуватися на практиці суб'єктами тваринництва.

Взагалі, процес запровадження положень Директиви є складним, про що свідчить ряд справ, що розглядалися Європейським Судом (European Court of Justice) та стосуються невиконання своїх зобов'язань, рядом країн – членів ЄС. Так, у рішенні Європейського Суду від 23 квітня 2015 р. по справі C-149/14. (Європейська комісія проти Грецької Республіки) вказується на те, що Греція не визначила уразливі зони, що характеризуються: наявністю поверхневих та підземних вод, концентрація нітратів в яких перевищує значення 50 мг/л /; або евтрофікацією (збагаченням води сполуками азоту, що призводить до прискореного росту водоростей та вищих форм рослинного життя і небажаного порушення балансу організмів у воді та зниження якості такої води (ст. 2 «нітратної» Директиви). Крім того, країна не розробила Програми дій, що стосується цих зон протягом встановленого періоду) (Judgment of the Court..., 2015). Щодо Франції, то Європейський суд констатував, що країна незабезпечила, зокрема, дотримання: необхідного об'єму резервуарів для зберігання гною худоби; заборони на внесення добрив у ґрунт на полях, розташованих на крутих схилах або у мерзлий ґрунт) (Judgment of the Court ..., 2014). Ще одним прикладом держави, яка порушувала положення «нітратної» Директиви є Люксембург. Рішенням Європейського Суду від 29 червня 2010 р. по справі C-526/08 (Європейська комісія проти Великого князівства Люксембург), було встановлено, що національне законодавство не відповідає правилам, що стосуються: періодів, умов та методів внесення добрив в землю; мінімальних розмірів резервуарів для зберігання рідкого гною; заборони внесення добрив в ґрунт на полях, розташованих на крутих схилах (Judgment of the Court ..., 2010).

Висновки і перспективи.

Таким чином, необхідно констатувати, що нашою країною не виконується Угода про асоціацію у частині імплементації «нітратної» Директиви (початковий термін виконання – 2017 р.). Продовження терміну до 31 грудня 2020 р., не гарантує, що приведення аграрного законодавства у відповідність з її вимогами. Адже, до цих пір залишаються не прийнятими: Кодекс кращих сільськогосподарських практик, Методика визначення уразливих зон, План заходів щодо зменшення рівня забруднення вод нітратами із сільськогосподарських джерел. Відповідно, не здійснюється робота щодо виявлення уразливих до накопичення нітратів зон; створення їх реєстру, а також проведення моніторингу вмісту нітратів у поверхневих і ґрунтових водах. Крім того, досвід провідних європейських країн свідчить про неможливість реалізації положень «нітратної» Директиви без організації фінансування її заходів, а також створення дієвої системи контролю за їх виконанням.

Список використаних джерел

1. Григорович Р.В. Правове регулювання використання та охорони питної води в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 18 с.
2. Дейнега М.А. Використання і збереження водних ресурсів в Україні: сучасний стан імплементації норм права Європейського союзу. Право. Людина. Довкілля. 2019. № 4. Vol 10. С. 62–71.
3. Директива Ради 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про захист вод від забруднення нітратами з сільськогосподарських джерел. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/direktiva-radi-91-676-ees.pdf> (дата звернення: 21.07.2020 р.).

4. Додаток XXX до глави 6 «Навколишнє природне середовище» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: <https://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu/dodatky-rozdil-v/navkolyshnie-prirodne-seredovyshche> (дата звернення: 21.07.2020 р.).
5. Екологічні новації Спільної аграрної політики ЄС: імплементація в Україні: науково-аналітична записка від 10 серпня 2016 р. № 135-13/440/ Ін-т екон. та прогноз. НАНУ. Київ, 2016. 37 с. URL: <https://minagro.gov.ua/system/.../Екологічні%20новації%20ЄС.do...> (дата звернення: 29.07.2020 р.).
6. Кількість сільськогосподарських тварин на 1 вересня 2020 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.07.2020 р.).
7. Кращі практики діяльності малих суб'єктів господарювання. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-ta-kooperaciya/krashchi-praktiki-diyalnostimalih-subyektiv-gospodaryuvannya> (дата звернення: 21.07.2020 р.).
8. Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні у 2018 році. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Київ, 2019. 351с. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Proekt-Nats-dop-za-2018.pdf> (дата звернення: 22.07.2020 р.).
9. Обіюх Н.М. Правове забезпечення використання джерел питного водопостачання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 220 с.
10. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: навч. посіб. Бредіхіна В. Л., Гетьман А. П., Григор'єва Т. В., Шульга М. В. Харків: Право, 2012. 296 с.
11. Про утворення Робочої групи з питань імплементації Директиви Ради 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про захист вод від забруднення нітратами з сільськогосподарських джерел в національне законодавство України: наказ Міністерства економіки від 21 липня 2020 р. № 1376 URL: <https://agro.me.gov.ua> (дата звернення: 22.07.2020 р.).
12. Проект декларации Организации Объединенных Наций о правах крестьян и других лиц, работающих в сельских районах. URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/WGPeasants/Session5/A_HRC_WG.15_5_3-Russian.pdf (дата звернення: 24.07.2020 р.).
13. Стасюк С., Майданович В. Проблема питної води в Україні. URL: <https://aw-therm.com.ua/problema-pitnoyi-vodi-v-ukrayini/> (дата звернення: 23.07.2020 р.).
14. Як еко стандарти ЄС можуть допомогти мінімізувати нітратне забруднення вод від агросектору. URL: <https://ecoaction.org.ua/iak-ekostandarty-es-minimizuut-nitratne-zabrudnennia.html> (дата звернення: 21.07.2020 р.).
15. Judgment of the Court (Ninth Chamber) of 23 April 2015. European Commission v Hellenic Republic (Case C-149/14). URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?textScope=titel&qid=1527498692853&DTS_DOM=EU_LAW (дата звернення: 25.07.2020 р.).
16. Judgment of the Court (Second Chamber), 4 September 2014. European Commission v French Republic (Case C-237/12). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1527498692853&uri=CELEX:62012CJ0237> (дата звернення: 21.07.2020 р.).
17. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 29 June 2010. European Commission v Grand Duchy of Luxembourg (Case C-526/08). URL: <https://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 25.07.2020 р.).

References

1. Hryhorovych, R.V. (2015). Pravove rehulivannia vykorystannia ta okhorony pytnoi vody v Ukraini [Legal regulation of drinking

- water use and protection in Ukraine]. Kyiv, 18 (in Ukrainian).
2. Deineha, M.A. (2019). Vykorystannia i zberezhennia vodnykh resursiv v Ukraini: suchasnyi stan implementatsii norm prava Yevropeiskoho soiuzu. Pravo. Liudyna. Dovkillia [The use and conservation of water resources in Ukraine: current state of implementation of European Union Law. Law. Human. Environment], 10(4): 62–71 (in Ukrainian).
 3. Dyrektyva Rady 91/676/leES vid 12 hrudnia 1991 pro zakhyst vod vid zabrudnennia nitratamy z silskohospodarskykh dzherel [Council Directive 91/676 / EEC of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources] (1991). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/direktiva-radi-91-676-ees.pdf> (accessed 21.07.2020) (in Ukrainian).
 4. Dodatok XXX do hlavy 6 «Navkolyshnie pryrodne seredovyshe» Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyim derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Annex XXX to Chapter 6 «Environment» of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Available at: <https://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu-dodatky-rozdil-v/navkolyshnie-pryrodne-seredovyshe> (accessed 21.07.2020) (in Ukrainian).
 5. Ekolohichni novatsii Spilnoi ahrarnoi polityky Yes: implementatsiia v Ukraini: nauko-vo-analitychna zapyska vid 10 serpnia 2016 № 135-13/440 [Environmental innovations of the Common Agricultural Policy of the EU: implementation in Ukraine: scientific and analytical note dated August 10, 2016 № 135-13/440] (2016). Kyiv, 37. Available at: <https://minagro.gov.ua/system/.../Ekolohichni%20novatsii%20leS.do...> (accessed 29.07.2020) (in Ukrainian).
 6. Killist silskohospodarskykh tvaryn na 1 veresnia 2020 roku [Number of farm animals as of September 1, 2020]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 25.07.2020) (in Ukrainian).
 7. Krashchi praktyky diialnosti malykh sub'iektiv hospodariuvannia [Best practices for small businesses]. Available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-ta-kooperaciya/krashchi-praktiki-diyalnosti-malih-subyektiv-gospodaryuvannia> (accessed 21.07.2020) (in Ukrainian).
 8. Natsionalna dopovid pro yakist pytnoi vody ta stan pytnoho vodopostachannia v Ukraini u 2018 rotsi. Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy [National report on drinking water quality and drinking water supply in Ukraine in 2018. Ministry of Regional Development, Construction and Housing of Ukraine] (2019). Kyiv, 351. Available at: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Proekt-Nats.-dop.-za-2018.pdf> (accessed 22.07.2020) (in Ukrainian).
 9. Obiiukh, N.M. (2014). Pravove zabezpechennia vykorystannia dzherel pytnoho vodopostachannia v Ukraini [Legal support for the use of drinking water sources in Ukraine]. Kyiv, 220 (in Ukrainian).
 10. Pravove rehuliuвання ekolohichnoi bezpeky v Ukraini [Legal regulation of environmental safety in Ukraine] (2012). Bredikhina, V.L., Hetman, A.P., Hryhor'ieva, T.V., Shulha, M.V. Kharkiv: Pravo, 296 (in Ukrainian).
 11. Pro utvorennia Robochoi hrupy z pytan implementatsii Dyrektyvy Rady 91/676/leES vid 12 hrudnia 1991 pro zakhyst vod vid zabrudnennia nitratamy z silskohospodarskykh dzherel v natsionalne zakonodavstvo Ukrainy [On the establishment of a Working Group on the implementation of Council Directive 91/676 / EEC of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources in the na-

- tional legislation of Ukraine] (2020): nakaz Minekonomiky vid 21 lypnia 2020 № 1376. Available at: <https://agro.me.gov.ua> (accessed 22.07.2020) (in Ukrainian).
12. Proekt deklaratsyy Orhanyzatsyy Obedyenenykh Natsiy o pravakh krestian y druhykh lyts, robotaiushchyykh v selskykh raionakh [Draft United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Others Working in Rural Areas]. Available at: <https://www.ohchr.org> (accessed 24.07.2020) (in Russian).
 13. Stasiuk, S. & Maidanovych, V. Problema pytnoi vody v Ukraini [The problem of drinking water in Ukraine]. Available at: <https://aw-therm.com.ua/problema-pitnoyi-vodi-v-ukraini/> (accessed 23.07.2020) (in Ukrainian).
 14. Yak eko standarty YeS mozhut dopomohty minimizuvaty nitratne zabrudnennia vod vid ahrosektoru [How EU environmental standards can help minimize nitrate pollution of water from the agricultural sector]. Available at: <https://ecoaction.org.ua/iak-ekostandarty-es-minimizuut-nitratne-zabrudnennia.html> (accessed 21.07.2020) (in Ukrainian).
 15. Judgment of the Court (Ninth Chamber) of 23 April 2015. European Commission v Hellenic Republic (Case C-149/14). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/search.html> (accessed 25.07.2020) (in English).
 16. Judgment of the Court (Second Chamber), 4 September 2014. European Commission v French Republic (Case C 237/12). Available at: <https://eur-lex.europa.eu> (accessed 21.07.2020) (in English).
 17. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 29 June 2010. European Commission v Grand Duchy of Luxemburg (Case C-526/08). Available at: <https://eur-lex.europa.eu> (accessed 25.07.2020) (in English).

O.V. Hafurova (2020). PROBLEMS OF IMPROVING UKRAINIAN LEGISLATION IN THE SPHERE OF DRINKING WATER QUALITY (ON THE EXAMPLE

OF IMPLEMENTATION OF THE NITRATE DIRECTIVE). Law. Human. Environment, 11(3): 41-49. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.005>.

Summary. *The experience of legal regulation of relations in the sphere of waters protection from nitrate pollution in the EU is researched in this article. A scientific and theoretical analysis of the national legislation development, taking into account the requirements of Council Directive 91/676/EEC of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources is provided.*

It is stated that our country does not follow the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, ratified by the Law of Ukraine of September 16, 2014 regarding of implementation of the above Directive (initial deadline – 2017). Extending the deadline to December 31, 2020, does not guarantee that the legislation will be conformed its requirements. So the Code of Good Agricultural Practices, the Methodology for Identifying Vulnerable Areas, and the Action Plan for Reducing Nitrate Pollution from Agricultural Sources have not been accepted until now. Accordingly, work is not being done regarding to: identify nitrate-vulnerable areas; creation of their register, also monitoring of nitrate content in surface and ground water. In addition, the experience of leading European countries shows that it is impossible to implement the provisions of this Directive with out organizing the financing of its activities and the creation of an effective system for monitoring their implementation.

Keywords: *water quality, water object, drinking water, nitrate pollution, vulnerable zone, monitoring of nitrate, content, implementation of legislation, rural area*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ СЕЛЯН НА ЗЕМЛЮ

О.В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

С.І. МАРЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: marchenko_svet@ukr.net

Анотація. У статті досліджуються правові проблеми реалізації селянами конституційного права на землю, яке знайшло закріплення на міжнародному рівні та розглядається через призму реалізації селянами права доступу до земельної ділянки із розташованими на ній природними ресурсами, їх стале використання та управління ними з метою досягнення достатнього життєвого рівня, створення місця для життя в умовах безпеки, миру і гідності та розвитку своєї культури. На підставі аналізу законодавства про обіг земель та правовий статус виробників сільськогосподарської продукції виділено окремі правові проблеми у сфері реалізації земельних прав селян.

Аналіз національного земельного та аграрного законодавства засвідчив, що в ньому не повною мірою враховано правову природу сільськогосподарської кооперації, особливості землеробської праці та сільського укладу життя.

Запропоновано напрями вдосконалення аграрного та земельного законодавства в сфері реалізації права селян на землю.

Ключові слова: доступ до землі, земля сільськогосподарського призначення, земельні права селян, реалізація земельних прав, сільськогосподарський кооператив, виробники сільськогосподарської продукції, обіг земель

Актуальність.

Декларація ООН про права селян і інших осіб, які працюють в сільських районах (Проект декларації Організації Об'єднаних Націй..., 2018) серед інших, закріпила право селян на землю, яке передбачає, зокрема право

доступу до земельної ділянки і розташованим на ній водоймам, прибережним морським акваторіям, рибальським угіддям, пасовищам і лісам, їх стале використання та управління ними для досягнення достатнього життєвого рівня, створення місця для життя в умовах безпеки, миру і гідності та розвитку

своїєї культури (ст. 17). Дійсно земля для селянина є особливою цінністю, яка виконує роль не тільки основного засобу виробництва та місця проживання, а має й «сакральне, героїчне, або навпаки, трагічне» (Яковленко, 2017) значення, пов'язане із традиціями пращурів та історією українського народу. При цьому стрижневим елементом менталітету, ментальності та буття українського селянства виступає земля та праця на ній, а одним із основних складників генетичного коду українського народу, як зазначається в енциклопедичній літературі з етнодержавознавства, є здатність навіть за несприятливих умов знаходити різноманітні індивідуальні і громадські форми раціонального господарювання (Горбатенко, 1996: 134).

Фактичний і гарантований доступ до земельної ділянки в Україні, як слушно зазначається у науковій літературі, мала б забезпечити земельна реформа, яка з початку проголошення була спрямована на перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну власність (Костяшкін, 2016: 252). На жаль, до цього часу вказане завдання продовжує залишатись не виконаним. Взагалі ж проблема реалізації земельних прав є однією з актуальніших у земельно-правовій науці. Адже, не можна не погодитись із думкою Д. В. Федчишина, що будь-яке суб'єктивне право має свою соціальну цінність, лише коли його можливо здійснити, тобто реалізувати можливість, які воно надає уповноваженій особі (Федчишин, 2020: 109).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичною базою дослідження стали праці провідних науковців у галузі земельного та аграрного

права, таких як Н.О. Багай, О.А. Вівчаренко, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, І.О. Костяшкін, В.В. Носік, В. І. Семчик, А. М. Статівка, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, Д.В. Федчишин, М.В. Шульга, В. З. Янчук та ін. Варто відзначити, що наразі вивчення соціальної ролі селянства та проблеми гарантування його прав, в тому числі і у сфері реалізації права на землю, визначається як один із нових напрямків наукових досліджень в Україні (Багай, 2004: 35).

Мета цієї статті полягає у проведенні науково-теоретичного аналізу земельного і аграрного законодавства, яким регулюються відносини у сфері реалізації земельних прав селян. Особлива увага звертається на новели у розвитку земельних відносин, запроваджені Законом України від 31 березня 2020 р. № 2178-10 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (далі – Закон № 2178-10) та законодавчими актами, які визначають правовий статус виробників сільськогосподарської продукції різних організаційно-правових форм.

Результати.

Як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, нині розмаїття організаційно-правових форм у сільськогосподарському виробництві по суті базується на понятті «селянин», який є засновником сільськогосподарських підприємств та безпосереднім працівником та виступає як системоутворювальний суб'єкт аграрних правовідносин, а також як історично зумовлений носій культурної самобутності українського народу (Єрмоленко, 2013: 26–30). Невід'ємною

складовою правового статусу селян є земельні права та обов'язки, на окремі питання реалізації та дотримання яких спрямований Закон України № 2178-10, яким з 1 липня 2021 р. дозволяється купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які перебувають у приватній власності громадян України. Дійсно, як зазначає Т. О. Коваленко, цей Закон можна віднести до найбільш очікуваних у сфері регулювання земельних відносин, метою якого є скасування більш ніж двадцятирічної заборони (мораторію) на відчуження земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та земельних часток (паїв). Прийняття зазначеного Закону зумовлено не лише необхідністю забезпечення гарантій реалізації конституційного права приватної власності на землю, але й визнанням Європейським Судом з прав людини мораторію таким, що порушує справедливий баланс між загальним інтересом суспільства у земельній сфері та майновими правами власників земельних ділянок та земельних часток (паїв) (Коваленко, 2020).

Зазначеним Законом № 2178-10 врегульовано питання, пов'язані з використанням земель громадянами, яким належить право постійного користування, право довічного успадкованого володіння земельними ділянками державної та комунальної власності, призначеними для ведення селянського (фермерського) господарства, а також орендарями земельних ділянок, які набули право оренди землі шляхом переоформлення права постійного користування щодо зазначених земельних ділянок до 2010 року. Водночас Закон № 2178-10 містить велику кількість обмежень щодо реалізації се-

лянами прав на землю (часові, територіальні, кількісні тощо), окремі з яких перешкоджають створенню умов для здорової економічної конкуренції. Крім того, недоліком Закону № 2178-10 є те, що встановлені умови обігу земель сільськогосподарського призначення не враховують принципи сталого використання земельних ділянок. Адже як зазначається в спеціальній літературі, лише поєднання ринкових механізмів обороту земель сільськогосподарського призначення з обов'язковим дотриманням екологічних вимог та дієвим механізмом юридичної відповідальності за правопорушення у володінні, користуванні та розпорядженні найціннішим багатством нашої країни може забезпечити гідне майбутнє для нинішнього та майбутніх поколінь (Kovalenko, Sarkisova, Kolomiitseva, Marchenko & Siuiva, 2020).

Серед заходів організаційно-правового характеру, які спрямовані на створення умов для придбання земельних ділянок товарного сільськогосподарського призначення, передбачено прийняття ряду нормативно-правових актів щодо фінансової підтримки громадян і юридичних осіб (у тому числі фермерських господарств) для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення та створення у складі спеціальних фондів державного та місцевих бюджетів Фонду розвитку сільських територій, кошти з якого спрямовуються на видатки розвитку: інфраструктури, енергозбереження, освіти та медицини у сільській місцевості та реалізацію державних програм розвитку малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників. 5 листопада Верховна Рада України у другому читанні та в цілому підтримала законопроект № 3295 «Про державну підтримку сільського

господарства України та інших законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» норми якого передбачають доступ до фінансування для дрібних виробників сільськогосподарської продукції.

Одним із шляхів реалізації права приватної власності фізичної особи на земельну ділянку є можливість її внесення до Статутного фонду сільськогосподарських підприємств, установ та організацій земельних ділянок їх засновниками (п. 2 ст. 28 та пп. б) п. 1 ст. 82 ЗКУ). Також Законом України № 2178-10 скасовано заборону на внесення права на земельну частку (пай) до статутних капіталів господарських товариств, яка була передбачена п. 14 Розділу X «Перехідні положення» ЗКУ.

Розглянемо, яким чином регулюються вказані правовідносини на прикладі формування земельних ділянок окремих суб'єктів господарювання на селі. Для цього необхідно звернутися до аналізу аграрного законодавства, яким регулюються особливості у правовому становищі сільськогосподарських товаровиробників. Згідно з Законом України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» (далі – новий Закон), право власності на земельну ділянку набувається відповідно до ЗКУ (п. 3 ст. 20). Слід звернути увагу, що Закон не передбачає обов'язкове формування засновниками (членами) Статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу за рахунок земельних ділянок. Тому в своїх статутах кооперативи мають право самостійно вирішувати це питання. У випадку, коли вклад (його частина) здійснюється земельною ділянкою, він стає складовою частки кожного члена. Виходячи

із змісту ЗКУ, який визначив юридичних осіб суб'єктами права приватної власності (ст. 80), право власності на земельні ділянки, передані до Статутного капіталу, отримує кооператив як юридична особа. Члени кооперативу у разі виходу, виключення з нього мають право лише на повернення своєї частки натурою, грошовими коштами або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу (п. 6 ст. 22). Строк та інші умови повернення члену сільськогосподарського кооперативу його загальної частки у майні кооперативу встановлюються його статутом (п. 7 ст. 22). Таким чином, приймаючи участь у формуванні Статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу шляхом внесення до нього земельної ділянки, селянин ризикує втратити її, адже законодавство не гарантує члену, який виходить (або якого виключають) із складу такої юридичної особи, її повернення. Такий підхід практично позбавляє селянина можливості самому господарювати на землі. Аналогічні положення закріплені і в законодавстві, яким регулюється правове становище господарських товариств. Так, вихід з акціонерного товариства можливий тільки шляхом відчуження акціонером належних йому акцій. Як слушно зазначається в літературі, у кращому разі акціонеру повернуть лише вартість його акцій, які, як цінні папери, мають властивість знецінюватись (Вівчаренко, 1998: 130). При виході учасника з товариства з обмеженою відповідальністю йому виплачується вартість частини майна товариства пропорційно до розміру частки такого учасника. За погодженням учасника товариства, який вийшов, та товариства зобов'язання зі сплати грошових коштів може бути

замінено зобов'язанням із передачі іншого майна (ст. 24 Закону України від 6 лютого 2018 р. «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

Крім того, у Прикінцевих та перехідних положеннях нового Закону передбачено, що до запровадження купівлі-продажу або відчуження в інший спосіб земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення ОСГ, а також земельних часток (паїв) майновий пай, внесений особою – членом сільськогосподарського виробничого або обслуговуючого кооперативів, що ліквідується, у формі земельної ділянки, повертається цій особі виключно у формі тієї земельної ділянки, яка була внесена як майновий пай, у натурі (на місцевості). Після ж запровадження купівлі-продажу або відчуження в інший спосіб земельних ділянок, повернення майнового паю, внесеного особою – членом таких кооперативів, що ліквідується, у формі земельної ділянки здійснюється відповідно до вимог та в порядку, передбачених статутом сільськогосподарського кооперативу (п. 6). Тобто, новий Закон, по-суті, створює всі умови для переходу права приватної власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення від фізичної до юридичної особи. Набувати ж право власності на них, згідно з Законом № 2178-10, останні зможуть вже з 2024 року.

Слід звернути увагу, що Законом України від 1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» (в редакції Закону України № 5495-VI від 20 листопада 2012 р.) передбачалося, що в разі виходу з кооперативу фізична

особа має право на отримання земельної ділянки в натурі (на місцевості) (ст.16). Таким чином, сільськогосподарські кооперативи були єдиною організаційно-правовою формою підприємств, що забезпечували повернення земельної ділянки у випадках припинення членства в них. Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що положення нового Закону, які стосуються повернення земельної ділянки особі, що припиняє членство в ньому, спрямовані на звуження змісту та обсягу права сільського населення на землю, що суперечить Конституції України, якою встановлено, що при прийнятті нових законів чи внесенні до них змін не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22). Тобто, забороняється погіршувати становище людини у суспільстві шляхом обмеження тих прав і свобод, які вже закріплено у законодавстві України. Відповідно, норми аграрного законодавства, які на думку В. В. Носіка, мали б бути спрямовані на захист конституційних прав селян як основи майбутнього української нації, українського суспільства, економічного прогресу, розвитку національних, історичних, культурних традицій (Носік, 2005: 108), створюють всі умови для поступового віддалення селянина від основного засобу виробництва – земель сільськогосподарського призначення.

Висновки і перспективи.

Забезпеченню гарантій доступу селян до земельних ділянок сільськогосподарського призначення, їх сталого використання та управління ними, сприяє прийняття ряду нормативно-правових актів та робота над підготовкою законопроектів, які спрямова-

ні на скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, вдосконалення механізму правового регулювання ринку земель в Україні та створення умов для їх придбання дрібними виробниками сільськогосподарської продукції. У контексті зазначеного, пропонуємо закріпити у новому Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» норму, згідно з якою у разі виходу (виключення) з кооперативу чи його ліквідації фізична особа, яка внесла свій вклад у формі земельної ділянки, отримує свою частку виключно у формі земельної ділянки, тобто в натурі (на місцевості), та врегулювати порядок виходу із такою земельною ділянкою.

Список використаних джерел

1. Аграрне право України: підручник / за ред. О.О. Погрібного. Київ: Істина, 2007. 448 с.
2. Вівчаренко О.А. Право власності на землю в Україні (актуальні проблеми) / Ред. В.Л. Мунтян. Івано-Франківськ, 1998. 180 с.
3. Горбатенко В. Самоврядні потенції української ментальності. Мала енциклопедія етнодержавознавства. НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького / редкол.: Римаренко Ю.І. (відп. ред.) та ін. Київ: Генеза, Довіра, 1996. 942.
4. Ермоленко В.М. Походження поняття «селянин» як основоположної категорії аграрного права. Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матеріали круглого столу» (Харків, 06.12.2013 р.): зб. тез наук. доп. / за заг.ред. А.П. Гетьмана; Нац. Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2013. 336 с.
5. Коваленко Т.О. Обіг земель сільськогосподарського призначення: новели правового регулювання. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/uvpravovomu-poli/item/17674-obih-zemel-silskohospodarsko-ho-pryznachennia-noveli-pravovoho-rehuliuвання.html> (дата звернення: 22.09.2020 р.).
6. Костяшкін І.О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. 429 с.
7. Носік В.В. Аграрне право у національній правовій системі України: тенденції та перспективи розвитку. Стан та перспективи розвитку аграрного права: міжнар. наук.-теорет. конф., присвячена 80-річчю доктора юрид. наук, проф., акад. АПРН України В.З. Янчука (Київ, 26–27.05.2005 р.). Київ: Магістр-XXI сторіччя, 2005. С. 106–109.
8. Проект декларации Организации Объединенных Наций о правах крестьян и других лиц, работающих в сельских районах. URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/WGPLEasants/Session5/A_HRC_WG.15_5_3-Russian.pdf (дата звернення: 23.09.2020 р.).
9. Федчишин Д.В. Реалізація та захист земельних прав в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 418 с.
10. Яковленко К. Земля обітована: як традиційний образ еволюціонує в сучасному мистецтві. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/09/14/226441> (дата звернення: 23.09.2020 р.).
11. Kovalenko T., Sarkisova T., Kolomiitseva D., Marchenko S., Siuiva I. Legal Regulation of Agricultural Land Circulation in Ukraine: Problems and Prospects. Amazonia Investiga. 2020. № 9(25). P. 302–309. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1070> (дата звернення: 24.09.2020 р.).

References

1. Agrarne pravo Ukrainy [Agrarian Law of Ukraine] (2007) / za red. O.O. Pohribnoho. Kyiv: Istyna, 448 (in Ukrainian).

2. Vivcharenko, O.A. (1998). Pravo vlasnosti na zemliu v Ukraini (aktualni problemy) [Land ownership in Ukraine (current issues)] / Red. V.L. Muntian. Ivano-Frankivsk, 180 (in Ukrainian).
3. Horbatenko, V. (1996). Samovriadni potentsii ukrainskoi mentalnosti. Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva [Self-governing potentialities of the Ukrainian mentality. Small encyclopedia of ethno-state studies]. NANU, In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho / redkol.: Rymarenko Yu.I. (vidp. red.) ta in. Kyiv: Geneza, Dovira, 942 (in Ukrainian).
4. Yermolenko, V.M. (2013). Pokhodzhennia poniattia «selianyn» yak osnovopolozhnoi kateorii aharnoho prava. Suchasni nauko-vo-praktychni problemy ekolohichnoho, zemelnoho ta aharnoho prava [The origin of the concept of «peasant» as a fundamental category of agrarian law. Modern scientific and practical problems of environmental, land and agricultural law]: materialy kruhloho stolu (Kharkiv, 6.12.2013) / za zah.red. A.P. Hetmana; Nats. Yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo, 336 (in Ukrainian).
5. Kovalenko, T.O. Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia: novely pravovoho rehuliuвання [Circulation of agricultural land: novelties of legal regulation]. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/17674-obih-zemel-silskohospodarskoho-pryznachennia-novely-pravovoho-rehuliuвання.html> (in Ukrainian).
6. Kostyashkin, I.O. (2016). Pravove zabezpechennia sotsialnoi funksii prava vlasnosti na zemliu v Ukraini [Legal support of the social function of land ownership in Ukraine]. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava, 429 (in Ukrainian).
7. Nosik, V.V. (2005). Ahrarye pravo u natsionalnii pravovii systemi Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy rozvytku. Stan ta perspektyvy rozvytku ahraryoho prava [Agrarian law in the national legal system of Ukraine: tendencies and prospects of development. Status and prospects of agricultural law development]: mizhnar. nauk.-teoret. konf., prysviachena 80-richchiu doktora yuryd. nauk, prof., akad. APn Ukrainy V.Z. Yanchuka (Kyiv, 26–27.05.2005). Kyiv, 106–109 (in Ukrainian).
8. Proekt deklaratsyy Orhanyzatsyy Ob'edynennykh Natsiy o pravakh krestian y druiykh lyts, rabotaiushchykh v selskykh raionakh [Draft United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Others Working in Rural Areas]. Available at: <https://www.ohchr.org> (in Russian).
9. Fedchyshyn, D.V. (2020). Realizatsiia ta zakhyst zemelnykh prav v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Realization and protection of land rights in Ukraine: problems of theory and practice]. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 418 (in Ukrainian).
10. Yakovlenko, K. Zemlia obitovana: yak tradytsiinyi obraz evolutsionuie v suchasnomu mystetstvi [The Promised Land: as a traditional image evolves in contemporary art]. Available at: <https://life.pravda.com.ua> (in Ukrainian).
11. Kovalenko, T., Sarkisova, T., Kolomiitseva, D., Marchenko, S. & Siuiva, I. (2020). Legal Regulation of Agricultural Land Circulation in Ukraine: Problems and Prospects. Amazonia Investiga, 9(25): 302–309. Available at: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1070> (in English).

O.V. Hafurova & S.I. Marchenko (2020). SOME ASPECTS OF REALIZATION OF THE PEASANTS LAND RIGHT. *Law. Human. Environment*, 11(3): 50-57. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.006>.

Summary. *The article examines the legal problems of peasants realization of constitutional land right, which is proclaimed at the international level. The land right is the right of peasants to access to the land plot with natural resources located on it, their sustainable use and management in order to achieve a sufficient standard of living, creating a place to live in security, peace, dignity and developing their culture. Based on the analysis of the legislation on land circulation and the legal status of agricultural producers, some legal problems in the field of realization of the peasants land rights have been identified.*

The analysis of national land and agricultural legislation showed that it does not considered enough the legal nature of agricultural cooperation, the peculiarities of agricultural labor and rural life.

The directions of improvement of the agrarian and land legislation in the field of realization of the peasants land rights are offered.

Keywords: *access to land, agricultural land, peasants land rights, realization of the land rights, agricultural cooperative, producers of agricultural products, land circulation*

THE PROBLEMS OF LEGAL ADJUSTING OF QUESTIONS OF WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE

A.M. RADCHENKO, PhD (Law),

*assistant of Department of the Agricultural, Land and Environmental Law
to the name of academician V.Z. Yanchuk,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: simpoti@meta.ua*

Summary. *The article considers the problem of legal regulation of waste management issues. The current national legislation on waste management is analyzed. In particular, the analysis of the provisions of the Law of Ukraine «On Waste» of March 5, 1998 and the bill «On reducing the number of plastic bags in civil circulation» of February 28, 2019, identified the main shortcomings and identified ways to eliminate them. It is also established that the Law of Ukraine «On Waste» of March 5, 1998 takes into account the requirements of Framework Directive 75/442/EC on waste and the Hazardous Waste Directive 91/689/EC, which meets the requirements of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part of 21 March 2014. The main norms of international legislative acts, which became the basis for further legal regulation of waste management in the world, are considered. Such legislative acts are London Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matters (1972), The United Nations Environment Programme (1972), International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (1973), The United Nations Convention on the Law of the Sea (1982).*

Keywords: *waste, plastics, utilization, legislation on waste recycling, ecology*

Introduction.

According to a report of the World Economic Forum, there will be more plastic in the world's oceans by 2050 than fish. The plastics industry has grown from 15 million tons in the 1960s to 311 million tons in 2014 and it is expected to triple by 2050. Today, plastic amounts to 80 % of all ocean debris. While the prevention of waste pollution

of the marine environment is ensured by several legal documents on international, regional and national levels, the effectiveness of such initiatives is still not clear. For the present, there is no convention directly dedicated to solving the problem of marine plastic pollution, and no unified mechanisms to regulate and control its spread. Taking into account that marine pollution stems both from land-based and sea-based sources

es, this article will provide an overview of measures directly regulating marine pollution and more general measures aiming to reduce the production, sale and consumption of plastic, which can play a role in reducing marine pollution. Therefore, the study of national and European legislation on plastic waste management is relevant.

Analysis of recent researches and publications.

Research and study of issues related to plastic waste management was once carried out by O. Borisovska, N. Buryak, A. Gorobets, A. Zapolsky, K. Knyzhnyk, V. Lapytsky, S. Lukash, K. Lyubeshkina, A. Salyuk, E. Tulina and others.

The purpose is a study of the existing problems in Ukraine in the legislative provision of plastic waste management and an attempt to find effective ways to overcome this problem.

Results.

The problem of waste management, especially plastic, has become a particularly painful topic for the whole world today.

Global legal solutions for marine litter management are reflected in The United Nations Convention on the Law of the Sea (hereinafter – UNCLOS). There is one of the most important sources of international law regulating human impacts on the marine environment. It defines marine pollution as «the introduction by man, directly or indirectly, of substances or energy into the marine environment, including estuaries, which results or is likely to result in such deleterious effects as harm to living resources and marine life, hazards to human health, hindrance to marine activities, including fishing and other

legitimate uses of the sea, impairment of quality for use of sea water and reduction of amenities» (part 4 of Art. 1). Although not primarily an environmental treaty, the Convention introduces a fundamental obligation (Birnie & Boyle, 2002: 38) that States «shall take, individually or jointly as appropriate, all measures consistent with this Convention that are necessary to prevent, reduce and control pollution of the marine environment from any source» (part 1 of Art. 194). It also adds that «States shall take all measures necessary to ensure that activities under their jurisdiction or control are so conducted as not to cause damage by pollution to other States and their environment, and that pollution arising from incidents or activities under their jurisdiction or control does not spread beyond the areas where they exercise sovereign rights» (part 2 of Art. 194). Unfortunately, UNCLOS does not go much beyond these general remarks or regulate in detail the problem of marine plastic debris (Ciechanowicz-McLean & Nyka, 2016: 98).

General obligations stemming from UNCLOS, however, are clarified by other conventions. The 1972 London Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matters (hereinafter – London Convention) eliminates one of the potential ways in which plastic debris could enter the marine environment – namely dumping. It also established the first comprehensive regime against the dumping of wastes at the international level (Beyerlin & Marauhn, 2011: 207). With 87 member states it is also the most universally recognised regulation of dumping at sea. According to the convention, dumping means any deliberate disposal at sea of wastes or other matter from vessels, aircraft, platforms or other man-made structures at sea (part

«a», «i» of Art. 1). This definition was later repeated in 1982 in UNCLOS, Article I, gaining even more universal application. Article IV of the Convention prohibits dumping of wastes listed in Annex I to the convention. Annex I includes plastics and other persistent synthetic materials, for example, netting and ropes, which may float or remain in suspension in the sea in such a manner as to interfere materially with fishing, navigation, or other legitimate uses of the sea.

The majority of industrialised countries (51 parties) also signed the Protocol from 1996 to the dumping convention (entered into force in 2006). This introduced several modern principles into the London Convention, including, among others, the polluter pays principle and the precautionary principle (Sands et al., 2012: 27). The Protocol also reduced the number of exceptions which allowed, in certain circumstances, the dumping of Annex I wastes. Similar to the original Convention, the Protocol adopts a reversed listing approach. State parties are required to prohibit the dumping of «any wastes or other matters with the exception of those listed in Annex 1» Further, even wastes listed in Annex 1 require a special permit issued by governmental bodies. The Annex 1 list does not include plastic, which can be interpreted as a general ban on the dumping of plastic wastes.

The Protocol also confirms the approach taken by the London Convention and UNCLOS, which excludes debris which are derived from the normal operations of vessels, aircraft, platforms or other man-made structures at sea and their equipment from the definition of dumping, which would include residual waste from these platforms. This regulatory loophole was filled by the 1973 International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (hereinafter

– MARPOL). Annex V to the MARPOL Convention, which entered into force in 2013 and was recently revised in 2018, is particularly important with regard to anthropogenic debris at sea. Ships are required to dispose of their waste at special land-based wastefacilities, and states are obliged to provide ships with this infrastructure (Vince & Hardesty, 2018: 74). Preventive measures, as well as waste management measures, were also introduced, as Annex V obliges shipowners and operators to minimize taking material onboard that could become garbage. Ship-specific garbage minimization procedures should be included in the Garbage Management Plan (Art. 2.1 Annex V MARPOL).

However, compliance is an important issue which requires further work. Additionally, poor implementation of adequate national rules which would create obligations to individuals can limit overall effectiveness of international agreements (Ryan, 2015: 8). Tightened regulation of plastic manufacturers and converters has reduced the loss of industrial pellets and legislation has reduced the disposal of plastic wastes at sea. However, it has also become apparent that most litter entering the sea did so from diffuse, land-based sources that are more difficult to control (Ryan, 2015: 9). Three quarters or more of waste that ends up in the ocean comes from land-based sources. It is obvious that plastics are an important element of the international legal agenda, but as far as regulatory measures have come in this area, efforts to address plastic marine debris has been dominated by soft law instruments, which lack obligatory character.

The United Nations Environment Programme (hereinafter – UNEP) prepared a number of guidelines, which address the problem of marine environmental pollution. In 2012, the Honolulu Strategy was

adopted. Goal A of this strategy is reducing the amount and impact of land-based sources of marine debris. Seven strategies were outlined to meet this goal including, educational programs, employment of market-based instruments, introduction of best practices and proper infrastructure for stormwater management, and capacity building, among others. Another example of UNEP's initiative in the field of marine littering is the Global Partnership of Marine Litter. The Partnership is an element of the UNEP Global Programme of Action for the Protection of the Marine Environment from Land-based Activity. In 2017, UNEP passed a non-binding resolution on marine litter and microplastics, encouraging states to develop integrated and source-to-sea approaches to combat marine litter and microplastic from all sources. Important initiatives have also been undertaken by the Conference of Parties to the Convention on Biological Diversity. Decision XI/18, adopted by the Advisory Panel on Global Environment Facility in 2012, addresses the impact of marine debris on marine and coastal biodiversity. Also, international organisations have introduced economic cooperation as a consequence of the rising awareness of the problem of marine debris. The G7 Group released an Action Plan to Combat Marine Litter in June 2015 and the G7 and G20 Groups also created Action Plans in 2017 (Vince & Hardesty, 2018).

In Ukraine, waste management issues are regulated by the Law of Ukraine «On Waste» of March 5, 1998, and the Laws of Ukraine: «On Environmental Protection» of June 25, 1991, «On Ensuring Sanitary and Epidemic Welfare of the Population» of October 4, 2018, «On radioactive waste management» of 30 June, 1995, «On scrap metal» of May 05, 1999, the Code of Ukraine «On subsoil» of July 27, 1994 and other normative legal acts.

On July 11, 2017, the process of ratification of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, concluded in 2014, was completed. In accordance with the rules on entry into force contained in the Agreement, its full operation began on September 1, 2017. However, some provisions of the Agreement have been in force for 3 years, which in turn means that during this time important legislative changes and reforms should have taken place, as Ukraine has passed the procedure that allows the implementation of the Agreement unilaterally. Therefore, one of the priority areas in the European Union was to undergo transformations - the field of environmental policy or, in other words, the field of environmental protection.

Annex XXX of the Agreement stipulates that Ukraine must implement a number of Directives of the European Union, thus bringing national legislation closer to the legislation of the European Union. In particular, in the field of waste management, Ukraine is obliged to implement three documents: Directive № 2008/98/EC on waste and repeal of certain Directives, Directive № 2006/21/EC on waste management of extractive industries and amendments to Directive № 2004/35/EC and Directive № 1999/31/EC on the disposal of waste, as amended by Regulation (EC) № 1882/2003. In addition, the issue of waste management is also related to the implementation of Directive 2010/75/EC on industrial emissions (integrated pollution prevention and control).

However, the Law of Ukraine «On Waste» of March 5, 1998 generally takes into account the requirements of the Framework Directive 75/442/EC on waste and the Hazardous Waste Directive 91/689/EC. However, to a large extent, Ukrainian legislation is fragmentary, in-

complete or different from the relevant EU legislation, primarily with regard to landfilling, as well as the uncertainty of the national waste management strategy.

Thus, the Law of Ukraine «On Waste» of March 5, 1998 is inconsistent with today's life, for example, does not contain a list and sequence of garbage transactions, and some issues that should fall on local government are often simply ignored by local councils for various reasons. The implementation of this Law is hindered in practice by a number of factors, in particular, the lack of funds in local budgets, experience in this area, sufficient explanatory work with the population on the need to sort household waste (Knyzhnyk, 2018: 609).

On November 8, 2017, the Government approved the National Waste Management Strategy for Ukraine until 2030, which introduces in Ukraine European principles for the management of all types of waste: solid household, industrial, construction, hazardous, agricultural waste, etc.

The new Strategy envisages the introduction of the principles of cyclical economy and expanded producer responsibility, which should encourage businesses to minimize waste generation and interest in recycling. The document also provides for the introduction of a five-level hierarchy of waste management, which operates in the European Union.

On March 25, 2018, the Cabinet of Ministers of Ukraine established a Coordination Council for the implementation of the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030.

This newly created agency is empowered to coordinate the actions of central and local authorities on the new management system in the field of waste disposal. Also, the Coordinating Council in accordance with the Regulation «On

the Coordinating Council for the implementation of the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030» of April 25, 2018 has the right to monitor the activities of ministries and agencies to develop and adopt new legislation.

If we talk about the legislative regulation of plastic waste management, it should be noted that on October 24, 2018, the European Parliament finally banned the civil circulation of certain types of polyethylene products. This decision is due to the widespread use and circulation of plastic products, as well as the toxicity of substances released during the burning of plastic and cause cancer and adversely affect reproductive function and the immune system.

Therefore, to reduce the amount of polyethylene waste on February 28, 2019, to the Verkhovna Rada of Ukraine submitted a bill «On reducing the number of plastic bags in civil circulation» (hereinafter - the Bill). According to the subjects of the right of legislative initiative, the adoption of the project will help bring national legislation closer to the standards of the European Union, as well as significantly reduce the amount of polyethylene waste, which will improve the environment.

The Bill prohibits the sale in retail outlets of ultralight and light plastic bags that do not meet the requirements set out in it, with the exception of biodegradable plastic bags and ultralight, «intended for packaging and transportation of fresh meat, fish and their products, and also bulk products, ice; requirements for biodegradable plastic bags and their labeling, state supervision and principles of legal liability for violations of this Law are determined», etc. However, the Bill does not take into account the most fundamental aspects in the field of polyethylene turnover.

The basic regulatory framework for the regulation of plastic waste management in the EU is the Directive «On Packaging and Packaging Waste» so it would be logical to use its provisions to supplement existing legislation, rather than adopting new laws to prevent multiple laws from one and the same issues (Tulina and others, 2019: 173). Paragraph 1-11 of the Directive stipulate that, in order to ensure a permanent reduction in the use of lightweight plastic bags, EU Member States must take appropriate measures alongside the use of the EU's general waste management objectives. These measures should take into account the current level of use of plastic bags, include the use of effective economic instruments, which include tariff setting, taxation, marketing restrictions, etc. It is important to note that this Directive is binding on Ukraine, as its provisions must be implemented within three years of the entry into force of the Association Agreement concluded between Ukraine and the EU. Therefore, it is inexpedient to adopt a separate bill to regulate the reduction of the number of plastic bags in civil circulation. Instead, the legislator should improve the current legislation, taking into account the aspect that the legal regulation of the use of plastic bags defined in the bill has no fundamental differences from the legal regulation of the use of other single or reusable plastic products.

In addition, the bill contains a number of contradictory provisions, in particular the preamble states that «this law defines legal and organizational measures aimed at reducing plastic bags», but the organizational and legal mechanism to ensure its use and the possibility of legal liability for violation of the provisions bill are missing.

It is also worth noting that from January 1, 2018, the disposal of unprocessed waste is prohibited in Ukraine, as stated

in Article 32 of the Law of Ukraine «On Waste». Although paragraph «i» of part 1 of Article 32 is in line with the Directives governing waste management in European countries, in fact the above-mentioned law, apart from the prohibition of burying of waste, does not provide for any mechanism for proper collection, primary and secondary sorting, recycling and safe disposal recycled waste. Therefore, this article of the law is only declarative.

Conclusions and prospects.

Summarizing all of the above, it can be concluded that the national legislation governing waste management does not provide real mechanisms that could ensure efficient recycling of plastic and limit its production and use. Despite the existence of legal norms, which by their purpose should regulate the issues of waste management, they are ineffective in practice. Therefore, it is advisable to improve the current legislation by establishing a mechanism for proper collection, primary and secondary sorting, recycling and safe disposal of plastic waste.

In addition to the legislation, it is necessary at the level of Government programs to encourage enterprises of various forms of ownership to modernize the facilities that will dispose of waste and revise the principles of waste recycling at existing enterprises. Economically feasible waste disposal can be a component of the country's economic development.

References

1. Beyerlin, U. & Marauhn, T. (2011). *International Environmental Law*. Oxford: Oxford University Press, 257 (in English).
2. Birnie, P. & Boyle, A. (2002). *International Law and the Environment* (second edition). Oxford: Oxford University Press, 345 (in English).

3. Ciechanowicz-McLean, J. & Nyka, M. (2016). Environmental Law. Law-Basic Concepts series. Warszawa/Gdańsk: Wolters Kluwer, Gdańsk University Press, 154 (in English).
4. Knyzhnyk, E.V. (2018). Problemy i napriamy utylizatsii vidkhodiv v Ukraini. Molodyi vchenyi [Problems and directions of waste utilization in Ukraine. Young scientist], 5(57): 608–610 (in Ukrainian).
5. Ryan, P.G. (2015). The brief history of marine litter research. In: Bergmann, M., Gutow, L., Klages, M. (Eds) Marine Anthropogenic Litter. Springer, Cham: 1–25 (in English).
6. Sands, P., Peel, J., Fabra, A. & MacKenzie, R. (2012). Principles of International Environmental Law. Third edition. Cambridge University Press, 178 (in English).
7. Tulina E.E., Bigdash V.O. & Stavnychuk G.P. (2019). Pravove rehuliuвання pererobky plastyku v Ukraini: zarubizhnyi dosvid. Pravo i suspilstvo [Legal regulation of plastic processing in Ukraine: foreign experience. Law and society], 6: 171–176 (in Ukrainian).
8. Vince, J. & Hardesty, B.D. (2018). Governance Solutions to the Tragedy of the Commons that Marine Plastics Have Become. Frontiers in Marine Science 5, article 214 (in English).

А.М. Радченко (2020). ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ. *Право. Людина. Довкілля*, 11(3): 58-64.
<https://doi.org/10.31548/law2020.03.007>.

Анотація. У статті розглядається проблема правового регулювання питань поводження з відходами. Проаналізовано чинне національне законодавство щодо поводження з відходами. Зокрема, здійснено аналіз положень Закону України «Про відходи» від 05 березня 1998 р. та законопроекту «Про зменшення кількості пластикових пакетів у цивільному обігу» від 28 лютого 2019 р., встановлено основні недоліки та визначені шляхи їх усунення. Також встановлено, що Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. враховує вимоги Рамкової директиви 75/442/ЄС про відходи та Директиви про небезпечні відходи 91/689/ЄС, що відповідає вимогам «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 21 березня 2014 р. Розглянуто основні норми міжнародних законодавчих актів, які стали основою для подальшого правового регулювання питань поводження з відходами у світі. Такими законодавчими актами стали: Конвенція про запобігання забрудненню моря скиданнями відходів та інших матеріалів (1972 р.), Програма ООН з довкілля (1972 р.), Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден (1973 р.), Конвенція ООН з морського права (1982 р.).

Ключові слова: відходи, пластик, утилізація, законодавство про переробку відходів, екологія

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ПІД СМІТТЄЗВАЛИЩАМИ

В.С. МАЗІЙ, аспірант

*кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука*

*(науковий керівник – член-кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор В.М. Єрмоленко)*

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: vitmazi4@gmail.com*

Анотація. У роботі проведено дослідження проблемних питань правового режиму земель під сміттєзвалищами. Під час дослідження автором було проаналізовано деякі загальні поняття земельного права які надаються вітчизняними науковцями, зокрема: категорія земель та правовий режим земель, а також на їх основі були запропоновані власні визначення. Провівши глибокий аналіз наукових праць в галузі земельного права, автором було констатовано те, що нерозкритим залишається поняття «субкатегорія земель». З метою віднесення земель під сміттєзвалищами до тієї чи іншої категорії земель було детально розглянуто категорію земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. З цією ж метою автором здійснено аналіз численних нормативно-правових актів, які тим чи іншим чином встановлюють правовий режим земель під сміттєзвалищами. У результаті дослідження автор статті доходить до висновку, що на сьогоднішній день відсутній будь-який закон, який би встановлював правовий режим земель під сміттєзвалищами.

Ключові слова: правовий режим, землі під сміттєзвалищами, категорія земель, субкатегорія земель, землі іншого призначення

Актуальність.

В умовах життєдіяльності сучасної людини нормальним явищем є продукування різних видів відходів. Щороку, за офіційними даними, наші громадяни викидають 11 мільйонів тонн сміття, що за приблизними підрахунками виходить 300 кілограм на особу. За даними Мінекології, Мінрегіонбуду і екологів, площа всіх сміттєзвалищ

України становить понад 10 тисяч га., а об'єм сміття – близько 1,2 кубічних кілометрів («500 пірамід Хеопса...»), і це лише умовні показники, оскільки підрахунок відбувався лише тих територій, які офіційно визнані сміттєзвалищами. Проте, незважаючи на це, невизначеним та позбавленим законодавчого врегулювання залишається правовий режим земель під сміттєзвалищами. Безспірним є те, що пріоритет-

ним напрямом нашої держави має бути переробка відходів, а не створення і без того заповнених полігонів. Однак, адекватно оцінюючи усі фактори, є підстави стверджувати про неможливість швидкого впровадження сміттє-переробної галузі в Україні, а тому з метою недопущення погіршення, вже і без того критичної екологічної ситуації в нашій державі, увага законотворців, науковців та практиків повинна бути належним чином приділена правовому режиму земель під сміттєзвалищами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Тема правового режиму земель під сміттєзвалищами є майже не дослідженою. Слід зазначити, що при аналізі наукової літератури нами було виявлено лише одну статтю І.О. Сірого «Загальна характеристика правового режиму земель під сміттєзвалищами», яка присвячена даній темі. Однак, незважаючи на це, дослідженням категорії «правовий режим земель», розкриття якої необхідне для правильного визначення правового режиму земель під сміттєзвалищами, неодноразово займалися такі науковці, як В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, Ю.О. Вовк, А.П. Гетьман, П.Ф. Кулинич, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, В.Д. Сидор, Н.І. Титова, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, В.З. Янчук та ін.

Метою статті є визначення проблемних питань правового режиму земель під сміттєзвалищами на основі дослідження загальних понять, таких як: правовий режим земель, категорія земель, субкатегорія земель; здійснення аналізу законодавства, що встановлює правовий режим під сміттєзвалищами; віднесення земель

під сміттєзвалищами до тієї чи іншої категорії земель які є представленими в Земельному кодексі України та обґрунтування такого віднесення.

Результати.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Земельного кодексу України землі за основним цільовим призначенням поділяються на дев'ять основних категорій. Так, з метою правильного віднесення земель під сміттєзвалищами до тієї чи іншої категорії, вважаємо за доцільне розкрити саме поняття «категорії земель». На думку М. Посохової «категорію земель можна визначити як частину земель України, що виділяється залежно від основного цільового призначення і закріплена земельним законодавством України» (Посохова, 2010: 77). Необхідно також зазначити, що до 2017 р. існував Державний стандарт 26640-85 «Землі. Терміни і визначення», що містив у собі поняття «категорія земель», якою є частина єдиного державного земельного фонду, що вирізняється основним цільовим призначенням і має певний правовий режим (наразі цей державний стандарт не застосовується на території України). На нашу думку, категорія земель – це закріплена земельним законодавством конкретно визначена частина земель України, яка в процесі історичного розвитку набула певні унікальні ознаки, усталене цільове призначення та конкретно встановлений правовий режим, що дозволяє відокремлювати одні землі від інших з метою їх ефективного використання.

Не менш значущим питанням в рамках науки земельного права є визначення «субкатегорії земель». Проте, слід зазначити, що доктринального визначення зазначеного поняття серед

вітчизняних науковців ми не знайшли, хоча воно часто зустрічається в численних наукових працях. Ми вважаємо, що субкатегорія земель – це частина земель, які входять до складу відповідної категорії, проте, незважаючи на їх спільні ознаки, мають деякі особливості які дозволяють їм бути відносно-відокремленими від інших земель відповідної категорії.

Проаналізувавши правовий режим кожної з даних категорій, доходимо до висновку, що законодавець убезпечуючи себе від можливості не врегулювання режиму деяких видів земель, створив таку категорію земель як «землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення». Погоджуємося з думкою І.О. Сірого про те, що складається враження, що законодавець об'єднав відповідні види земель в одну категорію за залишковим принципом (Сірий, 2019: 116). Для з'ясування того, чи охоплює вказана категорія землі під сміттєзвалищами, вважаємо за необхідне розкрити поняття земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Відповідно до статті 65 Земельного кодексу України такими землями визнаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності. Н.П. Барабаш вважає, що землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення необхідно визначати як земельні ділянки, надані (передані) в установленому порядку юридичним та фізичним особам для використання як, головним чином, просторового базису з метою забезпечення оборони, безпеки і територіальної цілісно-

сті держави, здійснення діяльності у відповідній сфері господарювання, результатом якої є несільськогосподарська продукція і, як правило, надання відповідних послуг та яка може забезпечуватися розміщенням та (або) експлуатацією певної інфраструктури, а також призначені для цих цілей (Барабаш, 2016: 18).

Між іншим потрібно зазначити, що наразі малодослідженою залишається субкатегорія земель «іншого призначення», визначення яких законодавець не надає, отож доцільним буде звернутися до доктрини земельного права. Так, А.М. Мірошніченко визначає, що землі іншого призначення – це землі, що не охоплюються визначеннями інших категорій земель та інших видів земель в межах категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. До земель «іншого призначення» можуть бути віднесені, наприклад, земельні ділянки, відведені для розміщення полігонів твердих побутових відходів (Мірошніченко, 2011: 678). Ми приєднуємося до позиції А.М. Мірошніченка та переконані, що саме землі іншого призначення охоплюють собою землі під сміттєзвалищами. Так, якщо в Україні буде запущена сміттєпереробна галузь та буде створено належне законодавче підґрунтя для масового створення підприємств з переробки відходів, можна буде віднести землі під сміттєзвалищами до субкатегорії земель промисловості, однак поки ці відходи просто складаються на відповідних землях без їх подальшої переробки вони можуть відноситися лише до земель іншого призначення.

Як вже традиційно склалося в науці земельного права, при дослідженні правового режиму тієї чи іншої категорії земель в першу чергу об'єктом

дослідження стає саме поняття «правового режиму» як такого. Тому вважаємо за доцільне, розкриваючи правовий режим земель під сміттєзвалищами, проаналізувати визначення «правового режиму земель» які надають наші вітчизняні вчені. Так, на фоні досить численних наукових праць, присвячених дослідженню даного поняття, існують різноманітні визначення «правового режиму», хоча більшість з них розкривають один і той же зміст. На думку В.І. Семчика, П.Ф. Кулинич та М.В. Шульги «правовий режим» слід розглядати як встановлений правовими нормами порядок та умови використання за цільовим призначенням земель усіх категорій і форм власності на землю, забезпечення та охорону прав власників землі і землекористувачів, здійснення державного управління земельними ресурсами, контролю за раціональним використанням землі і додержання земельного законодавства, ведення земельного кадастру, проведення землеустрою, моніторингу землі, справляння плати за землю і застосування юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства (Семчик, Кулинич & Шульга, 2008: 286).

Слушною є думка В.М. Єрмоленка, який пропонує розглядати «правовий режим» як втілений у законі індивідуальний комплекс відповідних правових засобів (дозволів, заборон, позитивних зобов'язань, стимулів, обмежень тощо), взаємодія яких визначає особливий порядок виникнення і реалізації суб'єктивних прав і обов'язків щодо конкретної земельної ділянки (Єрмоленко, 2014: 36).

Н.І. Титова в свою чергу вважає, що «земельний правовий режим» – це наслідок правового регулювання суспільних земельних відносин на основі врахування природних і со-

ціальних особливостей земель (як їх об'єкта), що забезпечує інтереси суб'єктів цих відносин та спеціальний порядок використання цих земель (Титова, 2005: 65).

Досить стисло визначення «правового режиму» розкриває А.М. Мірошніченко. Так, на його думку, правовий режим земель можна умовно визначити як встановлений правовими нормами порядок поведінки по відношенню до цих земель (Мірошніченко, 2011: 433).

На нашу думку, правовий режим земель – це встановлений законодавством порядок можливої поведінки суб'єкта земельних правовідносин щодо об'єкта цих правовідносин – земельної ділянки, який включає в себе індивідуальний комплекс відповідних правових засобів (дозволів, заборон, позитивних зобов'язань, стимулів, обмежень тощо).

Практичне значення поняття «правовий режим» полягає у тому, що його вживання дає можливість визначити порядок використання і охорони певної категорії земель, тобто встановити особливості змісту права власності по відношенню до тієї чи іншої категорії землі, можливості використання відповідних титулів прав на землю, особливості управління використання й охорони земель і т. д. Використання цього поняття стосовно земельної ділянки означає визначення змісту конкретних прав та обов'язків осіб, що використовують ділянку на законних підставах. Правовими засобами визначення змісту елементів поняття «правовий режим» є встановлення основного цільового призначення земель шляхом їх підрозподілу на відповідні категорії, зонування та обмеження прав осіб, що використовують земельні ділянки (Годованюк, 2010: 186).

Досліджуючи правовий режим земель під сміттєзвалищами, слід зазначити, що досить незрозумілим є положення частини 2 статті 65 Земельного кодексу України про те, що «порядок використання земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення встановлюється законом», оскільки, для прикладу, не існує жодного закону, який би встановлював порядок використання земель іншого призначення, а саме земель під сміттєзвалищами. Так, єдиний профільний закон України «Про відходи» не містить у собі норм, які б визначали правовий режим сміттєзвалищ, хоча й закріплює положення, що «захоронення побутових відходів дозволяється тільки на спеціально обладнаних для цього полігонах/звалищах» (ст. 35-1 Закону України «Про відходи»). Здійснюючи аналіз законодавства яке б тим чи іншим чином встановлювало правовий режим земель під сміттєзвалищами, ми дійшли до висновку, що єдиним таким нормативно-правовим актом є ДБН В.2.4-2-2005 «Полігони твердих побутових відходів. Основні положення проектування». Зазначений підзаконний акт встановлює правила розміщення полігонів (розділ 2), внутрішню структуру та зонування території полігону (п.п. 3.10-3.56), вимоги до санітарно-захисної зони полігону (п.п. 3.57-6.58), спеціальні вимоги до рекультивації земель після закриття полігону (п.п. 3.115-3.133). Цей підзаконний нормативно-правовий акт не тільки має право на існування, більше того – повинен бути, оскільки він детально встановлює певні розрахунки, обчислення, технічні умови та інше, що не притаманне для визначення на рівні закону. Проте, незважаючи на це, ми переконані, що встановлення за-

гальних положень, які б врегулювали правовий режим земель під сміттєзвалищами повинно закріплюватися саме на рівні закону.

Проаналізувавши розділ 2 «Розміщення полігонів твердих побутових відходів» ДБН В.2.4-2-2005, можна зазначити, що розміщення сміттєзвалищ допускається на: землях несільськогосподарського призначення, непридатних для сільського господарства, погіршеної якості, не зайнятих зеленими насадженнями (особливо лісами 1-ї групи); ділянках, де є можливість вжиття заходів і впровадження інженерних рішень, що виключають забруднення навколишнього середовища, розвиток небезпечних геологічних процесів чи інших негативних процесів і явищ; ділянках, прилеглих до міських територій, якщо вони не включені в житлову забудову відповідно до генерального плану розвитку міста на найближчі 25 років, а також під перспективну забудову; ділянках, що характеризуються природною захищеністю підземних вод від забруднення.

Виходячи з того, що до земель несільськогосподарського призначення належать землі усіх категорій, окрім безпосередньо земель сільськогосподарського призначення, можна стверджувати про те, що розміщення сміттєзвалищ допускається на всіх інших категоріях земель. Проте, з формулювання «не зайнятих зеленими насадженнями (особливо лісами 1-ї групи)» випливає, що на землях лісового призначення розміщення сміттєзвалищ також не допускається. Разом з цим забороняється розміщення сміттєзвалищ на землях житлової та громадської забудови, а також на тих землях які включені до генерального плану розвитку міста на найближчі 25 років. Ще

більше виключає «потенційні категорії земель під сміттєзвалищами» пункт 2.3. ДБН В.2.4-2-2005, який встановлює, що розміщення полігонів твердих побутових відходів не допускається: на площах залягання копалин і територіях з гірничими виробками без погодження з органами державного гірничого нагляду; у небезпечних зонах відвалів породи різних шахт чи збагачувальних фабрик; у зонах активного карсту; у зонах розвитку тектонічних розломів, зсувів, селевих потоків, снігових лавин, підтоплення й інших небезпечних геологічних процесів, а також на територіях сезонного затоплення; у заболочених місцях; у зонах поповнення і виходу на поверхню підземних вод; у зонах формування і використання мінеральних вод; на територіях зон I, II поясу санітарної охорони водозаборів питних і мінеральних вод; у охоронних зонах водойм; у зонах санітарної охорони курортів та заповідників; на землях, зайнятих чи призначених під зайняття лісами, лісопарками, іншими зеленими насадженнями, що виконують захисні функції і є місцями масового відпочинку населення.

З цього випливає, що розміщення сміттєзвалищ забороняється на всіх категоріях земель, окрім земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, які на законодавчому рівні не конкретизовані. Так, для прикладу, полігон № 5 у селі Підгірці, який утилізує понад половину твердих побутових відходів міста Києва, згідно даним Публічної кадастрової карти України розміщується на землях з цільовим призначенням «11.02. Для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд підприємств переробної, машинобудівної та іншої промисловості

під полігон твердих побутових відходів» («Публічна кадастрова карта...»). Досить дивним є те, що згідно Класифікації видів цільового призначення земель затвердженої наказом Державного комітету України із земельних ресурсів 23.07.2010 р. № 548, підрозділ «11.02» містить дещо іншу назву, а саме: «для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд підприємств переробної, машинобудівної та іншої промисловості», тобто навіть вищезазначений класифікатор який конкретизує ті чи інші категорії земель, не містить жодної згадки про полігони твердих побутових відходів. Заслуговує на увагу класифікатор цільового призначення земельних ділянок розроблений А.Г. Мартином. Даний класифікатор перераховує практично всі види цільових призначень земельних ділянок, зокрема й землі під сміттєзвалищами. Так, вони представлені в категорії земель іншого призначення, а саме: пункт 09.06.01 «для поводження з відходами» поділяється на 09.06.01.01 «для розміщення та експлуатації полігону складування побутових відходів» та 09.06.01.02 «для розміщення та експлуатації споруд по знешкодженню та захороненню шкідливих промислових відходів» (Мартин, 2008: 33–35). Ми абсолютно переконані, що відповідні субкатегорії земель повинні бути відображені в чинному класифікаторі.

Відсутність нормативного закріплення земель під сміттєзвалищами тягне за собою не врегулювання обмежень діяльності на цих землях та порядку їх використання. Так, незрозумілою є форма власності на дану категорію земель, постає питання чи можуть земельні ділянки під сміттєзвалищами перебувати у приватній власності. Також позбавленою законо-

давчого закріплення залишається норма щодо встановлення санітарно-захисних зон навколо даних земельних ділянок, що в свою чергу тягне до погіршення екологічної ситуації.

Висновки і перспективи.

Спираючись на вищевикладене, можемо зробити деякі висновки. Землі, зайняті під сміттєзвалищами, складають чималий відсоток від площі усіх земель в Україні. Чинне українське законодавство не визначає землі під сміттєзвалищами, і лише доктринально вони включаються до земель іншого призначення, які також на сьогоднішній день невизначені. Так, навіть Класифікація видів цільового призначення земельне містить жодної згадки про земельні ділянки під сміттєзвалищами чи полігонами твердих побутових відходів. Вказана прогалина у законодавстві негативно позначається на використанні таких видів земель, оскільки через те, що на рівні закону відсутнє закріплення правового режиму цих земель, збільшується кількість правопорушень щодо розміщення сміттєзвалищ. Відсутність санітарно-захисних зон навколо земельних ділянок на яких розміщені сміттєзвалища сприяє погіршенню екологічної ситуації, що, в свою чергу, призводить до зростання захворюваності серед населення, масового знищення деяких видів флори та фауни, забруднення ґрунтових вод та інших проблем. Таким чином, в умовах сьогодення, виникла нагальна потреба визначити правовий режим земель під сміттєзвалищами на рівні закону, а саме відобразити його в Законі України «Про відходи» та включити таку субкатегорію земель до класифікатора видів цільового призначення земель,

який вже давно потребує оновлення. Звичайно підняте питання потребує подальшого розвитку, зокрема пропозицій щодо вирішення його з боку науковців і практиків у сфері земельного та екологічного права, оскільки відкладення вирішення цієї проблеми на кращі часи, може призвести до масштабної екологічної катастрофи.

Список використаних джерел

1. 500 пірамід Хеопса: скільки сміття є в Україні. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43396650> (дата звернення: 27.09.2020).
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 27.09.2020).
3. Посохова М.П. Співвідношення понять цільового призначення, цільового використання та категорії земель за законодавством України. Юридична Україна. 2010. № 12. С. 77.
4. ГОСТ 26640-85 (СТ СЭВ 4472-84). Землі. Терміни та визначення. [Втратив чинність від 2017-03-17]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3453400-85#Text> (дата звернення: 27.09.2020).
5. Сірий І.О. Загальна характеристика правового режиму під сміттєзвалищами. Право. Людина. Довкілля. 2019. Том 10, № 2. С. 113–119.
6. Барабаш Н.П. Зміст поняття категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Visegrad journal on human rights. 2016. № 3. С. 13–20.
7. Мірошніченко А.М. Земельне право України. 2-ге видання, допов. і перероб.: підручник. Київ: Алерта. 2011. 678 с.
8. Семчик В.І., Кулинич П.Ф., Шульга М.В. Земельне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2008. 600 с.

9. Єрмоленко В.М. Категорії «правовий статус» і «правовий режим» в земельному праві. Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 05.12.2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. С. 34–36.
10. Титова Н.І. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: науково-навчальний посібник. Львів: ПАІС, 2005. 368 с.
11. Годованюк А.Й. До питання щодо визначення правового режиму земель в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2010. № 52. С. 185–190.
12. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. №187/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 27.09.2020).
13. ДБН В.2.4-2-2005. Полігони твердих побутових відходів. Основні положення проектування. [Чинні від 2006-01-01]. Вид. офіц. Київ: Держбуд України, 2005. 32 с.
14. Публічна кадастрова карта. URL: https://map.land.gov.ua/?cc=3461340.1719504707,6177585.367221659&z=6.5&l=kadastr&bl=ortho10k_all (дата звернення: 27.09.2020).
15. Класифікації видів цільового призначення земель: наказ Державного комітету України із земельних ресурсів від 23.07.2010 р. № 548. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10#Text> (дата звернення: 27.09.2020).
16. Мартин А.Г. Сучасна класифікація земельних ділянок за цільовим призначенням. Землеустрій і кадастр. 2008. № 2. С. 12–36.
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrainy 25.10.2001 № 2768-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (in Ukrainian).
3. Posokhova, M.P. (2010). Spivvidnoshennia poniat tsilovoho pryznachennia, tsilovoho vykorystannia ta katehorii zemel za zakonodavstvom Ukrainy [The ratio of the concepts of purpose, intended use and category of land under the laws of Ukraine]. Yurydychna Ukraina, 12: 77 (in Ukrainian).
4. HOST 26640-85 (ST SЭV 4472-84). Zemli. Terminy ta vyznachennia. [Vtratyv chynnist vid 2017-03-17]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3453400-85#Text> (in Ukrainian).
5. Siryi, I.O. (2019). Zahalna kharakterystyka pravovoho rezhymu pid smittiezvalyshchamy [General characteristics of the legal regime of lands under waste deposits]. Pravo. Liudyna. Dovkillia, 10(2): 113–119 (in Ukrainian).
6. Barabash, N.P. (2016). Zmist poniattia katehorii zemel promyslovosti, transportu, zvi azku, enerhetyky, oborony ta inshoho pryznachennia [The meaning of the concept of the category of land for industry, transport, communications, energy, defense and other purposes]. Visegrad journal on human rights, 3: 13–20 (in Ukrainian).
7. Miroshnichenko, A.M. (2011). Zemelne pravo Ukrainy [Land law of Ukraine]. 2-he vydannia, dopov. i pererob. Kyiv: Alerta, 678 (in Ukrainian).
8. Semchyk, V.I., Kulynych, P.F. & Shulha. M.V. (2008). Zemelne pravo Ukrainy [Land law of Ukraine]. Kyiv: InYure, 600 (in Ukrainian).
9. Yermolenko, V.M. (2014). Categories «legal status» and «legal regime» in land law. Actual problems of ecological, land and agrarian legal relations: theoretical-methodological and applied aspects: materials of «round table». Kharkiv, 34–36 (in Ukrainian).
10. Tytova, N.I. (2005). Zemli silskohospodarskoho pryznachennia: prava hromadian

References

1. 500 piramid Kheopsa: skilky smittia ye v Ukraini [500 pyramids of Cheops: how much garbage is in Ukraine]. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43396650> (in Ukrainian).

- Ukrainy: nauково-navchalnyi posibnyk [Agricultural lands: the rights of citizens of Ukraine: a scientific and textbook]. Lviv: PAIS, 368 (in Ukrainian).
11. Hodovaniuk, A.Y. (2010). Do pytannia shchodo vyznachennia pravovoho rezhymu zemel v Ukraini [On the issue of determining the legal regime of land in Ukraine]. Aktualni problemy derzhavy i prava, 52: 185–190 (in Ukrainian).
 12. Pro vidkhody [About Waste] (1998): Zakon Ukrainy 05.03.1998 № 187/98-VR. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian).
 13. DBN V.2.4-2-2005 «Polihony tverdykh pobutovykh vidkhodiv. Osnovni polozhennia proektuvannia» [Polygons of solid house hold waste. Basic design points] (2005). Kyiv: DerzhbudUkrainy, 31(in Ukrainian).
 14. Publichna kadastrova karta [Public cadastral map]. Available at: https://map.land.gov.ua/?cc=3461340.1719504707,6177585.367221659&z=6.5&l=kadast&bl=ortho10k_all (in Ukrainian).
 15. Klasyfikatsiia vydiv tsilovoho pryznachennia zemel [Classification of types of purpose land use] (2010): nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy iz zemelnykh resursiv 23.07.2010. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10#Text> (in Ukrainian).
 16. Martyn, A.H. (2008). Suchasna klasyfikatsiia zemelnykh dilianok za tsilovym pryznachenniam [Modern classification of land plots by purpose]. Zemleustrii i kadastr, 2: 12–36 (in Ukrainian).

V.S. Mazii (2020). SOME PROBLEMS OF THE LEGAL REGIME OF LANDS UNDER WASTE DEPOSIT. *Law. Human. Environment*, 11(3): 65-73.
<https://doi.org/10.31548/law2020.03.008>.

Summary. *The study of problematic issues of the legal regime of lands under waste deposits. During the study, the author analyzed some general concepts of land law provided by domestic scholars, in particular: the category of land and the legal regime of land, as well as on their basis, proposed their own definitions. Having conducted an in-depth analysis of scientific works in the field of land law, the author stated that the concept of «subcategory of lands» remains undisclosed. In order to classify land under landfills as a category of land, the category of land for industry, transport, communications, energy, defense and other purposes was considered in detail. For the same purpose, the author analyzed a number of regulations act that in one way or another establish the legal regime of land under landfills. As a result of the study, the author of the article concludes that to date there is no law that would establish the legal regime of lands under waste deposits.*

Keywords: *legal regime, lands under waste deposits, category of land, subcategory of land, land for other purposes*

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

<https://doi.org/10.31548/law2020.03.009>

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАСОБАМИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tomanovak1980@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану правового регулювання забезпечення працівників у сільському господарстві засобами індивідуального захисту, аналізу законодавчих новел та виокремлення основних недоліків у цій сфері з формулюванням пропозицій щодо їх усунення.

Встановлено, що на даний час відбувається оновлення законодавчої бази щодо забезпечення працівників сільськогосподарських підприємств засобами індивідуального захисту (далі – ЗІЗ), зумовлене, в першу чергу, міжнародними та євроінтеграційними зобов'язаннями України щодо адаптації вітчизняного законодавства у цій сфері до міжнародних вимог. Доведено, що основними позитивними нововведеннями стали: запровадження поєднання обов'язкового мінімуму забезпечення працівників ЗІЗ із можливістю прийняття роботодавцем рішення про забезпечення працівників ЗІЗ понаднормово; надання пріоритету засобам колективного захисту над ЗІЗ; конкретизація прав працівників щодо участі у вирішенні питань про забезпечення їх ЗІЗ; регламентація процедури вибору роботодавцем ЗІЗ понад встановлені мінімальні норми.

Запропоновано низку заходів для сприяння практичній реалізації положень Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці: розробка рекомендацій для роботодавців по проведенню оцінки професійних ризиків на робочих місцях; надання консультативних послуг у сфері проведення оцінки ризиків на робочих місцях та щодо вибору ЗІЗ понад встановлені норми (такі послуги може надавати Державна служба України з питань праці); надання органами Держпраці чи іншими

суб'єктами послуг з проведення оцінки ризиків на робочих місцях (особливо актуальним це є для малих сільськогосподарських підприємств). Внесено пропозицію щодо запровадження стимулювання роботодавців до забезпечення працівників (у тому числі сільськогосподарських підприємств) ЗІЗ через встановлення залежності розміру внесків на загальнообов'язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання від рівня виробничого травматизму/професійної захворюваності на підприємстві.

Ключові слова: безпека праці та здоров'я працівників, виробничі ризики, законодавство, засоби індивідуального захисту, небезпечні виробничі фактори, охорона праці, правове регулювання

Актуальність.

Робота в сільському господарстві характеризується наявністю на робочих місцях працівників низки шкідливих та небезпечних виробничих факторів. Наслідками їх впливу на організм людини можуть стати у відповідних умовах, травми, різке погіршення стану здоров'я, розвиток різних захворювань, зниження рівня працездатності, що в результаті знижує рівень захищеності працівників при виконанні ними трудових обов'язків.

Для сільськогосподарської галузі найпоширенішими шкідливими та небезпечними виробничими факторами являються: фізичні – машини і механізми, що рухаються; рухомі частини виробничого обладнання; підвищена запиленість та загазованість повітря робочої зони; підвищений рівень вібрації; підвищена напруга електричного поля тощо; хімічні – пестициди, агрохімікати, лікарські й мінеральні домішки до кормів, дезінфекційні та мийні засоби, гази розкладу органічних речовин, відпрацьовані гази тощо; біологічні – патогенні мікроорганізми (бактерії, віруси, рикетсії, спірохети, гриби, найпростіші) та продукти їхньої життєдіяльності; макроорганізми (рослини, тварини та продукти їхньої

життєдіяльності, а також культури клітин і тканин); психофізіологічні – фізичні перевантаження (операції з догляду за тваринами, які виконуються вручну); нервово-психічні перевантаження (емоційні перевантаження під час перегонів тварин, випасання, транспортування, розумове перенапруження, перенапруження аналізаторів, монотонність праці, емоційні перевантаження під час відловлювання, забою та транспортування птиці тощо).

З об'єктивних причин повністю виключити вплив наведених шкідливих і небезпечних виробничих факторів на людину в процесі праці неможливо, але можна створити на робочому місці безпечні умови праці, тобто такі, за яких вплив шкідливих і небезпечних виробничих факторів на працюючих виключений або їх рівні не перевищують гігієнічних нормативів. Досягнення цього здійснюється через комплекс працезахоронних заходів, закріплений в законодавстві. Одним із таких є забезпечення працівників спецодягом, іншими засобами індивідуального захисту, що згідно ст. 8 Закону України «Про охорону праці» та ст. 163 Кодексу Законів про працю України (далі - КЗпП) являється обов'язком роботодавця.

Проте практичне втілення наведених законодавчих приписів можливо на належному рівні виключно за умови досконалого механізму реалізації цих правових норм, дослідження сучасного стану якого й зумовлює актуальність даної праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зважаючи на важливість проблеми, в наукових колах дослідженню різних аспектів правового регулювання охорони праці в сільському господарстві приділяється значна увага. Серед науковців, що займалися цією проблематикою, варто виділити таких вчених у галузях аграрного та трудового права, як Н. О. Багай, Н. Б. Болотіна, В. П. Жушман, О. А. Мірошніченко, В. В. Носік, О. О. Погрібний, В. І. Прокопенко, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, І. І. Шамшина, В. З. Янчук та ін. Проте окремого дослідження стану правового регулювання забезпечення працівників у сільському господарстві засобами індивідуального захисту досі не проводилось.

Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання забезпечення працівників у сільському господарстві засобами індивідуального захисту, аналіз законодавчих новел, виокремлення основних недоліків у цій сфері та розробка пропозицій щодо їх усунення.

Результати.

Виходячи із визначення поняття «засоби індивідуального захисту» (далі – ЗІЗ) (закріпленого в Мінімальних вимогах безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального за-

хисту на робочому місці, затверджених наказом Міністерства соціальної політики України від 29.22.2018 р. № 1804) до таких відносять всі засоби, які призначені для носіння і використання працівником з метою індивідуального захисту від одного або більше ризиків, які могли б становити загрозу безпеці та здоров'ю на роботі, а також будь-які пристосування, аксесуари чи змінні компоненти, призначені для цієї мети. Звідси основне призначення ЗІЗ – мінімізувати ризики, наявні на робочому місці працівника, тобто професійні ризики.

Як доводять фахівці, спираючись на класифікацію професійних ризиків, розроблену спеціалістами Міжнародної організації праці та Всесвітньої організації охорони здоров'я, для виробничих процесів у сільському господарстві характерна наявність значної їх кількості. Пояснюється це як об'єктивними чинниками (технологією ведення сільського господарства) та і тим, що з одного боку, в Україні сільськогосподарське виробництво і суміжні галузі є достатньо розвиненими, в них інтенсивно застосовуються високоенергетичні технології виробництва із застосуванням хімічних та біологічних речовин, а з іншого – для вітчизняних сільськогосподарських підприємств характерним є застосування морально і фізично застарілої сільськогосподарської техніки з практично вичерпаним ресурсом (після 10-річного і більше терміну експлуатації). Внаслідок поєднання цих факторів рівень професійного ризику значно підвищується і, на переконання вчених, уникнути у сільськогосподарському виробництві ситуацій з підвищеним ризиком нині вже неможливо (Тогігашвілі & et al., 2010: 53–54).

Нагальність проблеми високого професійного ризику у сільському господарстві підтверджується і статистичними даними щодо рівня виробничого травматизму. Так, у 2019 р. в агропромисловому комплексі зафіксовано 517 нещасних випадків, пов'язаних із виробництвом. Це третій за величиною показник після соціально-культурної сфери та торгівлі (924 нещасних випадки), та вугільної промисловості (690 нещасних випадків). При цьому показник смертельного травматизму для сільського господарства є одним із найбільших серед усіх галузей: із 517 нещасних випадків 80 мали смертельні наслідки, тобто помер фактично кожен шостий потерпілий («Стан виробничого травматизму...»). Для порівняння – в європейських країнах в аграрному секторі один смертельний випадок припадає на 800 – 1200 травмованих (Рудницький & et al., 2013: 115).

Серед основних причин, що призводять до такого стану речей, превають організаційні, в основному – недоліки і упущення у роботі керівників підприємств та фахівців із охорони праці або спеціалістів які виконують ці обов'язки (Рудницький & et al., 2013: 116). Також до найпоширеніших причин високих показників виробничого травматизму у сільському господарстві відносять: порушення трудової та виробничої дисципліни; відсутність або неякісне проведення навчання та інструктажів з охорони праці; незадовільний технічний стан тракторів та машинно-тракторних агрегатів; порушення вимог безпеки під час експлуатації машинно-тракторних агрегатів; порушення технологічного процесу; відсутність або незастосування засобів колективного та індивідуального захисту (Шудренко, 2017: 47).

Варто відмітити, що в останнім часом у світі набуває поширення так звана «концепція нульового ризику» чи «концепція нульового травматизму». Так, Міжнародна асоціація соціального забезпечення (ISSA) розробила концепцію Vision Zero, що являє собою якісно новий підхід до організації профілактики виробничого травматизму, який об'єднує три напрямки – безпеку, гігієну праці і благополуччя працівників на всіх рівнях виробництва. Концепція Vision Zero визначає сім правил, реалізація яких роботодавцем сприятиме зниженню виробничого травматизму та професійних захворювань на підприємстві. Дана концепція може бути адаптована до будь-якої галузі економічної діяльності. Вона передбачає впровадження суб'єктами господарювання системи ідентифікації та оцінки ризиків у поєднанні із мотивацією працівників до безпечної праці та залучення їх до виявлення і профілактики небезпечних виробничих ситуацій. У результаті – виробничі ризики мають бути знижені до мінімального, «нульового» рівня. Україна теж починає застосовувати цю концепцію, наприклад, на окремих об'єктах атомної енергетики («На Запорізькій АЕС...») та ін.

Однак, як справедливо переконують спеціалісти, для сільського господарства України в сучасних умовах більш реальною є інша концепція - прийнятної (допустимого) ризику, яка полягає у прагненні досягнути такого рівня безпеки праці, який сприймають працівники сільськогосподарських підприємств у даний час, виходячи з рівня життя, ступеню механізації та автоматизації виробничих процесів, удосконалення засобів захисту (Клиценко, 2013: 133; Беззубко, 1997: 49).

Концепція допустимого ризику відображається в чинному працеохоронному законодавстві та покладена в основу запровадженого Концепцією реформування системи управління охороною праці в Україні («Про схвалення Концепції реформування...») ризик-орієнтованого підходу до охорони праці.

У свою чергу, ризик-орієнтований підхід базується на положеннях Директиви № 89/391/ЄЕС Про впровадження заходів, що сприяють поліпшенню безпеки та гігієни праці працівників на виробництві (Директива № 89/391/ЄЕС Про впровадження заходів...), основною метою якої є впровадження заходів превентивного характеру, спрямованих на запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням.

Вище ми вже говорили, що одним із заходів, які за своїм змістом спрямовані на зменшення негативного впливу небезпечних та шкідливих факторів виробничих факторів на працюючих, є використання ЗІЗ. Забезпечення ними працівників входить до обов'язків роботодавця, і ця теза закріплена як в національному (ст. 8 Закону України «Про охорону праці» та ст. 163 КЗпП), так і в міжнародному законодавстві (п. 1 ст. 9 Директиви № 89/391/ЄЕС).

Основним нормативним актом, що донедавна встановлював порядок забезпечення ЗІЗ працівників (у тому числі сільського господарства), для яких їх застосування є обов'язковим під час трудового процесу, а це роботи із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також роботи, пов'язані із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, було Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спе-

ціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту, затверджене наказом Держгірпромнагляду України від 24.03.2008 р. № 53 («Про затвердження Положення про порядок забезпечення працівників...», 2008). Згідно цього Положення роботодавець повинен був забезпечити ЗІЗ працівників за видами та в обсягах, встановлених в нормах безоплатної видачі працівникам спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту.

Проте 15 січня 2019 р. набув чинності новий документ – Мінімальні вимоги безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці, затверджені наказом Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 р. № 1804 (далі – Мінімальні вимоги) («Про затвердження Мінімальних вимог...», 2018). Його прийняття було зумовлено, в першу чергу, необхідністю адаптації українського законодавства про охорону праці до законодавства Європейського союзу, а саме – до Директиви Ради № 89/656/ЄЕС від 30 листопада 1989 р. про мінімальні вимоги безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці («Директива 89/656/ЄЕС Совета Европейских Сообществ о минимальных требованиях...»). Відмітимо, що наразі євроінтеграційні та міжнародні зобов'язання України чинять значний вплив на розвиток всіх галузей законодавства, у тому числі й аграрного (Гафурова, 2019: 14). Не складають виключення і нормативні акти у сфері регулювання відносин із охорони праці у сільському господарстві.

Вивчення змісту Мінімальних вимог показує, що в ньому фактично відтворені всі положення Директиви

Ради № 89/656/ЄЕС. До основних нововведень варто віднести наступне.

По-перше, як і раніше, роботодавець зобов'язаний забезпечувати працівників ЗІЗ згідно встановлених мінімальних норм. Для працюючих у сільському господарстві ці норми регламентовані: наказом Державного комітету України в промисловій безпеці, охорони праці та гірничого нагляду «Про затвердження Норм безплатної видачі спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту працівникам загальних професій різних галузей промисловості» від 16.04.2009 р. № 62, а також наказом Міністерства праці та соціальної політики України та Комітету по нагляду за охороною праці України «Про затвердження Типових норм безплатної видачі спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту працівникам сільського та водного господарства» від 10.06.1998 р. № 117.

Останній документ, який фактично є основним для визначення мінімальних норм видачі ЗІЗ працюючим у сільському господарстві, є застарілим та потребує перегляду. Насамперед, він не узгоджений із діючим Класифікатором професій ДК 003:2010 («Класифікатор професій ДК 003:2010», 2010). Крім того, прийняті пізніше вищезгадані Норми безплатної видачі спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту працівникам загальних професій різних галузей промисловості передбачають інші норми ЗІЗ для професій, які містяться й у галузевих Нормах. Так, нами було проведено порівняння переліку ЗІЗ, встановлених для сторожа в Нормах безплатної видачі спеціального одягу, спеціального взуття та інших

засобів індивідуального захисту працівникам загальних професій різних галузей промисловості та Типових нормах безплатної видачі спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту працівникам сільського та водного господарства. Перший із документів зобов'язує роботодавця забезпечити сторожа під час чергування в прохідній підприємства костюмом та черевиками; під час охорони об'єктів, складських приміщень додатково плащем з капюшоном; на зовнішніх роботах узимку додатково утепленими курткою та штанами, чоботами, кожухом, шапкою і рукавицями. Галузеві ж норми передбачають видачу сторожу лише плаща бавовняного з водовідштовхувальним просоченням. Як бачимо, спостерігається тенденція до розширення переліку ЗІЗ, і це правильно, оскільки сприяє підвищенню рівня захищеності працюючих від негативного впливу шкідливих і небезпечних виробничих факторів.

По-друге, орієнтуючись на світовий досвід, Мінімальні вимоги врегулювали питання забезпечення працівників ЗІЗ понад встановлені норми. Цей крок безумовно є правильним, оскільки дозволяє роботодавцю «гнучко» підходити до питання забезпечення ЗІЗ, максимально враховуючи специфіку виробничих процесів на конкретному сільськогосподарському підприємстві, асортимент ЗІЗ, удосконалення їх захисних властивостей тощо.

Основною умовою для обґрунтування вибору ЗІЗ понад встановлені норми п. 6 Мінімальних вимог називає проведення роботодавцем оцінки ЗІЗ за такими критеріями: відповідність ступеню існуючих ризиків для життя та здоров'я працівників та не

призведення до будь-якого збільшення рівня цього ризику; відповідність існуючим на робочому місці умовам. Окрім того, обрані ЗІЗ повинні підходити користувачеві після необхідного регулювання.

Під час здійснення такої оцінки роботодавець повинен проаналізувати та оцінити ризики для життя та здоров'я працівників, які не можна усунути за допомогою інших засобів. До останніх відносять, в першу чергу, засоби колективного захисту, безпечну організацію робіт, застосування більш безпечних технологій, речовин тощо. Наприклад, обладнання в приміщенні приточно-витяжної вентиляції має пріоритет над використанням працівниками засобів захисту дихальних шляхів. Такий підхід є загальноприйнятим на європейському рівні, встановлюється ст. 3 Директиви 89/656/ЕЭС та підтверджується позитивним досвідом («Посібник з оцінки ризиків ...», 1996: 44).

Також роботодавець має визначити характеристики, які повинен мати ЗІЗ для ефективного захисту життя та здоров'я працівників від вже визначених ризиків, беручи до уваги будь-які ризики, які може створити сам ЗІЗ, а також порівняти характеристики ЗІЗ, наявних у суб'єкта господарювання, з характеристиками, визначеними під час цієї оцінки. Тут відзначимо, що постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2008 р. № 761 було затверджено Технічний регламент засобів індивідуального захисту, який визначає вимоги до рівня безпеки засобів індивідуального захисту, проведення процедури оцінки відповідності таким вимогам, встановлює правила маркування зазначених засобів та введення їх в обіг. Цей документ обов'язково має враховуватись

роботодавцем при обґрунтуванні вибору ЗІЗ понад встановлені норми.

По-третє, для полегшення вибору роботодавцем ЗІЗ понад встановлені норми, до Мінімальних вимог було включено орієнтовний перелік небезпек, за яких використовують додаткові ЗІЗ, та орієнтовний перелік робіт, які вимагають застосування відповідних ЗІЗ. Відповідно п. 11 Мінімальних вимог за результатами проведених заходів складається таблиця врахування ризиків для обґрунтування вибору та використання ЗІЗ за формою згідно з додатком 4 до Мінімальних вимог. Однак зі змісту цього документу залишається не зрозумілим, чи є складання згаданої таблиці обов'язковим, які наслідки її відсутності у разі перевірки компетентним органом стану забезпечення працівників ЗІЗ понад встановлені норми. Відсутні в Мінімальних вимогах і роз'яснення щодо заповнення даної таблиці.

По-четверте, правильним є запровадження Мінімальними вимогами (п. 15) обов'язку роботодавця консультуватись із працівниками чи їх уповноваженими представниками, профспілкою з усіх питань, що пов'язані із забезпеченням їх безпеки і здоров'я під час використання ЗІЗ на робочих місцях. Це відповідає міжнародним стандартам охорони праці (ст. 8 Директиви 89/656/ЕЭС та ст. 11 Директиви 89/391/ЕЭС), дозволяє реалізувати приписи національного законодавства щодо участі працівників у організації охорони праці на підприємстві (ст. 153, 159, 161 КЗпП).

Проте, позитивно оцінюючі всі вищенаведені законодавчі новели щодо забезпечення працівників сільськогосподарства ЗІЗ, не можна оминати увагою й проблемні аспекти. На нашу думку, викликає сумніви

практичне втілення зазначених вище приписів Мінімальних вимог щодо забезпечення працівників (у нашому разі сільськогосподарських підприємств) ЗІЗ понад встановлені норми. Обґрунтувати це можна наступним.

На даний час сільське господарство України переживає кризові часи, що жодним чином не сприяє тому, щоб роботодавці брали на себе додаткові витрати по забезпеченню працівників ЗІЗ. На практиці навпаки, навіть мінімальні, обов'язкові норми забезпечення працівників ЗІЗ, не дотримуються (Рудницький & et al., 2013: 116).

Окрім того, як впливає ці змісту Мінімальних вимог, визначенню потреби в понаднормових ЗІЗ має передувати оцінка виробничих ризиків на робочих місцях. Знову ж таки, ця процедура вимагає наявності у роботодавця відповідних спеціалістів та матеріальних ресурсів. І якщо умовно кажучи, це не є проблемою для великих сільськогосподарських підприємств, та на малих сільськогосподарських підприємствах ситуація протилежна, а, знову ж таки, залучати для проведення оцінки ризиків на робочих місцях сторонніх фахівців на договірних засадах – це додаткові витрати для роботодавця. Як показує зарубіжний досвід, наприклад Польщі, виходом із такої ситуації може стати розробка стандартів, що роз'яснюють цілі та розкривають питання організації оцінки професійних ризиків, наводять приклади того, як проводити оцінку ризиків для різних виробництв. Також у цій країні налагоджена система допомоги роботодавцям у проведенні оцінки професійних ризиків. Таку допомогу надає трудова інспекція. Для малих та середніх підприємств розроблені спеціальні керівництва для оцінки ризиків. Популярним є

використання малими та середніми підприємствами послуг спеціалізованих компаній для проведення оцінки ризиків (Березуцький & Адаменко, 2016: 66–67). Україна може перейняти такий досвід.

Висновки і перспективи.

Отже на даний час спостерігається оновлення законодавчої бази щодо забезпечення працівників сільськогосподарських підприємств ЗІЗ та адаптація вітчизняного законодавства у цій сфері до міжнародних вимог. До позитивних новел варто віднести: запровадження поєднання обов'язкового мінімуму забезпечення працівників ЗІЗ із можливістю прийняття роботодавцем рішення про забезпечення працівників ЗІЗ понаднормово; надання пріоритету засобам колективного захисту над ЗІЗ; конкретизація прав працівників щодо участі у вирішенні питань про забезпечення їх ЗІЗ; регламентація процедури вибору ЗІЗ понад встановлені мінімальні норми. Заходами, які сприятимуть практичній реалізації передбачених Мінімальними вимогами безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці, положень, можуть стати: розробка рекомендацій для роботодавців по проведенню оцінки професійних ризиків на робочих місцях; надання консультативних послуг у сфері проведення оцінки ризиків на робочих місцях та щодо вибору ЗІЗ понад встановлені норми (такі послуги може надавати Державна служба України з питань праці); надання органами Держпраці чи іншими суб'єктами послуг із проведення оцінки ризиків на робочих місцях (особливо актуальним це є для малих сільськогосподарських

підприємств). Нарешті, засобом стимулювання роботодавців до забезпечення працівників (у тому числі сільськогосподарських підприємств) ЗІЗ, може стати встановлення залежності розміру внесків на загальнообов'язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання від рівня виробничого травматизму/професійної захворюваності на підприємстві.

Список використаних джерел

1. Гогірашвілі Г.Г., Камінський В.Ф., Лапін В.В., Войналович О.В. Оцінювання професійного ризику в галузях сільськогосподарського виробництва України. Вісник аграрної науки. Серпень 2010. С. 53–55.
2. Стан виробничого травматизму за 12 місяців 2019 та 2018 р. за галузями нагляду. URL: <https://www.sop.com.ua/news/2424-virobnichiy-travmatizm-v-ukrani-za-2019-rk> (дата звернення: 27.08.2020 р.).
3. Рудницький Б.О., Спірін А.В., Туровська В.Б. Ефективність організаційних та профілактичних заходів для безпечного виконання робіт в сільськогосподарському виробництві. Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Технічні науки. 2013. № 2(79). С. 114–120.
4. Шудренко І.В. Охорона праці в галузі: навч. посіб. Житомир: ЖНАЕУ, 2017. 136 с.
5. На Запорізькій АЕС застосовуються інструменти глобальної концепції «Vision Zero» в профілактиці виробничого травматизму. URL: <https://www.npp.zp.ua/uk/node/2462> (дата звернення: 27.08.2020 р.).
6. Клиценко Г.Г. Методологія оцінки ризиків на робочих місцях сільськогосподарського виробництва. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Механізація та автоматизація виробничих процесів». Вип. 10 (25). 2013. С. 130–133.
7. Беззубко Л.В. Шляхи вдосконалення умов і охорони праці. Охорона праці. 1997. № 2. С. 47–52.
8. Про схвалення Концепції реформування системи управління охороною праці в Україні та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.12.2018 р. № 989-р. Офіційний вісник України. 2018. № 100. Ст. 338.
9. Директива № 89/391/ЄЕС Про впровадження заходів, що сприяють поліпшенню безпеки та гігієни праці працівників на виробництві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (дата звернення: 28.08.2020 р.).
10. Про затвердження Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту: наказ Держгірпромнагляду України від 24.03.2008 р. № 53. Офіційний вісник України. 2008. № 38. Ст. 1275.
11. Про затвердження Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці: наказ Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 р. № 1804. Офіційний вісник України. 2019. № 4. Ст. 164.
12. Директива 89/656/ЄЕС Ради Європейських Союзів про мінімальні вимоги до охорони здоров'я та безпеки при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочих місцях (третьою окремою директивою в значенні Статті 16(1) Директиви 89/391/ЄЕС). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b44#Text (дата звернення: 29.08.2020 р.).
13. Гафурова О. В. Вплив євроінтеграційних та міжнародних зобов'язань на розвиток аграрного законодавства України. Право. Людина. Довкілля. 2019. Том. 10. № 3. С. 14–20.

14. Класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений наказом Держпродспоживстандарту України від 28.07.2010 р. № 327. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (дата звернення: 29.08.2020 р.).
15. Посібник з оцінки ризиків на робочому місці. Люксембург: бюро офіційних публікацій Європейських Співтовариств. 1996. 57 с.
16. Березуцький В. В., Адаменко М. І. Небезпечні виробничі ризики та надійність: навчальний посібник. Харків: ФОП Панов А.М., 2016. 385 с.
4. Shudrenko, I.V. (2017). Okhorona pratsi v haluzi [Occupational safety in the industry]. Zhytomyr, 136 (in Ukrainian).
5. Na Zaporizkii AES zastosovuiutsia instrumenty hlobalnoi kontseptsii «Vision Zero» v profilaktytsi vyrobnychoho travmatyzmu [Zaporizhzhya NPP uses the tools of the global concept «Vision Zero» in the prevention of occupational injuries]. Available at: <https://www.npp.zp.ua/uk/node/2462> (in Ukrainian).
6. Klytsenko, H.H. (2013). Metodolohiia otsinky ryzykiv na robochych mistsiakh silskohospodarskoho vyrobnytstva. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia «Mekhanizatsiia ta avtomatyzatsiia vyrobnychkykh protsesiv» [Methodology for risk assessment in agricultural workplaces. Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series «Mechanization and automation of production processes»], 10(25): 130–133 (in Ukrainian).
7. Bezzubko, L.V. (1997). Shliakhy vdoskonalennia umov i okhorony pratsi. Okhorona pratsi [Ways to improve working conditions and safety. Occupational Health], 2: 47–52 (in Ukrainian).
8. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia systemy upravlinnia okhoronoiu pratsi v Ukraini ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii [On approval of the Concept of reforming the labor protection management system in Ukraine and approval of the action plan for its implementation] (2018): rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.12.2018 № 989-r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 100, 338 (in Ukrainian).
9. Dyrektyva №89/391/leES Pro vprovadzhennia zakhodiv, shcho spriaiut polipshenniu bezpeky ta hihieny pratsi pratsivnykiv na vyrobnytstvi [Directive 89/391/EEC on the implementation of measures to improve the safety and health of workers at work]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (in Ukrainian).

References

1. Hohihashvili, H.H., Kaminskyi, V.F., Lapin, V.V. & Voinalovych, O.V. (2010). Otsiniuvannia profesiinoho ryzyku v haluziakh silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy. Visnyk ahrarnoi nauky [Occupational risk assessment in the branches of agricultural production of Ukraine. Bulletin of Agricultural Science], 53–55 (in Ukrainian).
2. Stan vyrobnychoho travmatyzmu za 12 misiativ 2019 ta 2018 za haluziamy nahliadu [The state of occupational injuries for 12 months of 2019 and 2018 by areas of supervision]. Available at: <https://www.sop.com.ua/news/2424-virobnichiy-travmatizm-v-ukrani-za-2019-rk> (in Ukrainian).
3. Rudnytskyi, B.O., Spirin, A.V. & Turovska, V.B. (2013). Efektyvnist orhanizatsiinykh ta profilaktychnykh zakhodiv dlia bezpechnoho vykonannia robot v silskohospodarskomu vyrobnytstvi. Zbirnyk naukovykh prats Vinnytskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia: Tekhnichni nauky [The effectiveness of organizational and preventive measures for the safe performance of work in agricultural production. Collection of scientific works of Vinnytsia National Agrarian University. Series: Technical Sciences], 2(79): 114–120 (in Ukrainian).

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok zabezpechennia pratsivnykiv spetsialnym odiahom, spetsialnym vztutiam ta inshymy zasobamy indyvidualnoho zakhystu [On approval of the Regulations on the procedure for providing employees with special clothing, special footwear and other personal protective equipment] (2008): nakaz Derzhhirpromnahliadu Ukrainy vid 24.03.2008 № 53. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 38, 1275 (in Ukrainian).
11. Pro zatverdzhennia Minimalnykh vymoh bezpeky i okhorony zdorov'ia pry vykorystanni pratsivnykamy zasobiv indyvidualnoho zakhystu na robochomu misti [On approval of the Minimum requirements for safety and health protection when employees use personal protective equipment at the workplace] (2018): nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 29.11.2018 № 1804. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 4, 164 (in Ukrainian).
12. Dyrektyva 89/656/EES Soveta Evropeiskykh Soobshchestv o mynymalnykh trebovaniakh k okhrane zdorovia y bezopasnosti pry yspolzovannyi rabotnykamy sredstv yndyvidualnoi zashchyty na rabochykh mestakh (tretia otdelnaia dyrektyva v znachenyy Staty 16(1) Dyrektyvy 89/391/EES) [Directive 89/656/EEC of the Council of the European Communities on minimum health and safety requirements for the use of personal protective equipment by workers in the workplace (third separate directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC)]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b44#Text (in Russian).
13. Hafurova, O.V. (2019). Vplyv yevrointehratsiinykh ta mizhnarodnykh zobov'язan na rozvytok aharnoho zakonodavstva Ukrainy. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Influence of the euro-integration and international obligations on the agricultural legislation of Ukraine. Law. Human. Environment], 10(3): 14–20 (in Ukrainian).
14. Klasyfikator profesii DK 003:2010 [Classifier of professions DK 003:2010], zatverdzhenyi nakazom Derzhprodspozhyvstandartu Ukrainy vid 28.07.2010 № 327. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (in Ukrainian).
15. Posibnyk z otsinky ryzykiv na robochomu misti [Workplace Risk Assessment Guide] (1996). Liuksemburh: biuro ofitsiynykh publikatsii Yevropeiskykh Spivtovarystv, 57 (in Ukrainian).
16. Berezutskyi, V.V. & Adamenko, M.I. (2016). Nebezpechni vyrobnychi ryzyky ta nadiinist [Dangerous production risks and reliability]. Kharkiv: FOP Panov A.M., 385 (in Ukrainian).

T.S. Novak (2020). CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF PROVISION OF AGRICULTURAL WORKERS BY MEANS OF INDIVIDUAL PROTECTION. *Law. Human. Environment*, 11(3): 74-85. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.009>.

Summary. The article is devoted to the investigation of the current state of legal regulation of provision of agricultural workers with personal protective equipment, analysis of legislative novelties and highlighting the main disadvantages in this area with the formulation of proposals for their elimination.

It is defined that the legal framework for provision of workers of agricultural enterprises with personal protective equipment (hereinafter - PPE) is currently being updated, primarily due to Ukraine's international and European integration obligations to adapt domestic legislation in this area to international requirements. It is proved that the main positive innovations are: the introduction of a combination of the mandatory minimum provision of workers by PPE with the

possibility for the employer to decide on the provision of workers by PPE overtime; giving priority to means of collective protection over PPE; specification of the rights of workers to participate in resolving issues related to the their provision of PPE; regulation of the procedure for selecting PPE by the worker in excess of the established minimum norms.

A number of measures are proposed to promote the practical implementation of the provisions of the Minimum Safety and Health Requirements for the use of personal protective equipment in the workplace: development of recommendations for employers to assess occupational risks in the workplace; provision of advisory services in the field of risk assessment at workplaces and on the selection of PPE above the established norms (such services may be provided by the State Labor Service of Ukraine); provision of workplace risk assessment services by the State Labor Service or other entities (this is especially relevant for small agricultural enterprises). A proposal was made to introduce incentives for employers to provide employees (including agricultural enterprises) with PPE by establishing the dependence of the amount of contributions for compulsory state insurance against accidents at work and occupational diseases on the level of occupational injuries / diseases at the enterprise.

Keywords: *occupational safety and health of workers, industrial risks, legislation, personal protective equipment, dangerous production factors, labor protection, legal regulation*

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВАХ

Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені
академіка В.З. Янчука
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tomanovak1980@gmail.com

В.О. МЕЛЬНИК, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет
E-mail: viktoriia.melnyk@ukr.net

Анотація. У статті аналізуються проблеми сучасного стану правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських кооперативах. Досліджуються перспективи врегулювання цих відносин в контексті реформування трудового та оновлення аграрного законодавства.

За результатами дослідження зроблено висновок про низький ступінь врегулювання аграрних трудових відносин у сільськогосподарських кооперативах нормами аграрного права. Визначено, що в існуючих проектах Трудового кодексу в частині урегулювання досліджуваних відносин чільне місце відводиться локальному рівню, що знову ж таки повертає нас до проблеми низького рівня врегульованості трудових відносин із членами сільськогосподарських кооперативів локальними актами.

Встановлено, що виходячи із положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 р. № 819-IX найбільш прийнятним способом юридичного оформлення трудової участі членів сільськогосподарських кооперативів, стане укладання з такими особами трудових договорів. Вказано, що відміна обов'язкової трудової участі членів кооперативу у його діяльності та складність регулювання таких відносин у перспективі може призвести до поширення практики не встановлення даної умови в статутах таких суб'єктів господарювання.

Запропоновано розробити підзаконний нормативний акт, який би регламентував спосіб та порядок оформлення відносин щодо трудової участі членів кооперативу у його діяльності, визначав особливості праці членів кооперативу. Внесено пропозицію про включення до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX норм щодо особливостей регулювання трудових відносин у сільськогосподарських кооперативах.

Ключові слова: аграрні трудові правовідносини, кооператив, правове регулювання, праця у сільському господарстві, сільськогосподарський кооператив, трудові відносини, членство

Актуальність.

Питання правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах членського типу завжди було дискусійним. Тривалий час точаться суперечки з приводу галузевої належності норм, що регулюють трудові відносини в сільському господарстві. Представники науки аграрного права доводять існування в структурі предмету цієї галузі окремого виду внутрішніх аграрних правовідносин – аграрних трудових правовідносин (Уркевич, 2007: 322), позиціонуючи їх як найбільш специфічну частину предмета правового регулювання аграрного права, що надає особливості внутрішнім аграрним відносинам (Козырь, 2003: 81). Натомість окремі фахівці у сфері трудового права наводять аргументи щодо необхідності врегулювання трудових відносин за участю членів фермерських господарств та кооперативів виключно трудовим законодавством (Мірошниченко, 2008: 8). Фактично, одностайної думки з цього приводу так на даний час і не існує. При цьому питання врегулювання трудових відносин у сільськогосподарських кооперативах набуває нових рис внаслідок прийняття нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 р. № 819-IX (далі – Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX) («Про сільськогосподарську кооперацію», 2020), що зумовлює необхідність проведення аналізу відповідних його положень та підкреслює актуальність даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичною основою дослідження стали праці науковців у сфері аграрного та трудового права, присвя-

чені різним аспектам правового регулювання трудових відносин як загалом у сільському господарстві, так і суто в сільськогосподарських кооперативах. Зокрема, доробки Н. О. Багай, Н. Б. Болотіної, О. В. Гафурової, В. М. Єрмоленка, В. В. Жернакова, М. І. Козиря, О. А. Мірошниченко, О. О. Погрібного, В. І. Прокопенка, В. І. Семчика, Н. І. Титової, В. Ю. Уркевича, Г. І. Чанишевої, В. З. Янчука, О. М. Ярошенка та ін.

Метою статті є дослідження проблем сучасного стану правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських кооперативах та перспектив його розвитку внаслідок реформування трудового та оновлення аграрного законодавства.

Результати.

На даний час існує доволі усталений підхід щодо способу врегулювання аграрних трудових відносин, який базується на сфері дії трудового законодавства. Як відмічає С. В. Вишневецька, сучасне трудове законодавство у багатьох випадках виходить за рамки відносин, які становлять предмет трудового права, і певною мірою застосовується до відносин індивідуальної праці, що не є трудовими чи являються похідними від них (Вишневецька, 2016: 68). Такими і є відносини із застосування праці членів сільськогосподарських кооперативів, для врегулювання яких допускається застосування норм трудового права. Цей висновок можна зробити зі змісту ч. 2 ст. 3 Кодексу Законів про працю України (далі - КЗпП), за якою особливості праці членів кооперативів визначаються законодавством та їх статутами з обов'язковим дотриманням встановлених законодавством про

працю гарантії щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок, молоді, осіб з інвалідністю. Таким чином, наголошує В. М. Єрмоленко, КЗпП України надає змогу врахувати специфіку умов праці у окремих різновидах трудових відносин, зокрема у аграрному секторі (Єрмоленко, 2008: 57).

Однак сучасне аграрне законодавство розглядавані відносини належним чином не врегульовує. Більше того, О. В. Гафурова вірно підкреслює, що розвиток сучасного аграрного законодавства пішов шляхом повного ігнорування особливостей, характерних для аграрних трудових відносин (Гафурова, 2016: 274).

У базовому для врегулювання відносин із сільськогосподарської кооперації нормативному акті – Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» міститься лише одна згадка про трудові відносини в сільськогосподарських виробничих кооперативах – це ч. 2 ст. 2, за якою вони регулюються Законом України «Про кооперацію». Розділ IV «Трудові відносини в кооперативних організаціях» Закону України «Про кооперацію» складається лише з трьох статей, якими встановлені: загальні положення про регулювання трудових відносин в кооперативних організаціях цим Законом, законодавством про працю, статутами кооперативних організацій та правилами їх внутрішнього розпорядку (ч. 1 ст. 34); можливість залучення до роботи в кооперативах найманих працівників (на основі трудового договору, у тому числі у формі контракту) (ч. 2 ст. 34); гарантії щодо соціальної підтримки членів кооперативних організацій та найманих працівників (ст. 35) та обов'язки кооперативної організації щодо охорони праці (ст. 36).

Звідси всі особливості трудових відносин із членами сільськогосподарських кооперативів мають відображатись на локальному рівні. Тут, на думку, Н. О. Багай, фактично єдиним нормативним актом, що відбиває специфіку праці у сільському господарстві, визначає особливості режиму праці та відпочинку, нормування та оплати праці, охорони праці та забезпеченні соціальних пільг для працівників АПК є Галузева угода між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу (Багай), однак далеко не всі сільськогосподарські підприємства (тим більше кооперативи) охоплені колективними договорами. На рівні підприємств галузеві особливості трудових відносин мали б відображатись у статутах таких суб'єктів. Однак і цього не відбувається. У Примірному статуті сільськогосподарського виробничого кооперативу, затвердженому наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 8.01.2014 р. № 1 («Примірний статут сільськогосподарського...», 2014), положення, присвячені регулюванню трудових відносин є майже дослівним повторенням наведених вище положень Закону України «Про кооперацію».

З вищенаведеного можна зробити висновок про низький ступінь правового регулювання аграрних трудових відносин (у тому числі в сільськогосподарських кооперативах) нормами аграрного права. На покращення ситуації науковцями висувались різні пропозиції – від необхідності розробки і затвердження типових статутів різних видів сільськогосподарських підприємств, галузевих правил

внутрішнього правового розпорядку, які сприятимуть підвищенню якісного рівня локальної правотворчості аграрних суб'єктів (Багай) до включення до структури Аграрного кодексу України окремого розділу, який встановлював би основні засади регулювання праці в сільськогосподарських підприємствах (Гафурова, 2016: 274). Однак вони так і не втілені до сих пір в практичній площині.

У контексті перспектив розвитку правового регулювання трудових відносин із членами сільськогосподарських кооперативів не можна оминати увагою й реформу трудового законодавства – прийняття Трудового кодексу України.

Вивчення змісту існуючих проектів даного нормативного акту стосовно регулювання трудових відносин членів виробничих кооперативів показує наступне. В одному із перших проектів Трудового кодексу від 28.08.2003 р. (реєстраційний № 1038-1) передбачалась можливість врегулювання трудових відносин членів виробничих кооперативів трудовим законодавством, якщо інше не встановлювалось спеціальними законами або статутами таких підприємств (ст. 9 Проекту). При цьому обов'язково мали враховуватись особливості трудових відносин членів виробничих кооперативів, закріплені у Главі 5 Проекту щодо: порядку встановлення трудових відносин за участю членів виробничих кооперативів (ст. 321); колективних трудових відносин у виробничих кооперативах (ст. 322); укладання, зміни та припинення трудового договору з членом виробничого кооперативу (ст. 323-327); робочого часу і часу відпочинку членів виробничих кооперативів (ст. 328); оплати праці (ст. 329); відповідально-

сті працівників – членів виробничих кооперативів (ст. 330); трудових спорів працівників – членів виробничих кооперативів (ст. 331) («Проект Трудового кодексу...», 2003).

У пізнішому проекті Трудового кодексу від 4.12.2007 р. (реєстраційний № 1108) – теж містилась окрема Глава 5, присвячена особливостям трудових відносин членів виробничих кооперативів, яка фактично повторювала норми вищезгаданого проекту Трудового кодексу України № 1038-1. Однак цим проектом вже передбачалось врегулювання цих відносин трудовим законодавством. Іншими законами, а також статутами та нормативними актами кооперативів дозволялось встановлювати особливості їх врегулювання. Також за рішенням загальних зборів кооперативу трудові відносини членів виробничих кооперативів могли регулюватися колективним договором (ст. 315) («Проект Трудового кодексу...», 2007). Такий же підхід був збережений і в проекті Трудового кодексу від 27.12.2014 р. (реєстраційний № 1658) («Проект Трудового кодексу...», 2014).

Натомість в останніх проектах Трудового кодексу вже пропонується інші підходи для врегулювання трудових відносин членів виробничих кооперативів. Так, проект Трудового кодексу від 8.11.2019 р. (реєстраційний № 2410) у ч. 5 ст. 5 визначає, що «відносини членів виробничих кооперативів регулюються трудовим законодавством у випадках, якщо це передбачено їх статутом» («Проект Трудового кодексу...», 2019). А ч. 3 ст. 2 проекту Закону України «Про працю» від 28.12.2019 (реєстраційний № 2708) – дозволяє регулювати працю членів виробничих кооперативів актами трудового законодавства «в частині, передбаченій їх статутом, іншими

установчими документами» («Проект Закону України «Про працю»..., 2019). Тобто знову в правовому регулюванні досліджуваних відносин чільне місце відводиться локальному рівню, що знову ж таки повертає нас до проблеми низького рівня врегульованості трудових відносин із членами сільськогосподарських виробничих кооперативів локальними актами.

При цьому одним із основних аргументів на користь спеціального правового регулювання праці членів сільськогосподарських виробничих кооперативів являється їх особливий правовий статус, який не дозволяє ототожнити їх з найманими працівниками. Мова йде про обов'язкову трудову участь цих осіб як одну з конститутивних умов членства у виробничому сільськогосподарському кооперативі у поєднанні з їх майновими, управлінськими та іншими правами та обов'язками, на чому неодноразово акцентувалась увага в наукових працях (Гафурова, 2005: 15; Браніцький, 2006: 95). Ця ознака членства в сільськогосподарському виробничому кооперативі наразі закріплена законодавчо, у ст. 12 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Натомість припинення трудової участі в виробничому кооперативі є підставою для припинення членства в ньому – згідно ст. 13 Закону України «Про кооперацію».

Однак охарактеризований нами стан правового регулювання трудових відносин за участю членів сільськогосподарських виробничих кооперативів вже в найближчому майбутньому зазнає змін внаслідок набуття чинності 15.11.2020 р. нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 р. № 819-ІХ. З приводу цього хочеться навести слух-

ні тези Т. В. Курман про динамічність розвитку аграрного законодавства як одну з характерних рис законодавчої бази у сфері ведення сільськогосподарського виробництва та про те, що «кардинальні законодавчі зміни не завжди є позитивними й корисними для розвитку сільськогосподарського виробництва не тільки на умовах сталості, а й взагалі» (Курман, 2019: 41–42).

Отож, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-ІХ кардинально змінює регулювання досліджуваних нами відносин. Ним скасовується поділ сільськогосподарських кооперативів та виробничі та сільськогосподарські й вводиться розмежування цих суб'єктів за ознакою прибутковості (ст. 5 Закону). І що найважливіше в контексті нашої роботи – відміняється обов'язковість трудової участі членів сільськогосподарського кооперативу у його діяльності. За ч. 7 ст. 5 цього нормативного акту питання щодо обов'язкової трудової участі членів сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, вирішується на рівні локальної нормотворчості – у статуті такого кооперативу.

Що ж до оформлення таких відносин, то це питання теж не вирішується. Такого висновку доходимо, аналізуючи ст. 26 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-ІХ, в якій вказано, що «трудова участь члена сільськогосподарського кооперативу, що здійснюється на підставі трудового договору або цивільно-правового договору з кооперативом, не враховується при визначенні розміру патронажних дивідендів такому члену кооперативу». З такого формулювання можна вважати, що трудова участь члена кооперативу може здійснюватися: 1) за трудовим

договором; 2) за цивільно-правовим договором; 3) в якійсь іншій формі. Проте жодної вказівки, як оформити трудову участь члена кооперативу за третім варіантом, закон не містить.

Проблема ускладнюється й тим, що п. 5 ч. 3 прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX унеможливує застосування до трудових відносин за участю членів кооперативу норм Закону України «Про кооперацію», внаслідок внесення змін до ст. 5 – цю норму доповнено частиною 2 в такий редакції: «правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування сільськогосподарської кооперації, порядок утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських кооперативних об'єднань визначаються Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Видається, що відсутність чіткого регламентування способу та порядку юридичного оформлення відносин щодо трудової участі членів сільськогосподарських кооперативів без укладання з ними трудових чи цивільно-правових договорів ускладнить запровадження його на практиці та може призвести до нових проблем у частині відповідальності кооперативів за неналежне оформлення таких відносин. Як приклад, можна навести рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 9.07.2019 у справі № 580/1200/19 в якому було відмовлено у задоволенні позову автокооперативу та визнання правомірною постанови Держпраці про накладення на кооператив штрафу у розмірі 125190 грн. Підставою для притягнення кооперативу до відповідальності став виявлений в результаті перевірки Держпраці допуск до виконання обов'яз-

ків охоронця автокооперативу без укладання трудового договору та повідомлення Державної податкової служби про прийняття працівника на роботу. При цьому в статуті кооперативу не було належним чином зафіксовано положення про особисте забезпечення власниками гаражів охорони території автокооперативу на безоплатній основі («Рішення Черкаського окружного адміністративного суду...», 2019). Подібні прецеденти можуть мати місце й у сільськогосподарських кооперативах за неналежного врегулювання трудової участі їх членів у статутах.

Зважати потрібно й на те, що чинне законодавство унеможливує фактичний допуск працівника до роботи без укладання трудового договору, видання наказу про прийняття на роботу та повідомлення про прийняття на роботу Державної податкової служби (ч. 3 ст. 24 КЗпП).

Не підтримуємо ми й позицію законодавця щодо можливості оформлення трудової участі членів виробничих сільськогосподарських кооперативів шляхом укладання з ними цивільно-правових договорів. Це впливає насамперед із того, що членські відносини є безстроковими за своєю природою, що було доведено О. В. Гафуровою (Гафурова, 2010: 513). Однією ж з основних ознак цивільно-правового договору є його строковий характер, оскільки метою договору є отримання певного результату й після цього відносини між сторонами припиняються. Цивільно-правові договори своїм предметом мають виконання його стороною певного визначеного обсягу робіт, надання певної послуги тощо. Якщо ж припустити, що цивільно-правові договори будуть укладатись із членом сільськогосподарського кооперативу систематично,

то тут маємо ще однин проблемний аспект: така діяльність фізичної особи може бути визнана підприємницькою з відповідними правовими наслідками щодо юридичного її оформлення, оподаткування тощо.

Окрім того, укладаючи цивільно-правові договори з членами сільськогосподарських кооперативів обов'язково треба буде враховувати їх розмежування з трудовими договорами, щоб уникнути ситуації «приховування трудових відносин» та ризику притягнення до юридичної відповідальності. Судова практика вже напрацювала критерії визнання/невизнання правовідносин трудовими. Зокрема у постанові Верховного Суду від 26.05.2020 р. у справі № 160/5315/19 виділено такі характерні ознаки трудових відносин: систематична виплата заробітної плати за процес праці (а не її результат); підпорядкування правилам внутрішнього трудового розпорядку; виконання роботи за професією (посадою), визначеною Національним класифікатором України ДК 003:2010 «Класифікатор професій», затвердженим наказом Держспоживстандарту від 28.07.2010 №327; обов'язок роботодавця надати робоче місце; дотримання правил охорони праці на підприємстві, в установі, організації тощо. Предметом трудового договору є власне праця працівника в процесі виробництва. Після закінчення виконання визначеного завдання трудова діяльність не припиняється («Постанова Верховного Суду...», 2020).

Висновки і перспективи.

З урахуванням вищенаведених нюансів юридичного оформлення трудової участі членів сільськогосподарських кооперативів, можна зробити

висновок, що найбільш прийнятним варіантом є все таки укладання з такими особами трудових договорів. Але зважаючи на відсутність в тому ж Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX жодної згади про встановлення особливостей таких договорів спеціальним аграрним законодавством ми отримуємо так би мовити «класичні трудові відносини», урегульовані трудовим законодавством. Окрім того, дозволимо припустити, що відміна обов'язкової трудової участі членів кооперативу у його діяльності та складність регулювання таких відносин у перспективі призведе до поширення практики не встановлення даної умови в статутах таких суб'єктів господарювання.

Збереження ж трудової участі членів сільськогосподарського кооперативу як з точки зору умов членства, так і аграрних трудових правовідносин ми вбачаємо в розробці підзаконного нормативного акту, який би регламентував спосіб та порядок оформлення таких відносин, визначав особливості праці членів кооперативу. Також вбачаємо за доцільне включити до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX норми щодо особливостей регулювання трудових відносин.

Список використаних джерел

1. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія. Харків: 2007, 496 с.
2. Козырь М.И. Аграрное право России: проблемы становления и развития. Москва: Право и гос-во, 2003. 208 с.
3. Мірошніченко О.А. Правове регулювання трудових відносин у галузі сільськогосподарства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 18 с.

4. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. Урядовий кур'єр. 10.09.2020 р. № 175.
5. Вишновецька С.В. Сфера дії трудового права: актуальні проблеми. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2016. С. 68–71.
6. Ермоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин: монографія. Київ: Магістр XXI сторіччя, 2008. 188 с.
7. Гафурова О.В. Проблеми правового регулювання аграрних трудових відносин. Часопис Київського університету права. 2016. № 4. С. 272–275.
8. Багай Н.О. Особливості правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві. URL: <https://nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-8/struktura-nspp-12/574-osoblivosti-pravovogo-regulyuvannya-trudovikh-vidnosin-u-sil'skomu-gospodarstvi> (дата звернення: 02.09.2020 р.).
9. Примірний статут сільськогосподарського виробничого кооперативу, затверджений наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 8.01.2014 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001730-14#Text> (дата звернення: 03.09.2020 р.).
10. Проект Трудового кодексу України від 28.08.2003 р. № 1038. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1038-1&skl=5 (дата звернення: 04.09.2020 р.).
11. Проект Трудового кодексу України від 4.12.2007 р. № 1108. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30947 (дата звернення: 04.09.2020 р.).
12. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014 р. № 1658. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 04.09.2020 р.).
13. Проект Трудового кодексу України від 8.11.2019 р. № 2410. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 (дата звернення: 04.09.2020 р.).
14. Проект Закону України «Про працю» від 28.12.2019 р. № 2708. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833 (дата звернення: 04.09.2020 р.).
15. Гафурова О.В. Права та обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.
16. Браніцький О.М. Правове становище спеціалістів сільського господарства: дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2006. 202 с.
17. Курман Т.В. Щодо окремих питань законодавчого забезпечення сучасного сільськогосподарського виробництва. Право. Людина. Довкілля. 2019. № 10(2). С. 37–44.
18. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 9.07.2019 р. у справі № 580/1200/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82993178> (дата звернення: 06.09.2020 р.).
19. Гафурова О.В. Особливості правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах. Аграрне право України: підруч. за заг. ред. В.М. Ермоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 509–529.
20. Постанова Верховного Суду від 26.05.2020 р. у справі № 160/5315/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89433373> (дата звернення: 07.09.2020 р.).

References

1. Urkevych, V.Yu. (2007). Problemy teorii ah-rarnykh pravovidnosyn [Problems of the theory of agrarian legal relations]. Kharkiv: 496 (in Ukrainian).

2. Kozyr, M.Y. (2003). *Ahrarnoe pravo Rossyy: problemy stanovlennia y razvytyia* [Agrarian law of Russia: problems of formation and development]. Moskva: Pravo y hosvo, 208 (in Russian).
3. Miroshnychenko, O.A. (2008). *Pravove rehuliuвання trudovykh vidnosyn u haluzi silskoho hospodarstva* [Legal regulation of labor relations in the field of agriculture]. Kyiv, 18 (in Ukrainian).
4. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu [About agricultural cooperation] (2020): *Zakon Ukrainy vid 21.07.2020 № 819. Uriadovyi kur'ier*, 175 (in Ukrainian).
5. Vyshnovetska, S.V. (2016). *Sfera dii trudovoho prava: aktualni problemy. Sfera dii trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia* [Scope of labor law: current issues. Scope of labor law and social security law]; za zah. red. K.Yu., Melnyka. Kharkiv, 68–71 (in Ukrainian).
6. Yermolenko, V.M. (2008). *Teoretychni problemy ahrarnykh mainovykh pravovidnosyn* [Theoretical problems of agrarian property relations]. Kyiv: Mahistr XXI storichchia, 188 (in Ukrainian).
7. Hafurova, O.V. (2016). *Problemy pravoho rehuliuвання ahrarnykh trudovykh vidnosyn. Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Problems of legal regulation of agrarian labor relations. Journal of Kyiv University of Law], 4: 272–275 (in Ukrainian).
8. Bahai, N.O. *Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi* [Features of legal regulation of labor relations in agriculture]. Available at: <https://nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-8/struktura-nspp-12/574-osoblivosti-pravovogo-regulyuvannya-trudovykh-vidnosin-u-silskomu-gospodarstvi> (in Ukrainian).
9. Prymirnyi statut silskohospodarskoho vyrobnychoho kooperatyvu [Indicative charter of an agricultural production cooperative] (2014), zatverdzhenyi nakazom Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 8.01.2014 № 1. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001730-14#Text> (in Ukrainian).
10. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft Labor Code of Ukraine] vid 28.08.2003 № 1038. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1038-1&skl=5 (in Ukrainian).
11. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft Labor Code of Ukraine] vid 4.12.2007 № 1108. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30947 (in Ukrainian).
12. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft Labor Code of Ukraine] vid 27.12.2014 № 1658. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (in Ukrainian).
13. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft Labor Code of Ukraine] vid 8.11.2019 № 2410. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 (in Ukrainian).
14. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro pratsiu» [Draft Labor Code of Ukraine] vid 28.12.2019 № 2708. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833 (in Ukrainian).
15. Hafurova, O.V. (2005). *Prava ta obov'iazky chleniv silskohospodarskykh vyrobnychykh kooperatyviv* [Rights and responsibilities of members of agricultural production cooperatives]. Kyiv, 20 (in Ukrainian).
16. Branitskyi, O.M. (2006). *Pravove stanovyshe spetsialistiv silskoho hospodarstva* [Legal status of agricultural specialists]. Kyiv, 202 (in Ukrainian).
17. Kurman, T.V. (2019). *Shchodo okremykh pytan zakonodavchoho zabezpechennia suchasnoho silskohospodarskoho vyrobnytstva. Pravo. Liudyna. Dovkilia* [On the specific questions of legislative support of modern agricultural production. Law. Human. Environment], 10(2): 37–44 (in Ukrainian).
18. Rishennia Cherkaskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu [Decision of the Cherkasy District Administrative Court] vid

- 9.07.2019 u spravi № 580/1200/19. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82993178> (in Ukrainian).
19. Hafurova, O.V. (2010). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn u silskohospodarskykh pidpriemstvakh. Ahrarne pravo Ukrainy [Features of legal regulation of labor relations in agricultural enterprises. Agrarian law of Ukraine]; za zah. red. V.M., Yermolenka. Kyiv, 509–529 (in Ukrainian).
20. Postanova Verkhovnoho Sudu [The decision of the Supreme Court] vid 26.05.2020 u spravi № 160/5315/19. Available at: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89433373> (in Ukrainian).

T.S. Novak & V.O. Melnyk (2020). ON THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS IN AGRICULTURAL COOPERATIVES. *Law. Human. Environment*, 11(3): 86-96. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.010>.

Summary. The article analyzes the problems of the current state of legal regulation of labor relations in agricultural cooperatives. Prospects for the settlement of these relations in the context of labor reform and updating of agricultural legislation are investigated.

According to the results of the study, a conclusion was made about the low degree of regulation of agrarian labor relations in agricultural cooperatives by the norms of agrarian law. It is determined that in the existing drafts of the Labor Code in terms of settlement of the studied relations a prominent place is given to the local level, which again brings us back to the problem of low level of labor relations with members of agricultural cooperatives by local acts.

It is established that based on the provisions of the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» dated 21.07.2020 № 819-IX the most acceptable way of legal registration of labor participation of members of agricultural cooperatives, will be the conclusion of employment contracts with such persons. It is stated that the abolition of mandatory labor participation of members of the cooperative in its activities and the complexity of regulating such relations in the future may lead to the spread of the practice of not establishing this condition in the statutes of such entities.

It is proposed to develop a bylaw that would regulate the method and procedure for registration of relations on labor participation of members of the cooperative in its activities, determine the characteristics of the work of members of the cooperative. A proposal was made to include in the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation» № 819-IX norms on the peculiarities of the regulation of labor relations in agricultural cooperatives.

Keywords: agrarian labor relations, cooperative, legal regulation, labor in agriculture, agricultural cooperative, labor relations, membership

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ (НАДОМНОЇ) РОБОТИ ПІД ЧАС КАРАНТИНУ

Ю.В. ШОВКУН, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри аграрного, земельного
та екологічного права імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E - mail: juliya.shovkun@gmail.com

Анотація. Досліджено зміни внесені до Кодексу законів про працю України, спрямовані на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019), щодо закріплення дистанційної (надомної) роботи.

Проаналізовано співвідношення та виокремлено розбіжності у змістовних значеннях нововведеного поняття у Кодекс законів про працю України дистанційної (надомної) роботи та поняття надомної роботи в розумінні досі чинного за радянських часів Положення про умови праці надомників, затвердженого Постановою Держкомпраці СРСР і ВЦРПС від 29 вересня 1981 р. № 275/17-99. Розкрито зміст поняття дистанційної (надомної) роботи та особливості її застосування в трудовому законодавстві.

Зокрема на фоні аналізу законодавства та наукових підходів звернута увага, щодо окремих недоліків та розбіжностей термінологічного розуміння поняття дистанційної (надомної) роботи, розглянуто питання щодо оплати праці при різних випадках введення дистанційної (надомної) роботи, робочого часу, продовження строків звернення за вирішенням трудового спору до суду.

Ключові слова: дистанційна (надомна) робота, надомна робота, надомник, дистанційна праця

Актуальність.

Поширення інфекційного захворювання коронавірусної хвороби COVID-19 у багатьох країнах світу та на території нашої країни, спричинило свій вплив на всі сфери суспільного життя, не виключенням стали й сфери праці та зайнятості населення. Одними із актуальних питань, що виникають при реалізації прав на працю

гарантованих Конституцією України, в умовах нинішньої ситуації зокрема є: збереження виплати заробітної плати та робочого місця за працівниками і порядок організації роботодавцем виконання роботи працівником визначеної між ними трудовим договором. З метою запобігання порушенню гарантованих прав на працю, зважаючи на вищезазначені виклики сьогодення урядом було ініційовано внесення

ряду змін до законодавчих актів, тож спробуємо проаналізувати їх.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженню питання у сфері дистанційної зайнятості працівників приділяли увагу у своїх працях такі вчені, як: М. І. Іншин, Б. М. Андрушків, Л. В. Котова, В. П. Кохан, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, М. М. Моцар, О. В. Моцна, В. О. Носенко, М. С. Полішук, О. С. Прилипко, Б. А. Римар, Я. В. Свічкарьова, О. Г. Серeda, С. О. Сільченко, Я. В. Сімутіна, К. Л. Томашевський, М. А. Шабанова, І. М. Шопіна та інші. Втім, враховуючи продиктоване коронавірусною хворобою COVID-19, швидке внесення змін у трудове законодавство щодо дистанційної зайнятості працівників, слід відзначити що дане питання у зазначеній сфері є актуальним та потребує подальшого продовження грунтовного наукового дослідження.

Мета статті. Дослідити зміни в трудовому законодавстві щодо закріплення дистанційної (надомної) роботи в Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України). З'ясувати зміст дистанційної (надомної) роботи, особливості її застосування в трудовому законодавстві, а також провести аналіз співвідношення дистанційної (надомної) роботи з суміжним поняттям надомної роботи, в розумінні досі чинного Положення про умови праці надомників, затвердженого Постановою Держкомпраці СРСР і ВЦРПС від 29 вересня 1981 р. № 275/17-99.

Результати.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на

забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 р. № 540 («Про внесення змін...», 2020), яким внесена низка змін до Кодексу законів про працю України, слід виокремити появу нового термінологічного визначення як дистанційна (надомна) робота. Під дистанційною (надомною) роботою розуміється робота яка виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але поза приміщенням роботодавця (ч. 10 ст. 60 КЗпП України). Також, поряд з нововведеним визначенням, поява якого була продиктована реаліями сьогодення, був і залишається чинним термін «надомна робота», без уточнення що вона є дистанційною. Проблема визначеності термінології, пов'язаної із трудовою активністю працівника поза місцем знаходження роботодавця, зокрема, розмежування понять надомної та дистанційної праці, за останнє десятиріччя була предметом численних наукових досліджень у сфері трудового права. Окремі вчені наполягають на тому, що це синоніми, інші вважають, що надомна праця є більш широким поняттям. Але більшість дослідників відстоює позицію, що надомна і дистанційна праця є різними за своїми характеристиками, а отже, не можуть використовуватися у законодавстві як синоніми (Сімутіна). Спробуємо розібратися у співвідношенні обох понять, через аналіз їх термінологічних визначень, порівнявши окремі обов'язкові умови, що зазначені в них.

Визначення надомної роботи, зокрема як і її правове регулювання здійснюється Положенням про умо-

ви праці надомників, затвердженого постановою Держкомпраці СРСР і ВЦРПС від 29 вересня 1981 р. № 275/17-99 («Положення про умови праці...», 1981). Крім того, зміст поняття «надомна праця» визначається й Конвенцією Міжнародної організації праці «Про надомну працю» від 20 червня 1996 р. № 177 («Про надомну працю...», 1996), проте вона не належить до ратифікованих Україною. Надомниками вважаються особи, які уклали трудовий договір з підприємством, установою, організацією, про виконання роботи вдома особистою працею та з використанням знарядь та засобів праці, наданих підприємством, або придбаних за рахунок коштів цього підприємства («Положення про умови праці...», 1981). Таким чином, в обох поняттях, як надомної роботи так і дистанційної (надомної) роботи, окреслене місце виконання роботи працівником, у відповідності до його функціональних обов'язків. При дистанційній (надомній) роботі працівнику надається право виконання роботи за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором і конкретизується, що в будь-якому разі це має бути, поза приміщенням роботодавця, а надомники виконують роботу – вдома. Більш того, з аналізу законодавства що регулює надомну роботу слідує, що для її організації обов'язковим є наявність необхідних житлово-побутових умов, огляд яких має провести роботодавець разом з профспілковою організацією, а в окремих випадках встановлених законодавством ще й додатково з залученням представників санітарного та пожежного нагляду. Натомість механізм щодо організації та умов праці при дистанційній (надомній) роботі залишається не визначеним. Також

відкритим є питання й щодо забезпечення працівника необхідними для роботи засобами. Надомникам, у визначенні даного поняття наголошується, що знаряддя та засоби праці, надаються підприємством, або придбаваються за рахунок коштів цього підприємства, а також відповідно до законодавства в тих випадках, коли вони використовують свої інструменти та механізми, їм виплачується за їх знос (амортизацію) компенсація в порядку визначеному законодавством. Для дистанційної (надомної) роботи визначено лише, що вона виконується «у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій», а хто має забезпечити працівника необхідними у тому числі технічними засобами для праці та порядок і механізм компенсації в разі використання своїх засобів не встановлено. Враховуючи зазначене, схилиємося до підтримання думки науковців, котрі вважають поняття надомної та дистанційної праці, різними за своїми характеристиками, та такими що не можуть використовуватися у законодавстві як синоніми.

В продовження аналізу розкриття змісту дистанційної (надомної) роботи, зупинимось й на інших обов'язкових умовах, що визначають взаємні обов'язки працівника і роботодавця.

Досліджуючи нововведене визначення поняття, дистанційної (надомної) роботи у КЗпП України, варто відмітити, думку Я. В. Сімутіної, з якою не можна не погодитись, щодо плутанини із розумінням дистанційної праці як тимчасової (вимушеної) форми режиму роботи, зокрема на період карантину, та дистанційної праці, як особливої форми організації роботи, що здійснюється постійно на підставі трудового договору про дис-

танційну роботу. З цього приводу Я. В. Сімутіна вказує на те, що в одних нормах йдеться про дистанційну роботу як про особливий вид трудового договору, про що свідчать, зокрема, доповнення до ч. 1 ст. 24 КЗпП України, щодо обов'язкового додержання письмової форми при укладенні трудового договору про дистанційну (надомну) роботу. Водночас в ч. 2 ст. 60 КЗпП України поняття «дистанційна (надомна) робота» вживається на позначення особливого режиму роботи як умови трудового договору, що може бути встановлений на час загрози поширення епідемії, пандемії та/або на час загрози військового, техногенного, природного у наказі (розпорядженні) власника або уповноваженого ним органу без обов'язкового укладення у письмовій формі трудового договору про дистанційну (надомну) роботу (Сімутіна). Отже, знову виникають додаткові питання щодо порядку правового регулювання питань оплати праці, режиму роботи, реалізації права на відпочинок тощо у першому та другому випадках.

Якщо розглядати дистанційну роботу як особливий вид трудового договору в розумінні ч. 1 ст. 24 КЗпП України то питання щодо оплати праці таких працівників регулюються без будь-яких обмежень обсягу їх трудових прав, про що наголошується в ч. 12 ст. 60 КЗпП України, отже має здійснюватись відповідно до Глави VII. Оплата праці, КЗпП України, Закону України «Про оплату праці» та інших нормативно-правових актів, без визначення будь-яких особливостей характерних для такої особливої форми організації праці. В той же час ч. 13 ст. 60 КЗпП України, також закріплений обов'язок з боку роботодавця, в разі якщо він та

працівник письмово не домовились про інше, здійснювати оплату праці дистанційної (надомної) роботи в повному обсязі та в строки, визначені діючим трудовим договором. Варто відмітити, що дефініція «в разі якщо роботодавець та працівник не домовились про інше» щодо виплати заробітної плати звучить досить неоднозначно, адже важко уявити про свідомий намір працівника, попросити у роботодавця зменшити йому розмір заробітної плати самостійно або прогнозування роботодавця, що через два місяці можуть статися події на кшталт: поширення епідемії, пандемії та/або буде мати місце загроза військового, техногенного, природного чи іншого характеру, щоб попередити працівника про відповідні зміни щодо істотних умов праці.

При виконанні дистанційної (надомної) роботи в розумінні ч. 11 ст. 60 КЗпП України, суттєвим є факт що працівники мають право розподіляти свій робочий час на свій розсуд, а також варто зауважити, що на них не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не передбачено у трудовому договорі. Знову маємо, зміни які породжують правові суперечності, адже в ст.21 КЗпП України було здійснене переформулювання визначення поняття трудового договору, в якому виключені правила внутрішнього трудового розпорядку, тому незрозумілим є відсилання у ч. 11 ст. 60 КЗпП України, що даний локальний акт який визначає трудовий розпорядок на підприємствах, в установах, організаціях все ж може мати місце, якщо сторони передбачать це у трудовому договорі. Та й взагалі, незрозумілим в цілому є виключення правил внутрішнього трудового розпорядку зі ст. 21 КЗпП України та залишення згадки про них

в інших статтях КЗпП України: п. 2 ч. 1 ст. 29 – роботодавець зобов'язаний до початку роботи за укладеним трудовим договором ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку; та п. 3 ч. 1 ст. 40 – роботодавець має право звільнити працівника у разі систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного або громадського стягнення. Вказане може породити ще більше правової невизначеності при виникненні спірних питань між сторонами трудового договору.

Натомість важливим моментом, який знаходить позитивне схвалення, є крок законодавця щодо внесення доповнень до Глави XIX «Прикінцеві положення» Кодексу законів про працю України де визначається, що під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України коронавірусної хвороби (COVID-19), строки, визначені статтею 233 цього Кодексу «Строки звернення до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду за вирішенням трудових спорів» продовжуються на строк дії такого карантину.

Висновки і перспективи.

Таким чином, можемо зробити висновки, незважаючи на окремі недоліки, які породжують ще більше правової невизначеності та відсутність повноцінного законодавчого врегулювання питання дистанційної (надомної) роботи, (зокрема відкритими залишаються питання щодо: визначення механізму організації та умов праці при дистанційній роботі; повно-

важень забезпечення працівника необхідними засобами для праці та порядку компенсації за знос (амортизацію) в разі використання останнім власних засобів; врегулювання термінологічної розбіжності поняття дистанційної (надомної) роботи та ін.), все ж вдалося нормативно закріпити обов'язковість дотримання істотних умов трудового договору (оплата праці в повному обсязі та в строки, заборона перевищення тривалості робочого часу, продовження строків звернення до судових органів, тощо), але подальші нормативні доопрацювання у цьому напрямі мають продовжуватись.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 р. № 540-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 18. Ст. 5.
2. Сімутіна Я. Дистанційна праця в умовах карантину: спроба правового врегулювання. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/166599-distantsiyna-pratsya-v-umovakh-karantinu-sproba-pravovogo-vregulyuvannya> (дата звернення: 09.09.2020 р.).
3. Про надомну працю: Конвенція Міжнародної організації праці від 20.06.1996 р. № 177. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327 (дата звернення: 09.09.2020 р.).
4. Положення про умови праці надомників: Постанова Держкомпраці СРСР і ВЦРПС від 29.09.1981 р. № 275/17-99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0275400-81#Text> (дата звернення: 09.09.2020 р.).
5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 09.09.2020 р.).

6. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 17. Ст. 121.

References

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zv'iazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Providing Additional Social and Economic Guarantees in Connection with the Spread of Coronavirus Disease] (2020): Zakon Ukrainy 30.03.2020 № 540-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 18, 5 (in Ukrainian).
2. Simutina, Ya. Dystantsiina pratsia v umovakh karantynu: sproba pravovoho vrehuliuвання [Remote work in quarantine: an attempt at legal settlement.] Available at: <https://sud.ua/ru/news/blog/166599-distantiyna-pratsiya-v-umovakh-karantynu-sproba-pravovogo-vreguluvannya> (in Ukrainian).
3. Pro nadomnu pratsiu [About homework] (1996): Konventsiiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi 20.06.1996 № 177. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327 (in Ukrainian).
4. Polozhennia pro umovy pratsi nadomnykiv [Regulations on working conditions of homeworkers] (1981): Postanova Derzhkompratsi SRSR i VTSRPS 29.09.1981 № 275/17-99. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0275400-81#Text> (in Ukrainian).
5. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy 10.12.1971 № 322-VIII [Labor Code of Ukraine] (1971). Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (in Ukrainian).
6. Pro oplatu pratsi [About wages] (1995): Zakon Ukrainy 24.03.1995 № 108/95. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 17, 121 (in Ukrainian).

Yu. Shovkun (2020). LEGAL REGULATION OF REMOTE (HOME-BASED) WORK DURING QUARANTINE. *Law. Human. Environment*, 11(3):96-101. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.011>.

Summary. Investigated are the amendments to the Labor Code of Ukraine aimed at providing additional social and economic guarantees in connection with the spread of coronavirus disease (COVID-2019) to consolidate remote (home-based) work. Analyzed are the correlation and differences in the meaning of the newly introduced concept in the Code of Labor Laws of Ukraine of remote (home-based) work and the concept of home-based work in the understanding of the still valid in Soviet times Regulations on working conditions of remote workers, approved by the State Committee of the USSR and VTSRPS 275 / 17-99. Revealed is the content of the concept of remote (home-based) work and features of its application in the labor legislation. In particular, against the background of the analysis of legislation and scientific approaches, attention was paid to certain shortcomings and differences of terminological understanding of the concept of remote (home-based) work, considered the issue of remuneration in various cases of introduction, remote (home-based) work, working hours dispute before the court.

Keywords: remote (home-based) work, home-based work, remote worker, remote work

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ГЕОДЕЗІЇ, КАРТОГРАФІЇ ТА КАДАСТРУ

О.П. СВІТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: a.svetlichnyj@ukr.net

О.В. ШПАК, аспірантка,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: Oksa20sh@ukr.net

Анотація. На підставі аналізу доктринальних думок та чинних нормативно-правових актів у статті досліджено правові категорії «правовий статус», «адміністративно-правовий статус», який в юридичній

літературі характеризують через такі юридичні інститути: публічні суб'єктивні права та юридичні обов'язки; правосуб'єктність; суб'єкти й об'єкти управління; державний примус тощо. Акцентується увага, що у системі юридичних норм, які визначають адміністративно-правовий статус суб'єкта публічної адміністрації, провідну роль відіграють норми адміністративного права.

Аналізується діяльність Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. За результатами дослідження надано авторське визначення поняття «адміністративно-правовий статус Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру».

Ключові слова: категорія, правовий статус, адміністративно-правовий статус, діяльність

Актуальність.

Адміністративне право регулює широке коло суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення публіч-

ного управління, проте така діяльність обумовлює наявність великої кількості суб'єктів адміністративно-правових відносин, які для розв'язання покладених на них завдань держави наділені

функціями, структурою і юридичними властивостями, статусом у сфері публічного управління геодезії, картографії та кадастру, який повинен визначатися характером і обсягом повноважень, відображати головні особливості Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, її місце в системі державних органів влади, мету, завдання, функції, повноваження, компетенцію, відповідальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання адміністративно-правового статусу у своїх працях досліджувало чимало відомих науковців, серед яких варто відзначити В. Авер'янова, Ю. Битяка, І. Голосніченка, В. Колпакова, О. Коротун, А. Комзюка, В. Селіванова, О. Харитонову та ін. Однак відсутність наукових праць до діяльності Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, визначення її адміністративно-правового статусу, обумовлюють актуальність цього дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні кола питань пов'язаних із правовими категоріями «правовий статус», «адміністративно-правовий статус», теоретичному визначенні такої правової категорії, як «адміністративно-правовий статус Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру».

Результати.

В юридичній науці категорія адміністративно-правовий статус застосовується як в юридичній науці, так і у вітчизняному законодавстві. Проте, незважаючи на часто вживання цієї категорії в науковому середовищі, серед науковців існують різні наукові

тлумачення терміну «адміністративно-правовий статус». Його часто використовують для характеристики особи – фізичної або юридичної, розкриття її правового становища, місце, роль, положення в суспільстві та державі, що привертає значну увагу науковців різних галузевих правових наук до цієї правової категорії. У правовій науці й на сьогодні немає усталеного визначення «правовий статус».

Перед тим як безпосередньо здійснювати дослідження категорії «адміністративно-правовий статус», слід звернути увагу, що крім вказаної категорії в юридичній літературі також існує категорія – «правовий статус».

Поняття «статус» на думку С. Глущенко є одним із фундаментальних у юридичній науці, оскільки дає можливість визначити місце суб'єкта права в системі суспільних відносин, його права і обов'язки стосовно інших суб'єктів (Глущенко, 2012: 30). Що стосується іншого терміну «правовий», яке виходить із терміну «право», то як зазначає відомий вітчизняний теоретик П. Рабинович вважає, що використання одного і того ж терміну «право» для позначення різних явищ пояснюється ціннісно-ідеологічними причинами, тим, що в даному випадку існує прагнення виправдати ці явища, обґрунтувати їх відповідність соціальній правді, їх правильність, справедливність, «праведність», сформулювати шанобливе, позитивне ставлення до них, ідеологічно забезпечити їх визнання, підтримку з боку тих чи інших соціальних сил (Рабинович, 1980: 85).

Як відомо, правовим статусом володіє будь-яка особа, окремі групи осіб, а також сукупність усіх осіб у суспільстві загалом. Виходячи з обсягу правового статусу, розрізняють: а) загальний або конституційний, (статус громадянина);

б) спеціальний або родовий, (статус певних категорій громадян); в) індивідуальний статус; г) статус фізичних і юридичних осіб; ґ) статус іноземців, осіб без громадянства або з подвійним громадянством, біженців; д) статус закордонних українців; е) галузеві статуси: адміністративно-правовий, цивільно-правовий, кримінально-правовий і т.д.; є) професійні і посадові статуси (статус депутата, міністра, судді, прокурора); ж) статус осіб, які працюють в різноманітних екстремальних умовах (оборонні об'єкти, секретні виробництва) (Кравчук, 2011: 104).

В. Малько та Н. Матузов під правовим статусом розуміють комплексну інтеграційну категорію, яка відображає взаємовідносини суб'єктів суспільних відносин, особи і суспільства, громадянина і держави, індивіда та колективу, а також інші соціальні зв'язки (Малько & Матузов, 1996: 397).

Термін «правовий статус» вживається і у різних нормативно-правових актах. Зокрема, в Законі України: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3773-VI. Незважаючи на те, що цей законодавчий акт не надає визначення, що слід розуміти під правовим статусом осіб, норми вказаного визначають правове становище як іноземців та осіб без громадянства, так і осіб, зниклих безвісти. На відміну від вказаного акту в постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» від 17.01.2018 р. № 55, під терміном «правовий статус» розуміється набрання електронними даними юридичної сили.

Наведене свідчить, що категорія «правовий статус» має різне правове закріплення й характеризує не тільки правове становище фізичної або юридичної особи, але й застосову-

ється для характеристики юридичної сили документа.

Відповідно до класифікації за характером статусу, загальний правовий статус визначає юридичні властивості, якості, що є характерними для усіх інших статусів. Галузеві правові статуси конкретизують зміст загального правового статусу щодо конкретних видів правовідносин, які складаються у суспільстві. Вони також можуть бути віднесені і до категорії спеціального статусу. Процес диференціації закінчується лише на рівні розгляду юридичних якостей окремого, конкретного індивіда. При цьому решта статусів, що були отримані в процесі конкретизації, можуть розглядатися лише як такі, що належать до категорії спеціального і які відрізняються один від одного рівнем та ступенем конкретизації. Ці статуси містять у собі з одного боку певні правові якості, які пов'язують їх із загальним та галузевими статусами, а з іншого боку – неповторні властивості, що складають його унікальну якісну та кількісну визначеність (Шестаков, 2003: 13–14).

Галузевим правовим статусом наділена Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Відповідно до Положення затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.01. 2015 р. № 15, основними завданнями Держгеокадастру є: реалізація державної політики у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів; надання адміністративних послуг

згідно із законом у відповідній сфері, а також здійснює інші повноваження. Зокрема, згідно п. 5 Положення, з метою організації своєї діяльності здійснює добір кадрів на керівні посади в його територіальні органи, на підприємства, в установи та організації, що належать до сфери його управління; організовує планово-фінансову роботу в апараті Держгеокадастру, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління; надає територіальним органам методичну і практичну допомогу, проводить перевірки їх діяльності; аналізує результати діяльності територіальних органів, що забезпечують здійснення повноважень з розпорядження землями державної власності сільськогосподарського призначення, розробляє заходи щодо підвищення ефективності функціонування територіальних органів.

Тобто, публічне управління у сфері геодезії, картографії та кадастру може здійснюватися широким колом уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, які наділені різними за змістом і обсягом адміністративними повноваженнями, які організаційно не входять до системи органів виконавчої влади (окремі фізичні особи, юридичні особи публічного та приватного права); з погляду правової характеристики, залежно від рівня повноважень суб'єктів публічної адміністрації, їхня діяльність може розрізнятися за такими основними функціями: виконавчою, організаційною, регулятивною, експертною, оцінною, профілактичною, адміністративно-правовою, захисною, охоронною тощо (Світличний, 2017: 215).

Маючи визначений нормативно-правовим актом статус, Держгеокадастр, з метою виконання покладених завдань, діючи від імені держави, наді-

лений відповідною компетенцією, є носієм повноважень владного характеру.

У цілому «компетенцію» можна визначити як сукупність повноважень центрального органу виконавчої влади для виконання покладених на нього завдань. Однак питання щодо визначення лишається відкритим та дискусійним. Існує також дискусійне питання щодо інших складових елементів адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади, до яких можна віднести: мету, завдання, функції, а також відповідальність. Чітке, узгоджене визначення поняття «функція» відсутнє. Існує декілька розумінь та позицій дослідників з цього питання. Першочергово слід зазначити, що в енциклопедичній літературі не виокремлюється така правова категорія, як «функції органу виконавчої влади». Укладачами пропонуються загальне визначення поняття «функція», що від лат. *functio* – виконання, здійснення, а також визначення понять «функція держави» та «функція права», спільними рисами змісту яких є їх сутнісне наповнення. Останні сприймаються як основні напрямки або види впливу (Харенко, 2011: 328).

Аналіз Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, свідчить, що першим елементом адміністративно-правового статусу цього органу є мета, завдання та функції, що юридично закріплені в пунктах 1–4 Положення.

Другий елемент – це нормативно визначені повноваження (п.п. 5–9 Положення). Тобто, реалізація владно-управлінських функцій державного управління залежить від рівня повноважень, що зумовлює вибір форм і методів роботи. При цьому термін «повноваження» має принципове значення. Він визначає правову природу цієї категорії (Світличний, 2011: 73).

Третій елемент – це організаційно-структурний компонент правового статусу, який охоплює нормативно визначений порядок утворення, ліквідації, реорганізації, призначення на посаду та звільнення з посади, процедури діяльності, офіційні символи (п.п. 10–15 Положення).

До нормативно-правових актів, що має безпосереднє відношення до правового статусу Держгеокадастру, слід віднести Закон України «Про центральні органи виконавчої влади», відповідно до якого у разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба.

Таким чином, норми Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI та Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, свідчать, що правовий статус цього органу як суб'єкта адміністративно-правових відносин визначений нормативно-правовими актами, які визначають його роль і місце в системі органів виконавчої влади, порядок організації, і виконання покладених завдань, його відмінність від інших суб'єктів, а також порядок взаємодії з іншими суб'єктами публічної адміністрації.

Акцентуючи увагу на адміністративно-правовому статусі Державної служби України з питань геодезії, картографії, слід зазначити, що поняття «адміністративно-правовий статус» охоплює комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто необхідною ознакою набуття особою

адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, які реалізуються цією особою як у адміністративних правовідносинах, так і поза ними (Адміністративне право України, 2004: 194).

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження адміністративно-правового статусу Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру дозволяє зробити висновок про те, що нормативно-правовими актами визначені правові критерії віднесення цього державного органу до органів виконавчої влади. Разом із тим необхідно зазначити, що залежно від системи органів виконавчої влади, правовий статус органу виконавчої влади має певні особливості: специфічні завдання та функції покладені державою, забезпечення здійснення повноважень, порядок взаємодії з іншими органами виконавчої влади та структурними підрозділами (їхніми посадовими особами), особливий порядок утворення, ліквідації, реорганізації, підконтрольності та підзвітності, вирішення кадрових питань, наявність спеціальних гарантій діяльності посадових осіб.

Адміністративно-правовий статус Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру має певні особливі ознаки, які зумовлені, зокрема: порядком утворення, в силу свого правового статусу володіє адміністративною правосуб'єктністю, яка виникає з моменту утворення; має спеціальну адміністративна правоздатність, наділений компетенцією, яка відповідає меті та завданням; своїми діями може створювати і здійснювати адміністративні права і обов'язки; в межах своїх повнова-

жень здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління.

Таким чином, викладене дає підстави надати авторське визначення поняття «адміністративно-правовий статус Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру», під яким слід розуміти сукупність закріплених нормами адміністративного права кола повноважень, якими наділений цей орган виконавчої влади з метою виконання покладених державою завдань, які реалізуються як у адміністративних правовідносинах, так і поза ними.

Подальші наукові пошуки адміністративно-правового статусу Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру варто сконцентрувати на детальному визначенні мети, функцій, повноважень, компетенції та інших організаційно-правових засад цього органу.

Список використаних джерел

1. Глущенко С.В. До питання про конституційно-правовий статус державного органу. Адвокат. 2012. № 6 (141). С. 28–33.
2. Рабинович П.М. Нормативне розуміння права – важливий фактор зміцнення соціалістичного правопорядку. Збірник: Правопорядок і правовий статус особистості в розвиненому соціалістичному суспільстві в світлі Конституції СРСР 1977 р. Саратов, 1980. С. 80–85.
3. Кравчук В.М. Структурні елементи конституційно-правового статусу суддів в Україні. Правова інформатика. 2011. № 3–4 (31). С. 103–107.
4. Малько А.В., Матузов Н.И. Теория государства и права. Москва: Юрист, 1996. 672 с.
5. Деякі питання документування управлінської діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 55.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/55-2018-p> (дата звернення: 27.08.2020 р.).

6. Шестаков С. В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції: дис... канд. юрид.наук. Харків, 2003. 203 с.
7. Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/15-2015-p> (дата звернення: 28.08.2020 р.).
8. Світличний О.П. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку: колективна монографія / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 205–217.
9. Харенко О.О. Адміністративно-правовий статус центрального органу виконавчої влади: проблема змісту. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 60. С. 325–330.
10. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування: монографія. Донецьк: Державне вид-во «Донбас», 2011. 410 с.
11. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / за ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Юридична думка, 2004. Т.1: Загальна частина. 2004. 584 с.

References

1. Glushchenko, S.V. (2012). Do pytannia pro konstytutsiino-pravovyi status derzhavnoho orhanu. Advokat [On the question of constitutional and legal status state body. Lawyer], 6: 28–33 (in Ukrainian).
2. Rabinovych, P.M. (1980). Normatyvne rozuminnia prava – vazhlyvyi faktor zmitsnennia sotsialistychnoho pravoporiadku. Zbirnyk: Pravoporiadok i pravovyi status osobystosti v rozvynenomu sotsialistychnomu suspilstvi v svitli Konstytutsii SRSR [Normative understanding of law – an important factor strengthening the socialist legal order. Collection: Law and order and legal status of

- the individual in a developed socialist society in the light of the USSR Constitution of 1977]. Saratov, 80–85 (in Russian).
3. Kravchuk, V.M. (2011). Strukturni elementy konstytutsiino-pravovoho statusu suddiv v Ukraini. Pravova informatyka [Structural elements of the constitutional and legal status judges in Ukraine. Legal informatics], 3–4: 103–107 (in Ukrainian).
 4. Malko, A.V. & Matuzov, N.I. (1996). Teoriya hosudarstva y prava [The theory of state and law]. Moskva: Jurist, 672 (in Russian).
 5. Deiaki pytannia dokumentuvannia upravlinskoi diialnosti [Some questions of documentation of administrative activity] (2018): postanova Cabinetu Ministriv Ukrainy 17.01.2018 № 55. Available at: [https:// zakon.rada.gov.ua/55-2018-n](https://zakon.rada.gov.ua/55-2018-n) (in Ukrainian).
 6. Shestakov, S.V. (2003). Administrativno-pravovyi status pratsivnyka militsii [Administrative and legal status of a police officer: Candidate of Dissertation jurid. science], 203 (in Ukrainian).
 7. Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafi ta kadastru [Regulations on the State Service of Ukraine for geodesy, cartography and cadastre] (2018): postanova Cabinetu Ministriv Ukrainy 14.01.2015 № 15. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/15-2015-n> (in Ukrainian).
 8. Svitlychnyj, O.P. (2017). Sluzhbove pravo: vytoky, suchasnist ta perspektyvy rozvytku [Service Law: Origins, Present and Prospects of development]. For the total. ed. T.O. Kolomoets, V.K. Kolpakova. Zaporizhzhia: Helvetika Publishing House, 205–217 (in Ukrainian).
 9. Kharenko, O.O. (2011). Administrativno-pravovyi status tsentralnogo orhanu vykonavchoi vlady: problema zmistu. Aktualni problemy derzhavy i prava [Administrative and legal status of the central body executive power: the problem of content], 325–330 (in Ukrainian).
 10. Svitlychnyj, O.P. (2011). Administrativni pravovidnosyny u sferi zemelnykh resursiv Ukrainy: problem teorii ta prakty pravozastosuvannia [The administrative relationship in Land Resources of Ukraine: problems of theory and practice of law]. Donetsk: State Publishing House «Donbass», 410 (in Ukrainian).
 11. Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine] (2004). Academic course: in 2 item / for ed. V.B. Averyanov. Kyiv: Legal Thought, Vol. 1: General part, 584 (in Ukrainian).

O.P. Svitlychnyj & O.V. Shpak (2020). ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE CIVIL SERVICE OF UKRAINE ON GEODESY, CARTOGRAPHY AND CADASTRE. *Law. Human. Environment*, 11(3): 102-108.

<https://doi.org/10.31548/law2020.03.012>.

Summary. Based on the analysis of doctrinal opinions and current regulations, the article examines the legal categories of «legal status», «administrative and legal status», which in legal literature is characterized through the following legal institutions: public subjective rights and legal obligations; legal personality; subjects and objects of management; state coercion, etc. It is emphasized that in the system of legal norms that determine the administrative and legal status of the subject of public administration, the leading role is played by the norms of administrative law.

The activity of the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre is analyzed. According to the results of the research, the author's definition of the concept «administrative and legal status of the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre» is given.

Keywords: category, legal status, administrative and legal status, activity

PROBLEMATIC ASPECTS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY

O.V. ARTEMENKO, *Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Email: artolena11@ukr.net*

Summary. *The article explores the issue of administrative liability for pedestrian traffic violations. It has been found that road safety issues are of concern to everyone, as we are all road users, whether drivers, passengers or pedestrians. According to the World Health Organization, the number of road traffic fatalities is extremely high and is set at around 1.25 million per year, which is unacceptable. Moreover, most of all deaths are in middle- and low-income countries, including Ukraine. It is argued that, at present, the rules of the Code of Administrative Offenses relating to measures of liability for pedestrian traffic violations are essentially dead, which is explained by the use of only a preventive measure and a rather low amount of penalties for such offenses.*

Administrative responsibility in the field of security is the responsibility of drivers of vehicles or other road users, including officials who are authorized to ensure the safe operation of roads and road structures, transport, operation of transport and roads, for violations of express traffic rules in the application to the perpetrators of administrative penalties in accordance with the grounds and in the manner prescribed by the rules of administrative law

This all contributes to the spread of mass offenses in the industry by the efforts of legislators to remedy this situation by amending the relevant Code of Conduct in order to increase accountability and thereby reduce pedestrians' attempts to take similar actions. It is emphasized that as of 2020, a mechanism for the effectiveness of administrative liability for violation of traffic rules by pedestrians has been worked out, in the form of a draft Law on Increasing Administrative Liability in this Field for such road users – as pedestrians.

Keywords: *administrative responsibility, administrative liability for traffic violations, pedestrian, traffic, traffic accident*

Introduction.

Reforming administrative legislation, the spread of administrative offenses, their structure, causes and dynamics necessitate a substantive study of the institution of administrative responsibility (Kovalyeva, 2019: 130).

The problems in the field of road safety are those that affect everyone, because we are all road users in the form of drivers, passengers or ordinary pedestrians. According to the World Health Organization, the number of deaths resulting from road accidents is extremely high and is set at around 1.25 million

per year, which is unacceptable. In addition, the majority of all deaths occur in middle- and low-income countries, including Ukraine («Global status report...», 2015).

In addition, not taking into account fatalities caused by traffic accidents, the level of offenses on the roads of Ukraine is even higher. At the same time, it is impossible not to say that only drivers are the perpetrators of such offenses, as the share of culprits-pedestrians is also high, and the level of their prosecution is extremely low. This, in turn, makes it possible to avoid liability, thus continuing to contribute to the further spread of cases of pedestrians committing offenses in this area. All of this is the cause of an overly loyal measure of liability in the form of either a warning or a small fine provided for in a codified act establishing administrative liability for pedestrian traffic violations.

However, it should be noted that the mechanism of effective application of administrative liability for traffic violations by pedestrians is currently being developed, in the form of a draft law on increasing administrative liability in this area for such road users as pedestrians, in connection with which there is relevance of this research.

Analysis of recent research and publications.

V. Horkava, N.A. Litvin, A.M. Podolyaka, M.M. Stotska, M.O. Svirina, Y.O. Tihomurova, V.P. Timoshchuk, M.Yu. Veselova, V.V. Zui and others have studied the administrative liability for traffic violations.

The purpose of this research is to clarify the problematic aspects of administrative liability for violation of traffic rules by pedestrians.

Results.

According to the Strategy for Improving Road Safety in Ukraine for the period up to 2020, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 14, 2017 № 481-r, among other main areas of implementation of this strategy is «analysis and improvement of safety legislation road traffic in order to ensure compliance with the best legal standards in force in European countries with the safest road transport systems; development of legislation on road traffic in order to regulate all spheres of life, including the issue of liability for offenses and more severe punishment of violators; introduction of scientific and scientific-technical research in the field of road safety in order to assess the effectiveness of measures aimed at improving safety, comfort and culture of road traffic» («Road Safety Improvement Strategy...», 2017).

N.A. Litvin notes that the increase in the number of vehicles and increase the intensity of traffic, which leads to an increase in the number of road accidents (hereinafter – accidents) and their negative consequences (Litvin, N.A. & Litvin, O.V., 2020: 142).

Analyzing the data on the number of road accidents (hereinafter – accidents) in Ukraine in 2019 (166,675 cases) it is possible to say that the situation in Ukraine is quite alarming. Of the total number of accidents, the cause of traffic violations by pedestrians is also quite high – about 30 % of the total number of offenses in this area are pedestrians («Statistics on the number...», 2019).

This number of traffic accidents occurs due to the fact that pedestrians, as road users, quite often and rudely ignore traffic rules, which is expressed in crossing the street in unforeseen places, including

under the influence of alcohol and other dangerous substances. As a result, the irresponsibility of such actions is the result of accidents that damage not only the lives and health of pedestrians themselves, but also outsiders, including drivers.

It is possible to reduce the above indicators only if the level of culture of movement of all road users is increased, a number of preventive measures are applied, as well as the efficiency of administrative liability for traffic violations is increased.

According to the second part of Article 14 of the Law of Ukraine «On Road Traffic», road users include not only drivers of vehicles, but also, in particular, pedestrians.

Part five of this article establishes a number of responsibilities for all road users, including knowing and strictly complying with the requirements of the Rules of the Road, creating safe conditions for traffic, not by their actions or inaction to harm enterprises, institutions, organizations and citizens.

At the same time, the level of responsibility of pedestrians for violating traffic rules clearly does not correspond to the level of public danger of their actions and the size and nature of the damage (including potential) caused to other road users («On traffic», 2020).

Turning directly to the study of the concept of administrative liability for violation of traffic rules, we must first define the concept of traffic itself.

And it should be said at once that the legislative definition of the concept of traffic, unfortunately, still does not exist. Neither the Law of Ukraine «On Road Traffic» («On traffic», 2020), the name of which should already provide for the existence of a normative definition, nor the Code of Ukraine on Administrative Offenses (Code of Ukraine on Administrative Offenses, 2020), which de-

fines liability for traffic violations, nor the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About Traffic Rules» («About traffic rules», 2020).

This is usually a significant gap and in some cases forces us to turn to case law and doctrinal definitions to clarify this concept.

Scientists define traffic – as a regulated activity that has a social nature, as a result of which the spatial movement of people and goods on the roads with or without vehicles (Mikhailov, 2011: 6).

According to this definition, the key characteristics of traffic are:

- a social phenomenon, as it employs the vast majority of the population;
- aggregate volitional activity of people aimed at achieving certain goals;
- a managed process in which the main subject is the state represented by authorized bodies that constitute a single system
- objectively determined by social development, the process of orderly spatial movement of people, goods or naturally, or with the help of vehicles driven by people;
- has a social character, because it realizes the political, economic and cultural interests of the state and society as a whole.

It should be noted that in Ukraine, preference is usually given to administrative and legal measures and means of influencing violators of traffic rules. This is confirmed by the constant efforts to increase and strengthen the measures of administrative responsibility.

B. Gorkava notes that administrative liability for violation of the established rules is given as a counterbalance to the unsatisfactory condition of transport on highways, poor driver training, as well as other shortcomings of road transport infrastructure (Gorkava, 2017: 91).

V.B. Averyanov points out that administrative liability is a special kind of legal liability, and is also a specific form of adequate response of the state to illegal actions by individuals and legal entities. The main measures of legal liability applied to the offender and which he must perform in full are the result of the application of property, moral or other restrictions. In addition, the offender must be held accountable to the state and society for his wrongful conduct (Averyanov, 2004: 223).

The scientific literature defines it as the responsibility of drivers of vehicles or other road users, including officials who are authorized to ensure the safe operation of roads and road structures, transport, operation of transport and roads, for violation of traffic rules, which is expressed in the application to the guilty persons of administrative penalties, respectively, on the grounds and in the manner prescribed by the rules of administrative law (Mikhailov, 2011: 6).

St. 14 of the Law of Ukraine «On The Road Traffic» states that «road users are persons who use highways, streets, railway crossings or other places intended for the movement of people and transportation of goods by vehicles. Road users include drivers and passengers of vehicles, pedestrians, cyclists, animal racers» (Litvin, N.A. & Litvin, O.V., 2020).

The definition of a pedestrian is contained in paragraph 1.10 of the Traffic Rules and which defines a person who participates in traffic outside vehicles and does not perform any work on the road. In addition, pedestrians, in accordance with these rules, are equated with persons in wheelchairs without a motor, riding a bicycle, moped, motorcycle, sleigh, wheelchair, baby carriage or wheelchair. It is also stated that a pedestrian who is waiting for public trans-

port in an unspecified place may also be recognized as a subject of an administrative offense («On traffic», 2020).

The codified normative legal act establishing administrative liability is the Code of Ukraine on Administrative Liability (hereinafter KUpAP), which in its articles includes seven types of offenses that infringe on road safety (Code of Ukraine on Administrative Offenses, 2020).

At the same time, if we analyze the Code of Administrative Offenses, a group of administrative offenses in the field of traffic is not singled out. Chapter 10 of this code, which contains offenses for violating traffic rules, is entitled «Administrative offenses in transport, in the field of road management and communications». In this Chapter, Art. 121-1332, 139-142 concern precisely the measures of responsibility for violations in the field of road safety.

As for liability for violation of traffic rules by pedestrians, the establishment of administrative liability is regulated by parts 1,3,4 of Art. 127 of the Code of Administrative Offenses, entitled: «Violation of traffic rules by pedestrians, cyclists and persons driving carts and animal drivers».

Thus, part 1 of this article stipulates that disobedience of pedestrians to traffic signals, their crossing the carriageway in unspecified places or directly in front of oncoming vehicles, failure to comply with other traffic rules, entail a warning or a fine of three to n ‘ tax-free minimum incomes).

Part 3 of this article indicates that the same offenses committed by intoxicated persons result in a fine of eight to ten non-taxable minimum incomes.

And part four of Art. 127 of the Code of Administrative Offenses states that pedestrians may be fined from ten to fifteen non-taxable minimum incomes

or community service for a period of twenty to forty hours for violations provided for in part one or two of this article, which caused the creation of an emergency situation (Code of Ukraine on Administrative Offenses, 2020).

Therefore, depending on the type of offense and the degree of its danger, the current legislation of Ukraine establishes certain measures of administrative penalties, the least vulnerable for offenders in the form of a warning and more – in the form of an administrative fine or community service.

At the same time, as the practice of bringing pedestrians to administrative responsibility usually shows, it is limited to a warning, which is only preventive. Therefore, an effective road safety mechanism in Ukraine should be reflected in the improvement of administrative practice in bringing to administrative responsibility violators of traffic rules, whose irresponsible behavior creates accidents or conflicts and which often end in accidents.

V.B. Averyanov indicates that the feeling of impunity and permissiveness for pedestrians leads to the commission of such road users who realize that for violating traffic rules, patrol police officers rarely take measures to bring them to administrative responsibility (Averyanov, 2004: 125).

At the same time, R.I. Mikhailov suggests that the number of traffic violations and the severity of their consequences are affected by different conditions and circumstances, both subjective and objective. These include such conditions as: low level of traffic discipline of road users, time of day, weather, poor lighting while driving, improper condition of roads, road equipment, lack of road markings, signs on dangerous sections of roads, outdated traffic lights, neglect of

basic safety requirements of state bodies in relation to ensuring the proper condition of roads, improper performance of state duty in relation to road users and others (Mikhailov, 2011: 7).

However, it can be said that no matter how perfect the streets and roads, as well as other technical means of traffic regulation and organization, the necessary and key component was the effectiveness of current administrative legislation and strict compliance with traffic rules by pedestrians.

In connection with the inefficiency of administrative liability for violation of traffic rules by pedestrians currently in the Verkhovna Rada of Ukraine, a bill «On Amendments to Article 127 of the Code of Administrative Offenses to strengthen the liability of pedestrians for traffic violations», which provides for exclusion prevention as a measure of administrative responsibility and increasing the number of tax-free minimum incomes («On Amendments to Article 127...», 2019).

The Explanatory Note to this bill states that the level of responsibility of pedestrians for violating traffic rules clearly does not correspond to the level of public danger of their actions and the amount and nature of damage (including potential) caused to other road users. As a result, increasing the level of fines for pedestrians violating traffic rules, including while intoxicated, will increase the level of individual responsibility of individuals and improve road safety. In addition, it will have a significant preventive effect, as the threat of paying relatively large fines will be a deterrent to traffic violations.

It is quite possible to agree with the position of the legislator on increasing the level of fines for pedestrians, as well as the exclusion of the rule on warning for committing offenses by pedestrians in the field of road safety.

Thus, having analyzed and investigated certain aspects of administrative liability for violation of traffic rules by pedestrians, it is possible to draw certain conclusions of the research.

Conclusions and prospects.

Currently, the norms of the Code of Administrative Offenses concerning measures of liability for violation of traffic rules by pedestrians are essentially dead, which is explained by the use of only a warning, which is purely preventive and relatively low fines for such offenses.

All this contributes to the spread of mass offenses in this area in the efforts of legislators to correct this situation by making appropriate changes to the current Code of Administrative Offenses in order to increase accountability and thus reducing the efforts of pedestrians to commit such actions.

References

1. Kovalyeva, S. (2019). Administrative responsibility as an effective mechanism for the legal regulation of breeding in animal husbandry. *Law. Human. Environment: scientific and practical journal*, 10(4). Available at: <http://dx.doi.org/10.31548/law> (accessed 28.03.2020) (in Ukrainian).
2. Global status report on road safety 2015. World Health Organization. Available at: <http://www.who.int> (accessed 28.03.2020) (in English).
3. Road Safety Improvement Strategy for Ukraine for the Period to 2020: Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 14, 2017 No. 481-p. Available at: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/481-2017> (accessed 28.03.2020) (in Ukrainian).
4. Litvin, N.A. & Litvin, O.V. (2020). Administrative responsibility as a component of the mechanism for combating traffic safety offenses. *Science and law enforcement*. The publication is indexed in the international scientometric database Index Copernicus International Journals Master List,1 (47): 142–143 (in Ukrainian).
5. Statistics on the number of road accidents in 2019. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dtp-ukraina-2019/30420329.html> (accessed 28.03.2020) (in Ukrainian).
6. On traffic: the Law of Ukraine as of 01.01.2020 № 3353-XII. Available at: <https://zakon.help/law/3353-XII> (accessed 12.04.2020) (in Ukrainian).
7. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine as of 02.04.2020 № 80731-X. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#n146> (accessed 12.04.2020) (in Ukrainian).
8. About traffic rules: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of March 7, 2020 № 1306-2001-p. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p> (accessed 12.04.2020) (in Ukrainian).
9. Mikhailov, R.I. (2011). Provision of administrative responsibility for violation of the legislation in the field of traffic safety in modern conditions. author's abstract. diss. ... cand. lawyer. Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine. Kyiv, 20 (in Ukrainian).
10. Gorkava, V. (2017). Administrative responsibility in the field of traffic: theoretical and legal aspects. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*. Series: Legal Sciences: Collection of Scientific Papers. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic, 865: 190–197 (in Ukrainian).
11. Averyanov, V.B. (2004). *Administrative Law of Ukraine*. Academic course: textbook. In two volumes: Volume 1. Common part. ed. Board: VB Averyanov, Kyiv: Legal Thought, 584 (in Ukrainian).
12. On Amendments to Article 127 of the Code of Administrative Offenses on Increasing the Responsibility of Pedestrians for Traffic Violations: Draft Law No. 2697 of 27.12.2019. Available at: <https://w1.c1.rada.gov.ua> (accessed 12.04.2020) (in Ukrainian).

О.В. Артеменко (2020). Проблемні аспекти адміністративної відповідальності за порушення Правил дорожнього руху пішоходами. Право. Людина. Довкілля, 11(3): 109-115. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.013>.

Анотація. У статті досліджується питання адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху пішоходами. Було з'ясовано, що проблеми, у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є такими, що стосуються кожного, адже всі ми є учасниками дорожнього руху у вигляді чи то водіїв, пасажирів чи простих пішоходів. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, кількість випадків смерті, що стали наслідком дорожньо-транспортних пригод є надзвичайно високими та встановлюється приблизно на рівні 1,25 млн. на рік, що є неприпустимими. До того, більшість із усіх смертельних випадків припадає на країни із середнім рівнем та низьким рівнем доходу, серед яких є і Україна.

Стверджується, що в даний час норми КУпАП, які стосуються мір відповідальності за порушення пішоходами правил дорожнього руху по суті є мертвими, що пояснюється застосуванням лише попередження, яке має суто профілактичний характер та досить низькими сумами штрафів за такі правопорушення. Це все сприяє розповсюдженню масових правопорушень у даній галузі на намаганнями законодавців виправити дану ситуацію шляхом внесення відповідних змін до чинного КУпАП з метою підвищення мір відповідальності та тим сам зменшивши намагання пішоходів вчиняти подібні дії.

Наголошується на тому, що станом на 2020 р. напрацьовується механізм ефективності застосування адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху саме пішоходами, у вигляді проекту Закону про підвищення мір адміністративної відповідальності у даній сфері саме для таких учасників дорожнього руху – як пішоходів.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього руху, пішохід, дорожній рух, дорожньо-транспортна пригода

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СПРАВАХ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

О.А. УЛЮТИНА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: ulutinaea@gmail.com

І.І. ДЕНИСЮК, суддя
Лугинського районного суду Житомирської області
E-mail: ilona.denisjuk505@gmail.com

Анотація. У статті на основі дослідження вимог до якості судових рішень у справах про екологічні адміністративні правопорушення та аналізі судової практики вироблені пропозиції щодо підвищення якості судових рішень із даної категорії справ.

Проаналізовано правосудність як основний критерій якості судових рішень у справах про екологічні адміністративні правопорушення, що охоплює ознаки законності та обґрунтованості. Зроблено висновок, що критеріями законності постанови суду у справах про екологічні адміністративні правопорушення є правильне застосування: норм матеріального права та дотримання норм процесуального права, аналогії закону або аналогії права як в частині матеріальних, так і процесуальних норм; відповідність постанови міжнародним, конституційним, галузевим принципам, основним засадам судочинства, вимогам верховенства права. В частині дотримання вимоги про обґрунтованість постанови найяскравіше виражається предметно-об'єктна специфіка правопорушень – їх «екологічність», оскільки саме при дослідженні обставин справи та оцінці доказів суддя має оперувати знаннями та спиратись на норми не лише адміністративно-деліктного законодавства, а й екологічного, природоресурсного, в якому встановлені вимоги щодо використання та охорони природних об'єктів та ресурсів, екологічної безпеки, які були порушені.

Запропоновано з метою підвищення якості судових рішень у справах про екологічні адміністративні правопорушення прийняти у формі постанови Пленуму Верховного Суду документ «Про судові рішення у справах про адміністративні правопорушення».

Ключові слова: законність судового рішення, обґрунтованість судового рішення, постанова, правосуддя, суд, судові рішення, якість судового рішення

Актуальність.

Теорія права прийняття рішення у справі визначає завершальною та разом з тим основною стадією процесу застосування права. Саме в рішенні норма права набуває індивідуально-владного характеру, остаточно встановлюється зв'язок норми права з фактом, який потрібно вирішити. Наголошують теоретики й на тому, що правильно прийняте рішення забезпечує законність, укріплює правопорядок в цілому, підтримує інтереси держави та суспільства з одного боку, а з іншого – охороняє права громадян, виховує повагу до закону (Теория государства и права, 2003: 460).

Що стосується безпосередньо судового рішення, то його визнають найважливішим результатом (найважливішим актом) здійснення правосуддя, який ухвалений згідно з нормами матеріального та процесуального права, на конституційних засадах та принципах судочинства, покликаний забезпечити захист гарантованих законом прав і свобод людини та реалізувати закріплені в Конституції принцип верховенства права («Про судові рішення в адміністративній справі...»; «Про судові рішення в цивільній справі...»). Окрім того, судові рішення являються основним актом реалізації судової влади і його метою визначають «досягнення юридичної визначеності у спірних правовідносинах, переконання сторін та суспільства у справедливості суду, утвердженні ним прав людини та запобігання невизначеності в аналогічних ситуаціях» (Куйбіда & Сироїд, 2013: 12).

За ст. 283 КУпАП судові рішення у справі про всі адміністративні пра-

вопорушення (у тому числі екологічні) приймаються у формі постанови, в якій фіксується результат юридичної оцінки дій особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, констатується винність чи невинуватість такої особи, встановлюється (за наявності підстав) конкретний захід адміністративного стягнення щодо винної особи. Разом із тим таке судове рішення має й значно ширшу мету: підтвердити факт здійснення правосуддя (що відображає особливість судової підвідомчості справ про адміністративні правопорушення), переконати суспільство в обов'язковості притягнення винних до юридичної (в даному разі адміністративної) відповідальності та в її невідворотності.

Проте задля досягнення своєї мети, задоволення інтересів (очікування) учасників провадження та суспільства судове рішення у справах про адміністративні правопорушення (у тому числі екологічні) має бути якісним, тобто відповідати певним встановленим вимогам, критеріям якості. Якість судового рішення в найширшому розумінні пов'язується із метою судової реформи, реальним утвердженням верховенства права у суспільстві, захисту прав і свобод людини (Улютіна, 2019: 124).

Зважаючи на те, що до компетенції суду віднесено розгляд найбільш тяжких адміністративних екологічних правопорушень, що фактично знаходяться на межі злочинів, якість судових рішень відіграє значну роль не лише в забезпеченні належного рівня правосуддя, а в захисті екологічних прав людини і громадянина, захисті навколишнього природного середовища. Це й зумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зважаючи на важливість, питання критерії якості судових рішень неодноразово досліджувались науковцями. Серед яких М. Гурвич, Р. Куйбіда, Є. Пушкар, О. Сироїд, О. Скакун, М. Труш, Г. Фазикош, О. Шиманович, М. Штефан та інші. Однак спеціального дослідження проблеми забезпечення якості судових рішень саме у справах про екологічні адміністративні правопорушення не проводилось.

Мета статті полягає у дослідженні вимог до якості судових рішень у справах про екологічні адміністративні правопорушення, аналізі судової практики та вироблені пропозицій щодо підвищення якості судових рішень із даної категорії справ.

Результати.

Як показує вивчення джерельної бази, основні вимоги до якості судових рішень є універсальними для всіх їх видів.

Однією з основних вимог щодо якості всіх без винятку судових рішень є їх правосудність. Фахівці відмічають, що це головний критерій якості судового рішення, порушення якого є підставою для скасування чи зміни судового рішення судом вищої інстанції. Правосудність поєднує в собі дві вимоги – законність (стосується питань права) та обґрунтованість (стосується питань факту) (Куйбіда & Сироїд, 2013: 32).

Для початку відмітимо, що категорія «законність судового рішення» неодноразово досліджувалась науковцями-правниками як теоретиками, так і вченими, що вивчають проблеми окремих галузей права та законодавства.

Приміром О.Ф. Скакун, вказує, що вона полягає в належному додержанні законних процедур, тобто вирішення справи має ґрунтуватися на конкретній нормі права чи сукупності норм, які прямо стосуються розглянутої справи; дотримуватись їх точного змісту; суд має діяти в рамках своєї компетенції; не виходити за межі повноважень, передбачених законом; суд має завжди застосовувати правові норми, коли виникають обставини, передбачені нормою; не ухилятися від застосування норми; не припиняти дію норми з будь-якого приводу (застарілість, невідповідність місцевим умовам тощо) або під впливом особи (органу), не уповноваженої на те законом. Доки норма права не скасована, не змінена або не припинена у встановленому законом порядку, наголошує О.Ф. Скакун, вона є обов'язковою для правозастосовного органу (Скакун, 2001: 396).

На думку представників науки цивільного процесуального права законність судового рішення передбачає дотримання даним органом положень Конституції України, загальноvizначених принципів та норм міжнародного права і міжнародних договорів України, які є складовою її правової системи (Сеник & Лемик, 2010: 255). Інший дослідник – О. М. Шиманович, доводить, що законним є рішення суду, якщо воно ухвалене при точному дотриманні, виконанні й використанні норм процесуального права, а також у повній відповідності до норм матеріального права, які підлягають застосуванню до даних правовідносин, або засновано на застосуванні у необхідних випадках закону, який регулює подібні відносини, або виходить із загальних засад і змісту законодавства (Шиманович, 2005: 10).

Будучи фахівцем в галузі адміністративного процесу В. М. Кравчук говорить про те, що законність рішення залежить від безумовної точної відповідності його до законів та інших нормативно-правових актів, що визначається передусім правильною юридичною кваліфікацією взаємовідносин сторін та інших учасників справи (Кравчук, 2011: 521). Слушним є й висновок М. І. Труш, яка доводить, що законним вважатиметься рішення суду, ухвалене із неухильним дотриманням процесуальних вимог, із застосуванням до дійсних правовідносин сторін норм права, які підлягають застосуванню, та яке відповідає правопорядку держави (Труш, 2013: 171).

З позиції Р. Куйбіди та О. Сироїд, судові рішення є законним, якщо воно ухвалене судом відповідно до норм матеріального права з дотриманням норм процесуального права. Ці ж автори пропонують три критерії оцінки законності судового рішення: 1) чи застосував суд необхідний закон? 2) чи не застосував суд зайвий закон? 3) чи правильно суд витлумачив закон? Окрім цього, вони вірно стверджують, що законність судового рішення має трактуватись не суто формально – як дотримання вимог закону, а у ширшому значенні – відповідно до вимог верховенства права (Куйбіда & Сироїд, 2013: 35, 36).

Застосовуючи вищенаведені висновки до ознаки законності постанови суду у справах про екологічні адміністративні правопорушення ми вважаємо доцільним виділити такі критерії: 1) правильне застосування норм матеріального права; 2) правильне застосування і дотримання норм процесуального права; 3) правильне застосування аналогії закону або ана-

логії права як в частині матеріальних так і процесуальних норм; 4) відповідність постанови міжнародним, конституційним, галузевим принципам, основним засадам судочинства, вимогам верховенства права.

Якщо ж звертатись до практичного дотримання таких якісних критеріїв, то аналіз судової практики в частині законності постанов у справах про екологічні адміністративні правопорушення дозволяє стверджувати про їх недотримання в ряді випадків.

В якості прикладу неправильного застосування першого з них наведемо постанову Апеляційного суду Донецької області від 17 березня 2016 р. № 243/831/16-п, якою було скасовано постанову судді Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 11 лютого 2016 р. (про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 91 КУпАП «Порушення правил охорони та використання території та об'єктів природно-заповідного фонду»). Причиною скасування постанови суду першої інстанції стало неправильне застосування норм матеріального права: в протоколі про адміністративне правопорушення та в самому судовому рішенні відсутня об'єктивна сторона адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 91 КУпАП, тобто в них не зазначено, яким саме чином дії особи, що притягується до адміністративної відповідальності, порушують ст. 7 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Апеляційна скарга була задоволена, провадження за ст. 91 КУпАП – закрито у зв'язку із відсутністю події і складу адміністративного правопорушення.

Поширеною є й практика недотримання процесуальних норм. Аналіз постанов суду в справах про екологічні адміністративні правопорушення показує, що найчастіше порушується порядок повідомлення особи, що притягується до адміністративної відповідальності про час та місце судового засідання, неврахування клопотань про відкладення судового розгляду за наявності поважних причин для відсутності таких осіб що тягне за собою порушення права на захист останніх. В якості прикладу задоволення апеляційної скарги саме внаслідок таких порушень суду можна навести постанову Апеляційного суду Закарпатської області у справі № 301/2056/15-п.

Окрім вищезазначеного Консультативна рада європейських суддів наголошує на тому, що «для ухвалення судового рішення може виявитись необхідним не лише врахувати відповідні правові положення, а й взяти до уваги неправові поняття та реалії, які стосуються контексту спору (етичні, моральні, економічні міркування)» («Висновок № 11 (2008) Консультативної ради ...»). Неврахування цих міркувань, слушно підкреслюють вже вітчизняні правники, призводить до безглуздих під кутом зору суспільства висновків (Куйбіда & Сироїд, 2013: 38).

Практичним прикладом цього може стати постанова Апеляційного суду Запорізької області у справі № 310/5265/15-п, якою було задоволено апеляційну скаргу щодо притягнення особи до відповідальності за ч. 4 ст. 85 КУпАП. Незважаючи на те, що суд першої інстанції прийшов до обґрунтованого висновку про доведеність вини особи у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч.4 ст.85 КУпАП, суддя апеляційного

суду встановив, що при вирішенні справи було застосовано формальний підхід, не враховано того, що правопорушник є пенсіонером, ветераном праці, нагороджений орденом «Знак пошани» та не взято до уваги кількість і вагу виловлено риби (карась 1 шт.). Постанову суду першої інстанції, якою накладався штраф у розмірі 340 грн було скасовано, особу звільнено від адміністративної відповідальності (за ст. 22 КУпАП) із оголошенням усного зауваження.

Другою складовою правосудності постанов у справах про екологічні адміністративні правопорушення є обґрунтованість.

Вважається, що обґрунтованим є судові рішення, якщо воно ухвалене судом на підставі обставин у судовій справі, які повно і всебічно з'ясовані на основі доказів, що були досліджені судом (Куйбіда & Сироїд, 2013: 33). Також вказують вчені, що для забезпечення обґрунтованості судового рішення суд виявляє всі факти, що стосуються справи; ретельно і неупереджено (об'єктивно) вивчає факти, визнає їх достовірними; відкидає всі сумнівні факти і факти, що не стосуються справи (Скакун, 2001: 396). Обґрунтованість судового рішення залежить від того, наскільки точно було визначено предмет доказування у справі (сукупність обставин, які мають значення для правильного вирішення спору) та наскільки повно будуть досліджені обставини, які цей предмет становлять (Труш, 2013: 172). Ухвалення обґрунтованого судового рішення обумовлюється тим, наскільки якісно суд визначив предмет судового розгляду, предмет доказування, дотримався всього комплексу правил, які врегульовують процесуальний порядок зібрання, дослідження та оцінки доказів (Фазикош, 2014: 34).

На наш погляд саме в частині дотримання вимоги про обґрунтованість постанови найяскравіше виражається предметно-об'єктна специфіка правопорушень, у нашому випадку їх «екологічність». Адже саме при дослідженні обставин справи та оцінці доказів суддя має оперувати знаннями та спиратись на норми не лише адміністративно-деліктного законодавства, а й законодавства екологічного, природоресурсного, в якому встановлені ті конкретні вимоги до використання та охорони природних об'єктів та ресурсів, до екологічної безпеки, які були порушені. Всебічне, повне і об'єктивне дослідження доказів досить часто буває неможливо здійснити без залучення осіб із спеціальними неюридичними знаннями, що підкреслює важливу роль спеціаліста та експерта у судовому розгляді справ про екологічні адміністративні правопорушення. Нарешті, велике значення для обґрунтованості рішення відіграє і якість матеріалів справи, у тому числі протоколу про правопорушення.

Наведемо приклад із судової практики. Апеляційний суд Закарпатської області задовольнив апеляційну скаргу громадянина на постанову судді Іршавського районного суду про притягнення його до адміністративної відповідальності за ст. 90 КУпАП. Одним із аргументів для визнання постанови суду першої інстанції необґрунтованою було визнано те, що суд не врахував відсутності у довідці-висновку таксономічного рангу (типу, класу, ряду, категорії) кожної із виловлених рибин, що викликає сумнів у правильності висновків про належність усієї виловленої риби до марени звичайної (яка занесена до Червоної книги України) («Постанова Апеляційного суду Закарпатської області ...»).

Аналізуючи чинники, що визначають якість судових рішень, Консультативна рада Європейських суддів виділила два їх рівні: зовнішні і внутрішні. До першого було віднесено: 1) недоліки законодавства, тобто часті зміни в законодавстві, недосконале написання законів та нечіткість їх місту, недоліки процесуальних правил; 2) ресурси, тобто обсяг фінансування судової системи, адекватна суддівська винагорода, допомога штату кваліфікованих судових помічників та секретарів; 3) дійові особи в судовій системі та юридична освіта, тобто ступінь професійності всіх осіб, які беруть участь у провадженні. До внутрішніх чинників, які впливають на якість судових рішень, включено: професійність судді (як головну гарантію якості); уміння судді організовувати та проводити судовий процес активно і чітко згідно процесуальних правил; прийняття рішення, яке б сприймалось сторонами та суспільством у цілому як таке, що стало результатом коректного застосування юридичних правил, справедливого процесу та правильної оцінки фактів, а також як таке, що може бути ефективно реалізованим («Висновок № 11 (2008) Консультативної ради ...»).

Будучи універсальними для всіх судових рішень, ці чинники є актуальними й для постанов суду у справах про екологічні адміністративні правопорушення. Як видно з їх змісту, до проблеми підвищення якості таких судових рішень потрібно підходити комплексно, починаючи від удосконалення норм екологічного права, підвищення рівня матеріального і ресурсного забезпечення судів та суддів і закінчуючи удосконаленням процесуальних норм та підвищенням кваліфікації суддів.

Для покращення ситуації в частині впливу вищенаведених внутрішніх чинників на якість судових рішень у справах про екологічні (та інші) адміністративні правопорушення, дозволимо стверджувати наступне.

В науковій доктрині вже були спроби удосконалення приписів КУпАП через доповнення його статтею «Законність і обґрунтованість постанови (рішення) по справі про адміністративне правопорушення». Цю ідею запропонувала Г. Б. Супрун, яка й розробила редакцію відповідної норми із авторським визначенням понять законності та обґрунтованості таких судових рішень (Супрун, 2011: 14). Проте такі доречні зміни наразі до КУпАП так і не були внесені.

Дослідження нормативної бази показує, що в Україні нині вимоги до судових рішень в адміністративних справах, до судових рішень в цивільних справах, до судових рішень у господарських справах, окрім встановлених в окремих главах відповідних процесуальних кодексів, додатково розкриваються в постановах: Пленуму Вищого адміністративного суду України («Про судові рішення в адміністративній справі...»; «Про судові рішення в цивільній справі...»), Пленуму Вищого господарського суду України («Про судові рішення...»).

Щодо вимог до постанов у справах про адміністративні правопорушення, то вони, будучи визначені у ст. 283 КУпАП, додатково розкриваються в узагальненні Верховного Суду України «Про якість складання й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення» від 1 серпня 2004 р.

Проте вивчення змісту останнього документу показує, що в ньому увага звертається лише на окремі вимоги

щодо форми та змісту судового рішення у справах про адміністративні правопорушення. Це: вказівка на винесення постанов Іменем України; вимоги щодо копій судових рішень; дотримання законодавства про мову судочинства; аналіз таких порушень при винесенні постанов, як: розгляд справ за відсутності осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності; недостатність інформації про пояснення і ставлення до вчиненого правопорушення особи, яка притягається до відповідальності, пояснення свідків та інші докази вини правопорушника, міркування і мотивовані висновки суду; посилання на докази, оформлені із порушенням визначеного законом порядку; суперечність висновків суду постановленому у справі рішенню. Метою проведеного узагальнення Верховний Суд України визнав вдосконалення діяльності суддів та усунення причин порушення законодавства при постановленні судових рішень.

Натомість у згаданих вище документах, якими встановлені вимоги до судових рішень у цивільному, адміністративному та господарському процесі було застосовано досконаліший підхід із розкриттям суті їх законності та обґрунтованості; порядку прийняття; порядку дій при виправленні помилок; наведенням детальної інформації стосовно структури за змістовного наповнення вступної, описової, мотивувальної, резолютивної частини рішення та ін. Метою таких роз'яснень визначено забезпечення правильного і однакового застосування судами норм процесуального законодавства.

Висновки і перспективи.

У підсумку зазначимо, що задля непереобтяження змісту КУпАП, на наш погляд, у ньому достатньо закри-

пити лише вказівку на забезпечення законності та обґрунтованості постанов (як пропонувала Г. Б. Супрун) та зберегти закріплені зараз загальні вимоги до рішень усіх органів адміністративної юрисдикції, а от уже більш детальні вимоги встановити в інших документах.

Для постанов суду у справах про адміністративні (у тому числі екологічні) правопорушення, таким документом має стати постанова Пленуму Верховного Суду «Про судові рішення у справі про адміністративне правопорушення», якою були б враховані і міжнародні вимоги щодо якості судових рішень, і напрацювання теоретичного характеру щодо структури, змісту саме таких судових рішень. Це значно спростить роботу суддів по забезпеченню винесення якісних рішень у справах про адміністративні правопорушення. Розробка ж змістовного наповнення цього документу має стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Теория государства и права: курс лекций. Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва, 2003. 776 с.
2. Про судові рішення в адміністративній справі: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 17.08.2020 р.).
3. Про судові рішення в цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14. Вісник Верховного Суду України. 2010. № 1. С. 4.
4. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. Київ, 2013. 224 с.
5. Улютіна О.А. Тенденції реформування системи судоустрою України з часів незалежності і до сьогодення. Право. Людина. Довкілля. 2019. Том. 10(4). С. 121–129.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків, 2001. 656 с.
7. Сенік С.В., Лемик Р.Я. Цивільне процесуальне право: навчальний посібник. Львів, 2010. 424 с.
8. Шиманович О.М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції): автореферат дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Київ, 2005. 20 с.
9. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. Харків, 2011. 800 с.
10. Труш М. Вимоги до судового рішення в адміністративній справі. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск 58. С. 170–175.
11. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6) (дата звернення: 18.08.2020 р.).
12. Фазикос Г.В. Правосудність судового рішення: проблеми інтерпретації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 29. Ч. 2. Том 3. С. 33–36.
13. Постанова Апеляційного суду Закарпатської області у справі № 301/2056/15-п. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56664163> (дата звернення: 18.08.2020 р.).
14. Супрун Г.Б. Суд (суддя) як суб'єкт провадження у справах про адміністративні правопорушення в Україні: автореферат дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2011. 17 с.
15. Про судові рішення: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 р. № 6. Вісник господарського судочинства. 2012. № 3. С. 36.

References

1. Teoriya hosudarstva y prava [The theory of state and law] (2003). Pod red. N.Y. Matuzova y A.V. Malko. Moskva, 776 (in Russian).
2. Pro sudove rishennia v administratyvni spravi [On a court decision in an administrative case] (2013): Postanova Plenumu Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 20.05.2013 № 7. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
3. Pro sudove rishennia v tsyvilni spravi [On a court decision in a civil case] (2009): Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 18.12.2009 № 14. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, 1, 4 (in Ukrainian).
4. Kuibida, R. & Syroid, O. (2013). Posibnyk iz napyssannia sudovykh rishen [Guide to writing court decisions]. Kyiv, 224 (in Ukrainian).
5. Uliutina, O.A. (2019). Tendentsii reformuvannia systemy sudoustroiu ukrainy z chasiv nezalezhnosti i do sohodennia. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Trends in reforming the judicial system of Ukraine since independence and to the present. Law. Human. Environment], 10(4): 121–129 (in Ukrainian).
6. Skakun, O.F. (2001). Teoriia derzhavy i prava [The theory of state and law]. Kharkiv, 656 (in Ukrainian).
7. Senyk, S.V. & Lemyk, R.Ya. (2010). Tsyvilne protsesualne pravo [Civil procedural law]. Lviv, 424 (in Ukrainian).
8. Shymanovych, O.M. (2005). Sudovi postanovy u tsyvilnomu protsesi Ukrainy (na materialakh rishen i ukhval sudu pershoi instantsii) [Judicial decisions in civil proceedings of Ukraine (on the basis of decisions and rulings of the court of first instance)]. Kyiv, 20 (in Ukrainian).
9. Kravchuk, V.M. (2011). Naukovo-praktychnyi komentar do Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Scientific and practical commentary to the Code of Administrative Procedure of Ukraine]. Kharkiv, 800 (in Ukrainian).
10. Trush, M. (2013). Vymohy do sudovoho rishennia v administratyvni spravi. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna [Requirements for a court decision in an administrative case. Bulletin of Lviv University. The series is legal], 58: 170–175 (in Ukrainian).
11. Vysnovok № 11 (2008) Konsultatyvnoi rady yevropeyskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo yakosti sudovykh rishen [Conclusion № 11 (2008) of the Advisory Council of European Judges to the Committee of Ministers of the Council of Europe on the quality of judgments]. Available at: <http://www.scourt.gov.ua> (in Ukrainian).
12. Fazykosh, H.V. (2014). Pravosudnist sudovoho rishennia: problemy interpretatsii. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo» [Judicial justice: problems of interpretation. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series], 29(2), 3: 33–36 (in Ukrainian).
13. Postanova Apeliatsiinoho sudu Zakarpatskoi oblasti u spravi № 301/2056/15-p. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Resolution of the Court of Appeal of the Zakarpattia region in the case № 301/2056/15-n]. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56664163> (in Ukrainian).
14. Suprun, H.B. (2011). Sud (suddia) yak sub'iekt provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia v Ukraini [Court (judge) as a subject of proceedings on cases of administrative offenses in Ukraine]. Kyiv, 17 (in Ukrainian).
15. Pro sudove rishennia [About the court decision] (2012): Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy vid 23.03.2012 № 6. Visnyk hospodarskoho sudochynstva, 3, 36 (in Ukrainian).

O.A. Uliutina & I.I. Denysiuk (2020). ON QUALITY ASSURANCE OF JUDICIAL DECISIONS IN CASES OF ENVIRONMENTAL ADMINISTRATIVE OFFENSES.

Law. Human. Environment, 11(3): 116-125. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.014>.

Summary. The article, based on the study of the requirements for the quality of court decisions in cases of environmental administrative offenses and the analysis of judicial practice, are made proposals to improve the quality of court decisions in this category of cases. Justice is analyzed as the main criterion for the quality of court decisions in cases of environmental administrative offenses, which covers the signs of legality and validity. It is concluded that the criteria for the legality of a court decision in cases of environmental administrative offenses are the correct application of: substantive law and compliance with procedural law, analogy of law or analogy of right in terms of both substantive and procedural rules; compliance of the resolution within her national, constitutional, sectoral principles, basic principles of justice, requirements of the rule of law. In terms of compliance with the requirement of validity of the decision is most pronounced subject – object specifics of offenses – their «environmental», because it is in investigating the circumstances of the case and assessing evidence, the judge must operate it knowledge and rely not only on administrative tort law, but also environmental, natural resources, which sets requirements for the use and protection of natural objects and resources, environmental safety, which have been violated.

In order to improve the quality of court decisions in cases of environmental administrative offenses, it is proposed to adopt a document «On court decisions in cases of administrative offenses» in the form of a resolution of the Plenum of the Supreme Court.

Keywords: legality of a court decision, validity of a court decision, resolution, justice, court, court decision, quality of court decision

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

С.О. КІДАЛОВ, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kidalovs77@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню стану нормативного забезпечення у сфері поводження з відходами в Україні та пошуку пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства, що є показником безпеки країни як на екологічному так і на економічному рівнях.

Також, у науковій статті проведений детальний аналіз законодавства, у сфері утилізації відходів в Україні та досліджено вплив правової доктрини на розвиток національного законодавства у цій сфері.

Що стосується вдосконалення нормативного забезпечення у цій сфері, то в процесі дослідження нами надаються приклади вже дієвих міжнародних норм, які внаслідок їх впровадження в Україні мають можливість поліпшити ситуацію у сфері поводження та утилізації відходів.

Проводячи дослідження державної політики України в сфері поводження з відходами, визначено, що вона ґрунтується на принципах відкритості, підзвітності, гласності органів державної влади; участі громадськості у формуванні державної політики; дотримання екологічних прав громадян; заохочення до ведення екологічно відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян; запобігання екологічній шкоді; міжнародної співпраці та євроінтеграції.

Варто відмітити, що ситуація з утилізацією сміття є не контрольованою, на підтвердження цього існує велика кількість не легальних сміттєзвалищ, що є загрозою для екологічної катастрофи. Причиною, даної ситуації на нашу думку є застаріле, частково не дієве законодавство та проблеми впровадження європейських стандартів, які мають за мету врегулювати правове підґрунтя у сфері поводження з відходами в Україні.

Відповідно, встановлення чітких правил та запровадження впливових санкцій в разі їх порушень є складовою екологічного балансу та економічного розвитку країни.

Ключові слова: утилізації відходів, сміттєзвалища, екологічний стан, євроінтеграція

Актуальність.

Накопичення відходів, не ефективність процедури утилізації призводить до погіршення екологічної складової нашої країни. Внаслідок чого, потенціал розвитку держави погіршується і створюється несприятливий екологічний стан.

Що стосується державного контролю у цій сфері, то він взагалі своєю неефективністю призводить до утворення нелегальних, величезних сміттезвалищ чим в свою чергу ставить під сумнів існування нормального для життя навколишнього природного середовища. Тому наявність лише законів, не завжди гарантує їх виконання.

Відповідно, питання довкілля, серед основних проблем суспільства посідає майже перше місце. Існуючі на сьогодні звалища відходів та офіційні полігони, технічно не призначені для використання, оскільки не обладнані потребами для природоохоронних споруджень, складування твердих побутових відходів, тощо, які б забезпечували захист від забруднення атмосфери, ґрунтів, підземних і поверхневих вод, та перешкождали поширенню зараження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У процесі дослідження, нами використані наукові праці таких вчених, як: В. Доскіч, Ю. Кутова, М. Романів, Ю. Сагайдак, Т. Харченко та ін.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану нормативного забезпечення у сфері поводження з побутовими відходами в Україні та пошуком дієвих схем державного контролю за рахунок дослідження європейських стандартів у цій сфері.

Результати.

Сучасне національне законодавство потребує радикальних змін, враховуючи що основний Закон України «Про відходи», який повинен регулювати сферу поводження з відходами, був прийнятий аж дванадцять років назад. Тому з метою поглиблення європейських стандартів та впровадження сучасних методів правового регулювання та управління процесом поводження з відходами в Україні, наша держава повинна розробляти та впроваджувати нові підходи до регулювання цієї галузі. Проте, не завжди ці діє співпадають з очікуваними («Про відходи», 1998).

На підтвердження цього науковці С. Полтавець та А. Берегелський, досліджуючи результати аналізу ефективності виконання Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» № 2818-VI від 21.12.2010 р. зробили висновок, що не всі пункти даного документу були виконані, проте на їх думку такі діє можна вважати успішними. Найголовнішою проблемою в цьому сенсі науковці вважають низький рівень діяльності центральних органів державної влади, через що, власне, до Кабінету Міністрів України не були вчасно подані проекти рішень та пропозиції щодо необхідних змін у законодавство (Полтавець).

Черговою спробою змінити ситуацію на краще стало внесення до парламенту проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з побутовими відходами» № 1742 від 14.01.2015 р. Головним завданням цього документу є «демонополізація ринку послуг з перероблення та захо-

ронення побутових відходів, делегування контрольних функцій органам місцевого самоврядування та забезпечення прозорості оплати послуг з поводження з побутовими відходами (шляхом виведення з квартирної плати». Серед переваг цього законодавчого «ноу хау», його автори називають, зокрема, залучення інвестицій на впровадження новітніх технологій по створенню потужностей з переробки побутових відходів.

Серед переваг та покращень, які наводяться в згаданій вище пояснювальній записці, парламентарі І. Куліченко та А. Романова (автори законопроекту) пропонують «виключення послуги з вивезення побутових відходів із складу послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкової території», обґрунтовуючи, що така законодавча новація сприятиме належному наданню відповідних послуг та прозорості в їх оплаті громадянами.

З точки зору авторів, чи не найголовніша мета законопроекту полягає у внесенні змін до ст. 35-1 Закону України «Про відходи» з ціллю виведення послуг з вивезення та утилізації відходів з під дії норми Закону України «Про здійснення державних закупівель». Народні депутати це пояснюють так: «Подвійна процедура (додатково здійснення процедури торгів відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель») призводить до додаткових фінансових витрат та потребує багато часу, що ускладнює надання послуг з вивезення побутових відходів». Крім того, автори законопроекту наголошують, що населення сільської місцевості та приватного сектору не укладають договорів на послуги з поводження з побутовими відходами. Тому пропонують внести зміни до

«Кодексу України про адміністративні правопорушення» та передбачити відповідальність за не укладання договорів на послуги з поводження з побутовими відходами (Полтавець).

Варто зазначити, що цим законопроектом автори, роблять спробу запровадити лише контроль за наданням послуг у сфері утилізації відходів, а що стосується встановлення відповідальності у цій сфері, то на жаль вона залишилася поза увагою.

Що стосується міжнародного досвіду у сфері поводження з відходами, то першим кроком у цій сфері вважається 1972 р., де результатом є прийняття Конвенції про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів, що була прийнята у Лондоні. У ст. 1 цього документу вказується, що її основним завданням є індивідуальне або колективне сприяння країнами-членами ефективній боротьбі із всіма джерелами забруднення морського середовища та вжиття ними всіх можливих заходів попередження забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів, які можуть становити небезпеку для здоров'я людей, зашкоджувати живим ресурсам або життю у морі, завдати шкоди зонам відпочинку або перешкоджати іншим законним видам використання моря («Конвенція про запобігання забрудненню...», 1972).

Державна політика України у сфері поводження з відходами ґрунтується на Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», де метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина

України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем.

Основними засадами державної екологічної політики є збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища

Реалізація засад державної екологічної політики здійснюється за принципами відкритості, підзвітності, гласності органів державної влади; участі громадськості у формуванні державної політики; дотримання екологічних прав громадян, тощо («Про Основні засади (стратегію)...», 2019).

Відходи в нашій країні, поділяються на:

- побутові (комунальні) – тверді та рідкі відходи, які утворюються в результаті життєдіяльності людей та амортизації предметів побуту;
- промислові – залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, які утворилися при виробництві продукції або втратили повністю чи частково початкові споживчі властивості;
- сільськогосподарські – відходи, які утворилися внаслідок сільськогосподарського виробництва;
- будівельні – відходи, які утворюються в процесі зведення будівель, споруд (у тому числі доріг та інших комунікацій) та виробництва будівельних матеріалів; споживчі-вироби та машини, які втратили свої споживацькі властивості внаслідок фізичного або морального зношення;
- радіоактивні – невикористані прямі та опосередковані радіоактивні речовини та матеріали, які утворюються при роботі ядерних ре-

акторів, при виробництві і застосуванні радіоактивних ізотопів.

Не дивлячись на наявність нормативних актів, їх зміст не охоплює регулювання всього процесу відходів від створення до утилізації та знищення, відповідно не створює підґрунтя для функціонування чистої екосистеми країни.

Висновки і перспективи.

Оскільки ситуація з утилізацією сміття в нашій країні не підконтрольна, оскільки існують нефіксовані, тобто не легальні сміттєзвалища, які належним чином за необхідними вимогами технологічного процесу не обладнані, відповідно нарастає загроза екологічного колапсу, який в подальшому торкнеться і країн сусідів.

Кожного дня погіршується екологічна ситуація в Україні. Норми права нашої країни, не є адаптованим до європейського законодавства, з метою переймання досвіду щодо утилізації, що проводиться за кордоном.

Тому зусилля повинні бути направлені на легалізацію процесу утилізації за допомогою створення нормативно-правової бази для регулювання цього напрямку. Саме встановлення чітких правил із санкціонуванням в разі їх порушень є складовою екологічного балансу та економічного розвитку країни.

Список використаних джерел

1. Довга Т.М. Основні тенденції та закономірності утворення і переробки твердих побутових відходів в Україні. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». 2012. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1491> (дата звернення: 27.08.2020 р.).

2. Доскіч В. Сортуння сміття в Україні: вийти на новий рівень. Інформаційне агенство УНІАН. 2016. URL: <http://ecology.unian.ua/1327494-sortuvannya-smittyta-v-ukrajini-viyti-na-noviy-riven.html> (дата звернення: 28.08.2020 р.).
3. Романів М. В. Проблеми утилізації сміття в Україні. III Міжнародна наукова інтернет-конференція «Інновації та традиції в сучасній науковій думці» Секція: Соціум. Наука. Культура. Екологія. 2012. URL: <http://intkonf.org/romaniv-mv-problema-utilizatsiyi-smittyta-v-ukrayini> (дата звернення: 28.08.2020 р.).
4. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.08.2020 р.).
5. Полтавець С. Проблеми утилізації відходів в Україні. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=901:utilizatsiya-smittyta-2&catid=71&Itemid=382 (дата звернення: 27.08.2020 р.).
6. Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами від 29.12.1972 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_127 (дата звернення: 28.08.2020 р.).
7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 29.08.2020 р.).
2. Doskich, V. (2016). Sortuvannia smittia v Ukraini: vyitynanovyi riven. Informatsiine ahenstvo UNIAN [Garbage sorting in Ukraine: to reach a new level. UNIAN news agency]. Available at: <http://ecology.unian.ua/1327494-sortuvannya-smittyta-v-ukrajini-viyti-na-noviy-riven.html> (accessed 28.08.2020) (in Ukrainian).
3. Romaniv, M.V. (2012). Problemy utylizatsii smittia v Ukraini. III Mizhnarodna naukova internet-konferentsiia «Innovatsii ta tradyt-sii v suchasnii naukovi dumtsi» Sektsiia: Sotsium. Nauka. Kultura. Ekolohiia [Problems of garbage disposal in Ukraine. III International Scientific Internet Conference «Innovations and Traditions in Modern Scientific Thought» Section: Society. Science. Culture. Ecology]. Available at: <http://intkonf.org/romaniv-mv-problema-utilizatsiyi-smittyta-v-ukrayini/> (accessed 28.08.2020) (in Ukrainian).
4. Pro vidkhody [About waste] (1998): Zakon Ukrainy vid 05.03.1998 № 187/98-VR. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80> (accessed 27.08.2020) (in Ukrainian).
5. Poltavets, S. Problemy utylizatsii vidkhodiv v Ukraini. Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV [Problems of waste utilization in Ukraine. NBUV Center for Social Communications Research]. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=901:utilizatsiya-smittyta-2&catid=71&Itemid=382 (accessed 27.08.2020) (in Ukrainian).
6. Konventsiiia pro zapobihannia zabrudnenniu moria skydamy vidkhodiv ta inshymy materialamy vid 29.12.1972 [Convention on the Prevention of Marine Pollution by Waste

References

1. Dovha, T.M. (2012). Osnovni tendentsii ta zakonomirnosti utvorenniai pererobky tverdykh pobutovykh vidkhodivv Ukraini. Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika» [The main trends
6. Konventsiiia pro zapobihannia zabrudnenniu moria skydamy vidkhodiv ta inshymy materialamy vid 29.12.1972 [Convention on the Prevention of Marine Pollution by Waste

and Other Materials]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_127 (accessed 28.08.2020) (in Ukrainian).

7. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [About the Basic principles

(strategy) of the state ecological policy of Ukraine for the period till 2030] (2019): Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 № 2697-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (accessed 29.08.2020) (in Ukrainian).

S.O. Kidalov (2020). CURRENT STATE OF REGULATORY PROVISION IN THE FIELD OF WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(3): 126-131. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.015>.

Summary. *The article is devoted to the study of the state of regulatory support in the field of waste management in Ukraine and the search for proposals to improve national legislation, which is an indicator of national security at both environmental and economic levels.*

Also, the scientific article provides a detailed analysis of legislation in the field of waste disposal in Ukraine and examines the impact of legal doctrine on the development of national legislation in this area.

As for the improvement of regulatory support in this area, in the process of research we provide examples of already effective international standards, which as a result of their implementation in Ukraine have the opportunity to improve the situation in the field of waste management and disposal.

Conducting research on the state policy of Ukraine in the field of waste management, it is determined that it is based on the principles of openness, accountability, transparency of public authorities; public participation in the formation of public policy; observance of ecological rights of citizens; encouragement to conduct environmentally responsible business and environmentally conscious behavior of citizens; prevention of environmental damage; international cooperation and European integration.

It should be noted that the situation with waste disposal is uncontrolled, to confirm this there is a large number of illegal landfills, which is a threat of environmental catastrophe. The reason for this situation, in our opinion, is outdated, partially ineffective legislation and problems of implementation of European standards, which aim to regulate the legal basis in the field of waste management in Ukraine.

Accordingly, the establishment of clear rules and the introduction of influential sanctions in case of their violation is a component of the ecological balance and economic development of the country.

Keywords: *waste disposal, landfills, environmental status, European integration*

ПРОГАЛИНИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ (ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ) ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Ю.С. МАКАРЕНКО, аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

(науковий керівник – доктор юридичних наук, професор І.В. Курило)
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: makarenko.yuliia@gmail.com

Анотація. Досліджено правові колізії контрольних відносин у сфері земельних ресурсів та шляхи їх подолання. Охарактеризовано неузгодженості в законодавстві України, щодо контролю, використання та охорони земельних ресурсів. Проаналізовано правові колізії, що виникають при проведенні оцінки земельних ділянок. Запропоновано конкретизувати та розмежувати компетенції суб'єктів державного контролю у сфері земельних ресурсів та передати частину повноважень органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування. Зроблено висновок щодо необхідності подолання колізій та систематизації земельного законодавства.

Ключові слова: державний контроль, земельні ресурси, земля, правова колізія, колізійна норма, подолання колізій, систематизація, нормативна грошова оцінка

Актуальність.

Земельне законодавство завжди характеризувалося великою кількістю нормативно-правових актів, які є джерелами земельно-правових відносин. Численність законів та підзаконних актів спричиняє дублювання одних і тих самих положень, що регулюють одні й ті ж відносини, однак часто суперечать один одному. Специфіка контрольних відносин у сфері земельних ресурсів об'єктивно зумовлює породження юридичних колізій. У цілому в світі не існує правової системи, де не було б жодної колізії, оскільки вони

спричинені закономірним розвитком самих суспільних відносин, їх постійним прогресом та видозміненням. Для подолання цих неузгодженостей існує державний апарат, проте суб'єкти владних повноважень не завжди ефективно здійснюють свої обов'язки щодо подолання колізій і це негативно впливає на правові відносини та може завдати їм шкоди.

Нинішній стан законодавчої бази з питань контролю у сфері земельних ресурсів і регулювання земельних відносин загалом, не здатен повноцінно забезпечити захист прав та законних інтересів їх учасників. Земельне за-

конодавство потребує фільтрації застарілих правових норм шляхом їх скасування або заміни на актуальні. Спостерігається існування декларативних норм права, які потребують запровадження механізмів їх реалізації. Особливо, немає однастайності щодо здійснення оцінки земельних ділянок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дане питання є актуальним і не залишає без уваги багатьох науковців, серед них: Т. Коваленко, А. Мартин, О. Москалюк, О. Петришин, С. Погребняк, А. Портнов та інші. Особливої уваги заслуговують праці А. Мірошніченка, який здійснив дослідження колізій у правовому регулюванні земельних відносин в Україні, навів їх класифікацію та шляхи подолання.

Мета даного наукового дослідження полягає в аналізі колізій, що виникають при регулюванні контрольних відносин при здійсненні нормативної грошової оцінки земельних ділянок та приверненні уваги науковців та законотворців до необхідності систематизації земельного законодавства з метою подолання таких колізій.

Результати.

В українському законодавстві відсутнє єдине визначення юридичної колізії. Існують різні точки зору та підходи до тлумачення даного поняття.

В інформаційному листі «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії» Міністерство юстиції України зазначає, що неузгодженість між чинними нормативно-правовими актами, їхнє протиріччя з одного й того самого предмета регулювання, а також суперечність між двома або

більше формально чинними нормами права, прийнятими з одного і того ж питання, в теорії права відомі як **колізія норм права**. Колізія норм права вирішується шляхом вибору того нормативного акту, який має бути застосований до конкретного випадку (юридичного факту) («Щодо практики застосування норм права...», 2008).

У науковій літературі існують різні підходи до розуміння поняття «колізія». Наприклад, Т.О. Коваленко зазначає, що колізійна норма як засіб подолання юридичних колізій у механізмі правового регулювання земельних відносин – це спеціалізована правова норма загальнообов'язкового характеру, що закріплена у формально-визначених приписах земельного законодавства та встановлює правила обрання правової норми за наявності розбіжності між матеріальними чи процесуальними правовими нормами, спрямованими на регулювання тотожних земельних відносин, з метою подолання юридичної колізії та забезпечення ефективності правозастосування (Коваленко, 2013).

Переважна більшість науковців схиляються до точки зору, що юридичну колізію слід розглядати у її широкому та вузькому значеннях. Т.О. Коваленко зазначає, що у широкому значенні юридична колізія визначається як «суперечність між існуючим правовим порядком і намірами та діями з його зміни», а у вузькому – як «стан і дія кількох правових актів чи їх норм, як правило, нормативного характеру, що прийняті одним або різними суб'єктами правотворчості, які спрямовані на регулювання одних і тих самих суспільних відносин, а застосування кожного з них окремо дає різний, зокрема протилежний результат», «відмінність або суперечність між приписами пра-

вових актів, що регулюють ті самі правові відносини, пов'язані з використанням, охороною та відтворенням земель» (Коваленко, 2010).

Правові колізії можна класифікувати за різними критеріями. Найбільш доречним буде поділити колізій на такі види, які дозволять ефективно застосувати колізійний метод для подолання та усунення неузгодженостей у законодавстві. Диференціація колізій дасть змогу визначитися при конфлікті правових норм, яку з них потрібно застосувати в конкретному випадку.

О.В. Москалюк визначає, що загальноприйнятою визнається класифікація колізій норм права залежно від властивостей та особливостей колізій правових норм. Відповідно до цієї класифікації виділяються темпоральні (часові), просторові, ієрархічні, змістовні.

Ієрархічні колізії – це колізії, що виникають через регулювання одних фактичних обставин нормами, які знаходяться на різному рівні в ієрархічній структурі законодавства (Портнов & Москалюк, 2012).

Наступний вид колізії це темпоральна. **Темпоральна (часова) колізія** – це колізія, що виникає внаслідок видання в різний час з того самого питання принаймні двох норм права. Загальним колізійним темпоральним принципом, що використовується для подолання таких колізій, є правило, згідно з яким наступний закон з того ж питання скасовує дію попередніх («Колізії в законодавстві...»).

Змістовні колізії – колізії одночасно чинних і на одній території приписів рівної юридичної сили, які виникають у результаті часткового співпадіння об'ємів регулювання й обумовлені специфікою регламентації суспільних відносин (Погребняк, 2001: 124).

Від розглянутих вище видів колізій принципово відрізняються просторові колізії, які виникають через протяжність відносин у просторі. Як наслідок, на врегулювання одних фактичних обставин претендують норми правових систем різних держав або територій (Портнов & Москалюк, 2012).

Важливе значення з точки зору подолання земельно-правових колізій, належить колізійним нормам вищого рівня, які закріплені в Конституції України та спрямовані на підтримання системності права взагалі та земельного права зокрема. Це, насамперед, норми, які проголошують найвищу юридичну силу Конституції України та закріплюють принцип прямої дії норм (ст. 8); встановлюють, що міжнародні договори є частиною національного законодавства України (ст. 9); обмежують повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб (ст.ст. 6, 19); визначають пріоритетність забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України (ст. 16) та гарантії права знати свої права та обов'язки (ст. 57); передбачають заборону звуження змісту й обсягу існуючих прав та свобод (ст. 22), а також зворотної дії в часі законів та інших актів, що встановлюють або посилюють відповідальність (ст. 58); закріплюють перелік відносин, які регулюються виключно законами, в тому числі й порядок набуття та реалізації права власності на землю (ст. 14, ст. 92) тощо (Коваленко, 2013).

Найбільш поширеними юридичними колізіями в законодавстві України є змістовна, темпоральна та ієрархічна. Існування суперечностей норм, що належать до одного з виду колізії можна назвати простим ви-

падком, проте, у разі неузгодженості норм права викликано існуванням одночасно декількох видів колізій – такий випадок слід назвати складним. У такому разі існують наступні шляхи їх подолання:

- так, при збігу темпоральної та ієрархічної колізій, що виникає внаслідок більш пізнього введення в дію норми, яка має меншу юридичну силу, пріоритет віддається нормі, яка має вищу юридичну силу, хоча її прийнято раніше;
- у разі збігу темпоральної та змістовної колізій, що виникає внаслідок більш пізнього введення в дію загальної норми, пріоритет зазвичай віддається спеціальній нормі, хоча її прийнято раніше;
- при збігу ієрархічної та змістовної колізій, коли загальна і спеціальна норми містяться в актах, що мають різну юридичну силу, перевагу зазвичай має загальна норма вищої юридичної сили (Петришин, 2014).

Земельні відносини, з часів здобуття Україною незалежності, перебувають у постійному реформуванні. За цей період приймалася низка законодавчих актів, програм діяльності, стратегій, якими передбачалося удосконалення відносин у сфері земельних ресурсів. Навіть, за останні 5–10 років неодноразово відбувалося реформування органів виконавчої влади, які володіють компетенцією з регулювання земельно-правових відносин та здійснення контролю у сфері земельних ресурсів безпосередньо. Все це негативно впливає на якісний стан законодавчої бази: з'являються нові нормативно-правові акти, які суперечать існуючим, що залишаються чинними; дублюються повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування; нові акти не

скасовують дію попередніх, які вже перестали бути актуальними і відбувається нагромадження недіючих, «мертвих» законів, тощо.

Серед численних юридичних колізій в земельному праві та колізій здійснення контрольної діяльності у сфері земельних ресурсів, необхідно окрему увагу приділити оціночній діяльності. Це стосується як експертної грошової оцінки так і нормативної грошової оцінки земельних ділянок.

Законом України «Про оцінку земель» визначено, що експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться на основі наступних методичних підходів: капіталізація чистого операційного або рентного доходу від використання земельних ділянок; зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок; врахування витрат на земельні поліпшення. Окремо відмічається, що експертна грошова оцінка вільних відбудівель та споруд земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, що проводиться у зв'язку з викупом цих земельних ділянок для суспільних потреб чи їх примусовим відчуженням з мотивів суспільної необхідності, проводиться на основі методичного підходу капіталізації чистого операційного або рентного доходу від використання земельних ділянок з урахуванням їх використання за цільовим призначенням (використанням), встановленим на день прийняття рішення про викуп таких земельних ділянок для суспільних потреб. Водночас, найбільш достовірний та ринковий методичний підхід, який полягає у зіставленні цін продажу подібних земельних ділянок в Україні до земель сільськогосподарського призначення застосовувати

неможливо за відсутності їх ринкового обігу (Шевченко, 2017).

У 2017 р., у своїй науковій публікації Я.О. Шевченко, зазначає недоліком правового регулювання оцінки земель сільськогосподарського призначення – обмеженість доступу оцінювачів до інформації, необхідної для здійснення оціночної діяльності, складання звіту про оцінку та обґрунтування ціни об'єкта оцінки. Незважаючи на те, що згідно зі ст.ст. 11 та 29 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» оцінювачі мають право доступу до майна, яке оцінюється, документації та іншої інформації, яка є необхідною або має суттєве значення для оцінки, власники такої інформації, посиляючись на норми Закону України «Про інформацію», мають право такої інформації не надавати.

У зв'язку з цим, Я.О. Шевченко вважає за доцільним врахування світового досвіду щодо формування інформаційної бази даних об'єктів нерухомості шляхом надання службовцями нотаріату знеособленої інформації незалежним оцінювачам для здійснення оціночної діяльності стосовно цін продажів земельних ділянок (Шевченко, 2017).

Саме тому, яскравим прикладом та досить ефективним кроком для усунення даної колізії, було прийняття у 2018 р. Порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку. Відповідно до даного Порядку, єдина база даних звітів про оцінку (далі – Єдина база) – інформаційно-телекомунікаційна система, яка має комплексну систему захисту інформації з підтвердженою відповідністю відповідно до Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних си-

стемах», до складу якої входить база даних інформації із звітів про оцінку, що вноситься суб'єктами оціночної діяльності, та модуль електронного визначення оціночної вартості подібного до об'єкта оцінки майна (з метою перевірки вартості об'єктів оподаткування, внесеної суб'єктом оціночної діяльності) («Про затвердження Порядку ведення єдиної бази...», 2018).

Розглядаючи обране питання, слід звернути увагу, що при визначенні станом на 01 січня 2012р. нормативної грошової оцінки земельних часток (паїв) відповідно до сертифікатів на право на земельну частку (пай), що визначалася згідно Указу Президента України від 08 серпня 1995 р. «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» коефіцієнт 1,756 застосовується до нормативної грошової оцінки земельної частки (паю) у частині вартості площі ріллі, що припадає на земельну частку (пай) по конкретному сільськогосподарському підприємству, кооперативу, товариству згідно з рішеннями районних державних адміністрацій щодо затвердження розмірів земельної частки (паю) по кожному підприємству, кооперативу, товариству.

Таким чином, нормативна грошова оцінка земельної частки (паю), відповідно до сертифікату на право на земельну частку (пай), сумарно складається з:

- нормативної грошової оцінки ріллі, що припадала на особу, яка має право на земельну частку (пай) для даного підприємства, кооперативу, товариства, яка збільшується на коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель та на коефіцієнт 1,756;

- нормативної грошової оцінки сіножатей, пасовищ та багаторічних насаджень, що припадала на особу, яка має право на земельну частку (пай) для даного підприємства, кооперативу, товариства, яка збільшується на коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель (Шевченко, 2017).

Пропоную розглянути особливості визначення нормативної грошової оцінки земельних ділянок на прикладі земель розташованих на території Мринської сільської ради (за межами села Хотинівка).

Наприклад, земельні ділянки знаходяться на одному полі, є сусідніми, і тим не менш, мають різну нормативно грошову оцінку і більше того – різні види угідь:

- земельна ділянка з кадастровим номером 7423886700:02:001:5832 площею 2 га надана для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (01.01), нормативна грошова оцінка якої 62471.40грн (31235,70 грн за 1 га);
- земельна ділянка з кадастровим номером 7423886700:02:001:5827 площею 2 га надана для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (01.01), нормативна грошова оцінка якої 67858.63грн (33929,32 грн за 1 га);
- земельна ділянка з кадастровим номером 7423886700:02:001:1417 площею 2 га надана для ведення особистого селянського господарства (01.03), нормативна грошова оцінка якої 17293.72грн (8646,86 грн за 1 га);
- земельна ділянка з кадастровим номером 7423886700:02:001:1415 площею 2 га надана для ведення особистого селянського господарства (01.03), нормативна грошова

оцінка якої 18273.74грн (9136,87 грн за 1 га);

- земельна ділянка з кадастровим номером 7423886700:02:001:0625 площею 0.8783га надана для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (01.01), нормативна грошова оцінка якої 30698.93грн (34952,67 грн за 1 га);
- земельна ділянка з кадастровим номером 7423886700:02:001:0624 площею 0.9009га надана для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (01.01), нормативна грошова оцінка якої 37183.03грн (41273,2 грн за 1 га);
- земельна ділянка з кадастровим номером 7423886700:02:001:0626 площею 0.9628га надана для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (01.01), нормативна грошова оцінка якої 32525.97грн (33782,68 грн за 1 га) («Електронний кабінет «Е-сервіси»...; Публічна кадастрова карта України).

З цього слідує, що методика розрахунку нормативної грошової оцінки земельних ділянок не є досконалою, оскільки суттєво відрізняються вартості сусідніх ділянок в межах одного поля. Особливо, якщо врахувати тенденції та загальний стан розвитку сільського господарства, використання земельних ресурсів та обробітку земель, то дана НГО не має практичного значення та є несправедливою по відношенню до власників таких ділянок. На сьогоднішній день дуже малий відсоток виділення земельних ділянок в натурі на місцевості, переважна їх більшість передається в оренду товаровиробникам, які здійснюють обробіток таких земель. Такі сільськогосподарські підприємства розорюють земельні ділянки в межах одного поля і обробляють їх на одна-

кових умовах, одним масивом і, відповідно, практичне вартісне значення вони мають однакове. Таким чином, НГО може обмежити одного власника (орендодавця) земельної ділянки перед іншим стосовно розміру одержуваного доходу, оскільки орендна плата, в переважній більшості, встановлюється у відсотковому відношенні до нормативної грошової оцінки.

Сьогоднішні умови товаровиробництва, зменшення кількості рогатої худоби на селі призводить до розорювання угідь, які були надані для випасання худоби та сіножатті. Саме тому, доречним було б провести «переоблік» земельних ділянок що використовуються для вирощування сільськогосподарської продукції та перевести їх до одного, відповідного виду угідь і зробити це слід консолідовано за ініціативи і виконання держави. Це дало б змогу власника та орендодавцям отримувати достойну орендну плату та не було б порушення цільового використання земельних ділянок орендарями.

А.М. Мірошниченко приділив значну увагу вивченню колізій у правовому регулюванні земельних відносин в Україні і підкреслює необхідність кодифікації земельного законодавства. Для зменшення ступеню колізійності чинного земельного законодавства України перспективним напрямком є його кодифікація, для якої сьогодні існують основні необхідні умови: відносна стабільність законодавства та відносно усталена практика його застосування. В основу кодифікації повинні бути покладені такі принципові положення: 1) відхід від традиційного для радянського земельного права «тотального» поділу земель на категорії і підвищення на томість ролі планування територій,

2) підвищення ефективності використання та розпорядження землями державної власності шляхом передачі функції із розподілу та перерозподілу цих земель уповноваженому центральному органу виконавчої влади, 3) реформування засад здійснення землевпорядкування шляхом створення уніфікованої землевпорядної процедури, яка дозволить здійснювати землеустрій у т.ч. і примусово з метою усунення недоліків у структурі землекористування, 4) гармонізація земельного законодавства із законодавством ЄС (Мірошниченко, 2010).

Важливість потреби подолання юридичних колізій у сфері земельних ресурсів та систематизації земельного законодавства було відкреслено напередодні Дня науки 2019 р. Вчені поставили перед собою питання : «Як подолати надлишковість у земельному законодавстві України?». Відповідь на яке шукали учасники науково-практичного семінару, який відбувся на факультеті землевпорядкування НУ-БіП України. Складність, розпорошеність та колізійність земельного законодавства України вимагає особливих підходів до його оптимізації.

На заході виступив А.М. Мірошниченко, який зазначив по-перше, техніко-юридичний аспект зарегульованості земельного законодавства полягає в бажанні вмістити до законодавства якомога більше дозволів – там, де потреби у них абсолютно немає. Окрім «засмічення» правового поля, такий підхід може створити враження, що у випадках відсутності спеціального дозволу все інше заборонено.

По-друге, так звану «нормою» для нормативних актів земельного законодавства стало сліпе копіювання до них положень інших документів, часто – більш загальних. Іноді при

цьому вихідний матеріал піддається «творчому опрацюванню», внаслідок чого законодавство не лише засмічується, але й створюються колізії.

Третім, ще одним типовим недоліком стало вміщення до нормативно-правових актів положень, що не мають регулятивного значення. Таких у земельному законодавстві не злічити. Це преамбули (які насправді є непотрібними анотаціями), визначення термінів (здебільшого двозначні), «принципи» (насправді простим проголошенням в законі правовий принцип створити неможливо), різного роду застереження (порушники «несуть відповідальність, встановлену законом») тощо. Вони ускладнюють використання тексту закону, обумовлюють значні витрати на тиражування непотрібного тексту, його вивчення тощо. А серед такого «мотлоху» часто можна не помітити щось, що дійсно встановлює правило поведінки.

Завідувач кафедри землевпорядного проектування А.Г. Мартин, звернув увагу на те, що переускладнене земельне законодавство є джерелом титульних ризиків під час набуття і реалізації прав на землю. Сьогодні земельне законодавство все частіше стає значною перешкодою для підприємців та звичайних громадян у реалізації своїх майнових прав, зайнятті підприємницькою діяльністю, оскільки закони занадто складні, колізійні і неоднозначні. Також експерт переконаний, що складне та колізійне законодавство є одним із головних джерел корупції, адже чиновники отримують значні дискреційні повноваження, застосовуючи законодавство на власний розсуд. Дозвільна система в умовах переускладненого і неоднозначного земельного законодавства перетворюється у «поле бою» між підприємцем та чиновниками.

Експерт у сфері правового регулювання земельних відносин, консультант Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин С. Біленков своєму виступі зупинився на декларативних, бланкетних і дублюючих нормах в земельному законодавстві України (Гулько).

Висновки і перспективи.

Правова колізія це певна неузгодженість, яка виникає між нормативно-правовими актами або правовими нормами з одним предметом регулювання та які є формально чинними на момент виникнення суперечності. Не потрібно ототожнювати колізію у праві з колізійною нормою (у значенні міжнародного приватного права), яка є нормою, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом («Про міжнародне приватне право...», 2005). Правова колізія не відсилає нас до якоїсь правової системи чи нормативного акту, вона є неузгодженістю, суперечністю яку потрібно вирішити – подолати. Тобто, при ідеальному стані законодавчої системи правової колізії не повинно існувати, в той час як колізійна норма – норма припис, існування якої є необхідним для врегулювання відносин з іноземним елементом.

Окремої уваги заслуговують колізії, що виникають при розмежування компетенцій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Їх повноваження дублюються, мають декларативний характер, відсутні механізми їх реалізації, тощо. У зв'язку з цим КМУ схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні у якій проголошується, що на

даний час ефективного та швидкого розв'язання потребують такі проблеми: відсторонення місцевого самоврядування від вирішення питань у сфері земельних відносин, посилення соціальної напруги серед сільського населення внаслідок відсутності повсюдності місцевого самоврядування.

Створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов та формування кадрового складу для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень здійснюється з дотриманням таких принципів: надання територіальним громадам права розпоряджатися земельними ресурсами в межах своєї території, об'єднувати свої майно та ресурси в рамках співробітництва територіальних громад для виконання спільних програм та більш ефективного надання публічних послуг населенню суміжних територіальних громад («Про схвалення Концепції реформування...», 2014).

Проаналізувавши вищезазначені положення, можна підкреслити необхідність зміни підходу до проведення оцінки земельних ділянок. В умовах сучасних аграрних відносин за запровадження ринку землі, з'являється потреба в уніфікації оцінки земельних ділянок в залежності від їх розташування (в межах одного поля), складу ґрунтів, ринкової вартості тощо.

Правові колізії, що виникають при здійсненні контрольної діяльності у сфері земельних ресурсів є об'єктивно породженим явищем, викликаним численністю законодавчої бази, особливим предметом регулювання, постійним реформуванням суб'єктів контролю (в першу чергу органів виконавчої влади, Держгеокадстру безпосередньо), відсутністю належної систематизації нормативної бази,

прийняття з одних питань нових нормативних актів, не скасовуючи дію і не змінюючи попередні та ін..

У даній статті наведений далеко не вичерпний перелік колізій у сфері контролю земельних ресурсів, їх досить багато і вони потребують вирішення.

Список використаних джерел

1. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії: Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 р. № 758-0-2-08-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text> (дата звернення: 26.08.2020 р.).
2. Коваленко Т.О. Колізійні норми в земельному праві України. Університетські наукові записки. 2013. № 3. С. 329–335.
3. Коваленко Т.О. Колізія компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин. Часопис Київського університету права. 2010. № 4. С. 246–250.
4. Портнов А.В., Москалюк О.В. Види колізій у законодавстві України. Юрист України. 2012. № 1–2. С. 5–12.
5. Колізії в законодавстві. Офіційний Веб-портал Судової влади України. URL: <https://gl.lv.court.gov.ua/sud1304/pres-centr/news/226748> (дата звернення: 28.08.2020 р.).
6. Погребняк С.П. Колізії в законодавстві України та шляхи їх переборення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Харків, 2001. 201 с.
7. Петришин О.В. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
8. Шевченко Я.О. Основні колізії та недоліки у правовому регулюванні оцінки земель сільськогосподарського призначення в

- Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 2. С. 58–60.
9. Про затвердження Порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку. Про затвердження Порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку. Фонд державного майна; Наказ, Порядок від 17.05.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0677-18#top> (дата звернення: 26.08.2020 р.).
 10. Електронний кабінет «Е-сервіси» Державного земельного кадастру. URL: <https://e.land.gov.ua/back/requests/> (дата звернення: 26.08.2020 р.).
 11. Публічна кадастрова карта України. URL: https://map.land.gov.ua/?cc=3516741.12863076,6643509.52274297&z=16&l=kadast&bl=ortho10k_all (дата звернення: 28.08.2020 р.).
 12. Мірошниченко А.М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 270 с.
 13. Гунько Л. Як подолати надлишковість у земельному законодавстві України? URL: <https://nubip.edu.ua/node/60939> (дата звернення: 29.08.2020 р.).
 14. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 29.08.2020 р.).
 15. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.08.2020 р.).
- at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text> (in Ukrainian).
2. Kovalenko, T.O. (2013). Conflict rules in land law of Ukraine. University scientific notes, 3: 329–335 (in Ukrainian).
 3. Kovalenko, T.O. (2010). Collision of competence of state authorities and local self-government in the field of land relations regulation. Journal of Kyiv University of Law, 4: 246–250 (in Ukrainian).
 4. Portnov, A.V. & Moskaluk, O.V. (2012). Types of conflicts in the legislation of Ukraine. Lawyer of Ukraine, 1–2: 5–12 (in Ukrainian).
 5. Conflicts in legislation. Official Web-portal of the Judiciary of Ukraine. Available at: <https://gl.lv.court.gov.ua/sud1304/pres-centr/news/226748/> (in Ukrainian)
 6. Pogrebnyak, S.P. (2001). Collisions in the legislation of Ukraine and ways to overcome them. Kharkiv, 201 (in Ukrainian).
 7. Petryshyn, O.V., Pogrebnyak, S.P., Smorodynsky, V.S. & others (2014). Theory of State and Law. Kharkiv: Pravo, 368 (in Ukrainian).
 8. Shevchenko, Ya.O. (2017). The main conflicts and short comings in the legal regulation of agricultural land valuation in Ukraine. Legal Scientific Electronic Journal, 2: 58–60 (in Ukrainian).
 9. On approval of the Procedure for main taining a single data base of valuation reports On approval of the Procedure for main taining a single data base of valuation reports. State Property Fund; Order, Procedure dated 17.05.2018 № 658. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0677-18#top> (in Ukrainian).
 10. Electronic office «E-services» of the State Land Cadastre. Available at: <https://e.land.gov.ua/back/requests/> (in Ukrainian).
 11. Public cadastral map of Ukraine. Available at: https://map.land.gov.ua/?cc=3516741.12863076,6643509.52274297&z=16&l=kadast&bl=ortho10k_all (in Ukrainian).
 12. Miroshnichenko, A.M. (2010). Conflicts in the legal regulation of land relations in Ukraine. Kyiv, 270 (in Ukrainian).

References

1. Regarding the practice of application of legal norm sincase of conflict: Letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated 26.12.2008 № 758-0-2-08-19. Available

13. Gunko, L. How to overcome the redundancy in the land legislation of Ukraine? Available at: <https://nubip.edu.ua/node/60939> (in Ukrainian).
14. On private international law: Law of Ukraine of June 23, 2005 № 2709-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (in Ukrainian).
15. On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine 01.04.2014 № 333-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (in Ukrainian).

Yu.S. Makarenko (2020). GAPS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION (LEGAL CONFLICTS) ESTIMATION OF LAND PLOTS. *Law. Human. Environment*, 11(3): 132-142. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.016>.

Summary. *The legal conflicts of control relations in the field of land resources and ways to overcome them are studied. Inconsistencies in the legislation of Ukraine on control, use and protection of land resources are described. The legal conflicts that arise during the assessment of land plots are analyzed. It is proposed to specify and differentiate the competencies of the subjects of state control in the field of land resources and to transfer part of the powers of the executive authorities to local governments. The conclusion is made on the need to overcome conflicts and systematize land legislation.*

Keywords: *state control, land resources, land, legal conflict, conflict rule, overcoming conflicts, systematization, normative monetary valuation*

ОБ'ЄДНАНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

В.П. ОЛЕКСЮК, асистент

кафедри цивільного та господарського права

(науковий керівник – д.ю.н, професор О.Ю. Піддубний)

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: 070204@ukr.net

Анотація. У статті досліджується об'єднана територіальна громада (далі – ОТГ) з точки зору можливості виступати як суб'єкт адміністративно-правових відносин. Визначено, що створення та функціонування ОТГ в Україні є елементом складного трансформаційного процесу – децентралізації, процес формування якої охопив більшість країн Європи.

З'ясовано, що процес утворення ОТГ безпосередньо лежить у площині публічної адміністрації, зокрема – адміністративного права України. Адже ОТГ після свого утворення та юридичного закріплення стає повноцінним суб'єктом адміністративно-правових відносин. В той же час, необхідним є дослідження відповідності ОТГ, як суб'єкта адміністративно-правових відносин, вимогам, що є суттєвими для будь-якого суб'єкта публічної адміністрації задля ефективного впровадження в подальшу розбудову ефективного управління на місцях, чим у викликана актуальність даного дослідження. Децентралізація є складним процесом, що виходить за межі структурних реформ, адже здійснює вплив на усі сфери суспільного життя, оскільки наближає процес прийняття рішень до громадськості і тим самим дає змогу впровадженням програмам та послугам краще відповідати місцевим потребам.

Зроблено висновки, що територіальні громади є публічними, колективними суб'єктами адміністративного права України, що дає змогу місцевим жителям відчувати себе цілісним носієм публічної влади, який немає ознак юридичної особи, проте наділений суб'єктивними правами та здатністю впливати на вирішення суб'єктами публічної адміністрації (органами місцевого самоврядування) різного роду проблем і питань, які виникають у сфері місцевого самоврядування відповідної адміністративно-територіальної одиниці та становлять для них публічний інтерес.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, публічна адміністрація, суб'єкт адміністративного права, децентралізація, адміністративне право, адміністративно-правові відносини, місцеве самоврядування

Актуальність.

Об'єднана територіальна громада є елементом складного трансформаційного процесу – децентралізації, процес формування якої охопив більшість країн Європи. Щодо України, то процес утворення об'єднаної територіальної громади в даний час переживає активний етап свого становлення та утвердження на теренах України.

На сьогоднішній день прийнято розглядати децентралізацію орієнтиром інституційних реформ. Децентралізація є складним процесом, що виходить за межі структурних реформ, адже здійснює вплив на усі сфери суспільного життя, оскільки наближає процес прийняття рішень до громадськості і тим самим дає змогу впровадженим програмам та послугам краще відповідати місцевим потребам. Саме така тенденція спостерігається в більшості європейських країн, де децентралізація тим чи іншим чином реалізується і де якісні покращення здійснення публічної влади ми вже можемо спостерігати. Впровадження децентралізації має велике значення для організації публічної влади в Україні (Світлична, 2014: 33).

Процес утворення об'єднаної територіальної громади безпосередньо лежить у площині публічної адміністрації, зокрема – адміністративного права України. Адже ОТГ після свого утворення та юридичного закріплення стає повноцінним суб'єктом адміністративно-правових відносин. У той же час, необхідним є дослідження відповідності ОТГ, як суб'єкта адміністративно-правових відносин, вимогам, що є суттєвими для будь-якого суб'єкта публічної адміністрації задля ефективного впровадження в подальшу розбудову

ефективного управління на місцях, чим у викликана актуальність даного дослідження.

Метою статті виступає комплексний аналіз об'єднаної територіальної громади на відповідність вимогам, що встановлені для кожного суб'єкта адміністративно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Незважаючи на те, що ОТГ є новоствореним суб'єктом публічної адміністрації, передумови його появи і адміністративні правовідносини у сфері місцевого самоврядування були предметом розгляду у працях: В.Б. Авер'янова, А.І. Берлача, Т.О. Мацелик, Р.С. Мельника, Л.О. Муркович, О.П. Світличного, Ю.М. Фролова та інших.

Результати.

Розпочинаючи будь-яке дослідження, важливо для початку визначити підвалини його виникнення.

У 2014 р. уряд взяв курс на комплекс заходів, спрямованих на децентралізацію в усіх сферах соціально-економічного життя, розпочавши розроблення концепції реформи місцевого самоврядування, що стало одним із ключових завдань сьогодення.

Одним із перших законодавчих актів, спрямованих на втілення децентралізації, став Закон України «Про співробітництво територіальних громад», який набув чинності 25 липня 2014 р. Даний акт, що був спрямований на регламентацію процедури спільної діяльності органів місцевого самоврядування в інтересах своїх громад, визначає принципи,

на яких таке співробітництво ґрунтується – законність, добровільність, взаємна вигода, прозорість і відкритість, рівноправність учасників, взаємна відповідальність суб'єктів співробітництва за його результати.

Після цього було розроблено і прийнято низку інших законодавчих актів, спрямованих вже на інші сфери, серед яких одним із найбільш важливих для нашого дослідження є Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів щодо податкової реформи», адже саме ним було визначено ключові фінансові питання, що стосувалися передачі коштів на місцевий рівень.

Безпосередньо процес об'єднання громад був розпочатий з 5 березня 2015 р., коли було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Основними суб'єктами об'єднання цей Закон визначає суміжні територіальні громади в межах однієї області.

Згідно із Законом (ст. 4) добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до ОТГ здійснюється з дотриманням таких умов:

- 1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;
- 2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;
- 3) об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області;

4) при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

5) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання.

Об'єднання територіальних громад здійснюється відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад («Про затвердження Методики формування...», 2015) та складається з таких етапів:

- 1) ініціювання добровільного об'єднання;
- 2) громадського обговорення пропозиції добровільного об'єднання;
- 3) прийняття радою рішення про надання згоди на добровільне об'єднання та делегування представника для розробки проекту рішення про добровільне об'єднання;
- 4) прийняття радою рішення про схвалення проекту рішення про добровільне об'єднання;
- 5) подання рішення до обласної державної адміністрації для надання висновку щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України;
- 6) розпорядження голови обласної державної адміністрації щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України;
- 7) прийняття радами рішення про добровільне об'єднання територіальних громад.

Тобто, відповідно до Закону, процес добровільного об'єднання територіальних громад обов'язково від-

бувається за активної участі місцевих жителів та з їхньої згоди.

Станом на вересень 2020 р., відповідно до статистичних даних в Україні створено 982 ОТГ, найбільшу кількість їх створено у Дніпропетровській області, а найменшу – на Донеччині («Інформація щодо кількості об'єднаних територіальних громад...»).

Територіальні громади, які увійшли до складу ОТГ, соціальні відносини між її членами вже є установленими, вони вдосконалювались на основі їхньої безпосередньої комунікативної взаємодії. Кожна із громад мала свій особливий зміст повсякденного життя, свою культуру, традиції, цінності та історію – свою власну місцеву ідентичність. В новостворених ОТГ цей інтелектуальний елемент часто відсутній, для його формування та розвитку потрібен час та злагоджені дії. Це свідчить про те, що інтелектуально-вольовий зв'язок між членами ОТГ ще слабкий. Лише у дійсно спроможних ОТГ, де якість надання публічних послуг значно покращилась, здійснюються заходи з благоустрою по всій її території та налагоджена комунікальна взаємодія між територіальними громадами є тенденції для формування культури та традицій самої ОТГ.

Таким чином, можливо сказати, що в українському адміністративному просторі, активно утверджується ще один суб'єкт адміністративно-правових відносин.

Варто зазначити, що хоча законодавство містить реальні механізми об'єднання територіальних громад, водночас воно не передбачає нормативного визначення ОТГ. В юридичній літературі це питання також залишається поза увагою, науковці здебільшого аналізують процес фор-

мування ОТГ, дискретні повноваження держави щодо об'єднання громад, досвід децентралізації різних країн. Видається, що юридична конструкція «об'єднана територіальна громада», яка в подальшому стане первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України, застосована у законодавстві без виразного розуміння її специфічних рис (Потапенко, 2019: 48).

Цілком зрозуміло, що ОТГ є одним із видів місцевого самоврядування, саме тому потрібно зазначити, що підвалини діяльності публічної самоврядної влади як беззаперечної ознаки демократичної правової держави знайшли своє відображення як на рівні законодавства Європейського Союзу, так і на рівні національного законодавства України. Сьогодні провідні для європейських країн ідеї щодо організації та функціонування місцевого самоврядування відображені в Європейській хартії місцевого самоврядування, підписаній 15 жовтня 1985 р. в м. Страсбурзі (ратифікована Законом України від 15 липня 1997 р. № 452), яка закріплює основоположну модель, на яку орієнтуються в розвитку місцевого самоврядування країни Європи, включно з Україною. Зокрема, на європейському рівні юридичне закріплення поняття «місцеве самоврядування» знайшло своє відображення в положенні частини першої ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування, яке визначає місцеве самоврядування як право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення (Європейська хартія місцевого самоврядування).

Лише з прийняттям Конституції України (ст. 7) місцеве самоврядування отримало своє закріплення на рівні вищого закону держави, а територіальні громади були визначені, як первинний суб'єкт місцевого самоврядування. Їхнє існування визнається та гарантується Конституцією України, вони вважаються утвореними відповідно до закону.

Таким чином, можливо дійти до висновку, що новостворені ОТГ виступають одним із суб'єктів місцевого самоврядування.

Без сумніву, органи місцевого самоврядування є суб'єктами адміністративного права, а якщо бути більш точними – суб'єктами публічної адміністрації, оскільки в межах законодавчо визначеної компетенції здійснюють публічні владні повноваження з метою забезпечення реалізації публічного інтересу. Наприклад, зазначені органи покликані надавати жителям, які складають територіальну громаду, широкий спектр публічних послуг у сферах транспорту, спорту, культури, охорони природних ресурсів тощо, а також здійснювати від їхнього імені та в інтересах інші повноваження у сфері місцевого самоврядування.

Конституційний Суд України в абзацах другому-четвертому пункту 2 мотивувальної частини свого Рішення від 13 липня 2001 р. №11-рп (справа про адміністративно-територіальний устрій) вказав, що територія України поділяється на адміністративно-територіальні одиниці які складають систему адміністративно-територіального устрою України. Систему адміністративно-територіального устрою згідно з частиною першою ст. 133 Конституції України складають Автономна Республіка

Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села, міста Київ, Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України («Рішення Конституційного Суду України...», 2001).

Таким чином, визначивши безпосередній зв'язок новостворених ОТГ з публічною адміністрацією та місцевим самоврядування можливим є дослідження ОТГ як суб'єкта адміністративно-правових відносин.

Суб'єктів адміністративного права можна охарактеризувати як юридичних і фізичних осіб, які мають правосуб'єктність, тобто можуть потенційно бути учасниками адміністративних правовідносин.

Аналогічна думка щодо визначення суб'єктів адміністративного права викладена в академічному курсі адміністративного права України за загальною редакцією професора В.Б. Авер'янова, зміст якої зводиться до того, що суб'єктами адміністративного права є учасники суспільних відносин, що мають суб'єктивні права та виконують юридичні (суб'єктивні) обов'язки, встановлені адміністративно-правовими нормами. При цьому суб'єкт адміністративного права має лише потенційну здатність вступати у правовідносини, яка є адміністративною правосуб'єктністю (Адміністративне право України, 2007: 254).

Суб'єктами адміністративного права Р.С. Мельник визначає учасників адміністративно-правових відносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки, встановлені адміністративно-правовими нормами. Для того, щоб бути суб'єктами адміністративного права, приватні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства (апатриди), юридичні особи приватного права тощо) володіють

правосуб'єктністю (адміністративною правоздатністю, адміністративною дієздатністю та адміністративною деліктоздатністю). У суб'єктів публічного адміністрування (органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим тощо) правосуб'єктність знаходить своє вираження у нормативно закріпленій за ними компетенції, тобто в сукупності їхніх повноважень, що надаються їхніми нормативно-правовими актами для виконання покладених на них функцій (Мельник, 2018: 255).

Територіальні громади є публічними, колективними суб'єктами адміністративного права України, що дає змогу місцевим жителям відчувати себе цілісним носієм публічної влади, який не має ознак юридичної особи, проте наділений суб'єктивними правами та здатністю впливати на вирішення суб'єктами публічної адміністрації (органами місцевого самоврядування) різного роду проблем і питань, які виникають у сфері місцевого самоврядування відповідної адміністративно-територіальної одиниці та становлять для них публічний інтерес (Лісниченко, 2019: 25). Цілком справедливо можна погодитися із даним визначенням науковця, адже саме воно відображає в повній мірі зв'язок новостворених ОТГ із місцевим самоврядуванням.

Висновки і перспективи.

Таким чином, можливо дійти до наступних висновків, щодо існування ОТГ в площині адміністративного права:

ОТГ є цілісним носієм публічної влади, який не має ознак юридичної особи, проте наділений суб'єктивними правами та здатністю впливати на

вирішення питань суб'єктами публічної адміністрації (органами місцевого самоврядування);

ОТГ наділяються не тільки гарантованим державою правом на місцеве самоврядування, але й юридичними обов'язками в цій сфері;

предметом відносин в ОТГ є питання місцевого значення (тобто такі, які пов'язані з життєдіяльністю територіальних громад і природно становлять для них публічний інтерес);

ОТГ наділені здатністю формувати представницькі органи місцевого самоврядування, що вступають в тому числі і в адміністративні правовідносини, при цьому сама ОТГ частину своєї суб'єктності реалізує у вигляді конституційних правовідносин на місцевому самоврядному рівні, створюючи тим самим орган місцевого самоврядування, який стає регулятором та учасником, зокрема адміністративних правовідносин в межах територіальної громади.

Отже, суб'єктом адміністративних правовідносин є територіальна громада, проте особливість її адміністративної правосуб'єктності, на відміну від конституційної правосуб'єктності, яка може реалізуватись безпосередньо, в тому, що адміністративну правосуб'єктність територіальна громада реалізує через створений нею орган місцевого самоврядування, уповноважений на прийняття управлінських рішень розпорядчого характеру.

В Україні відбувся процес формування об'єднаних територіальних громад. Проведений аналіз засвідчує, що питання їхнього створення, функціонування та припинення діяльності недостатньо врегульовані, що створює проблеми у розумінні сутності ОТГ і щоденних практиках створених ними органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Світлична А.Е. Децентралізація як спосіб організації публічної влади в державі. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія. Право. 2014. Вип. 197(1). С. 33–39.
2. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 04.10.2020 р.).
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#Text> (дата звернення: 04.10.2020 р.).
4. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 02.05.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-VIII#Text> (дата звернення: 04.10.2020 р.).
5. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова КМУ від 08.04.2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п#Text> (дата звернення: 04.10.2020 р.).
6. Інформація щодо кількості об'єднаних територіальних громад, утворених у 2015–2020 роках. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/obyednani-teritorialni-gromadi> (дата звернення: 04.10.2020 р.).
7. Потапенко С. Характерні риси об'єднаної територіальної громади. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 2. С. 47–55. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/.../fil.../Visnyk_2_2019-47-55.pdf (дата звернення: 04.10.2020 р.).
8. Європейська хартія місцевого самоврядування: міжнародний акт в редакції від 16.11.2009 р. № 994_036 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 04.10.2020 р.).
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (дата звернення: 04.10.2020 р.).
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «район» та «район у місті» від 13.07.2001 р. справа № 1-39/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#Text> (дата звернення: 04.10.2020 р.).
11. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. У 2-х т.: Т. 1. Загальна частина. ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та інші; ТОВ «Видавництво «Юридична думка». Київ, 2007. 592 с.
12. Мельник Р.С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях: навч. посібник. Київ. Юрінком Інтер, 2018. 308 с.
13. Лісниченко А.С. Територіальні громади як суб'єкти адміністративного права України. National law journal: theory and practice. 2019. С. 67–71.

References

1. Svitlychna, A.E. (2014). Detsentralizatsiia yak sposib orhanizatsii publichnoi vlady v derzhavi. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia. Pravo [Decentralization as a way of organizing public power in the state. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series. Law], 197 (1): 33–39 (in Ukrainian).
2. Pro spivrobotnytstvo terytorialnykh hromad [On cooperation of territorial communities] (2014): Law of Ukraine of June 17, 2014 № 1508-VII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (in Ukrainian).
3. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo podatkovoi reformy [On Amendments to the Tax Code of Ukraine

- and Certain Legislative Acts Concerning Tax Reform] (2014): Law of Ukraine of December 28, 2014 № 71-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#Text> (in Ukrainian).
4. Pro dobroviline ob'iednannia terytorialnykh hromad [On voluntary association of territorial communities] (2015): the law of Ukraine of 02.05.2015 № 157-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-VIII#Text> (in Ukrainian).
 5. Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad [On approval of the Methodology for the formation of affluent territorial communities]: Resolution of the Cabinet of Ministers of April 8, 2015 № 214. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-p#Text> (in Ukrainian).
 6. Informatsiia shchodo kilkosti obiednanykh terytorialnykh hromad, utvorenykh u 2015–2020 rokakh [Information on the number of united territorial communities formed in 2015–2020]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/obiednani-teritorialni-gromadi> (in Ukrainian).
 7. Potapenko, S. (2019). Kharakterni rysy obiednanoi terytorialnoi hromady. Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu [Characteristic features of the united territorial community. Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism], 2: 47–55 (in Ukrainian).
 8. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia [European Charter of Local Self-Government: International Act as amended on 16.11.2009 994_036]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (in Ukrainian).
 9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR] (in Ukrainian).
 10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia terminiv «raion» ta «raion u misti» vid 13.07.2001 sprava № 1-39/2001 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the People's Deputies of Ukraine regarding the official interpretation of the terms «district» and «district in the city» of July 13, 2001 Case № 1-39. 2001]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#Text> (in Ukrainian).
 11. Administratyvne pravo Ukraïny. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course] (2007). In 2 volumes: Vol. 1. General part. ed. board: V.B., Averyanov (chairman) and others; LLC «Publishing House» Legal Thought. Kyiv, 592 (in Ukrainian).
 12. Melnik, R.S. (2018). Zahalne administratyvne pravo v pytanniakh i vidpovidiakh [General administrative law in questions and answers]. Kyiv, 308 (in Ukrainian).
 13. Lisnichenko, A.S. (2019). Terytorialni hromady yak subiekty administratyvnogo prava Ukrainy [Territorial communities as subjects of administrative law of Ukraine. National law journal: theory and practice], 67–71 (in Ukrainian).

V.P. Oleksiuk (2020). United territorial community as a subject of administrative and legal relations. Law. Human. Environment, 11(3): 143-151. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.017>.

Summary. The article examines the united territorial community as a subject of administrative and legal relations.

It is determined that it is a structural unit of a complex transformation process – decentralization, the process of formation of which has covered most European countries.

It was found that the process of formation of UTC lies directly in the plane of public administration, in particular – the administrative law of Ukraine. After all, OTG after its formation and legal consolidation becomes a full-fledged full-fledged subject of administrative and legal relations. At the same time, it is necessary to study the compliance of UTC, as a subject of administrative and legal relations, to the requirements that are essential for any subject of public administration for effective implementation in the further development of effective local governance. research.

Decentralization is a complex process that goes beyond structural reforms, as it has an impact on all spheres of public life, as it brings the decision-making process closer to the public and thus enables implemented programs and services to better meet local needs.

It is concluded that territorial communities are public, collective subjects of administrative law of Ukraine, which allows local residents to feel like an integral bearer of public power, which has no features of a legal entity, but is endowed with subjective rights and the ability to influence decisions public administration (local self-government bodies) of various problems and issues that arise in the field of local self-government of the relevant administrative-territorial unit and are of public interest to them.

Keywords: *United territorial community, public administration, subject of administrative law, decentralization, administrative law, administrative-legal relations, local self-government*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

UDC 343.3

<https://doi.org/10.31548/law2020.03.018>

PREVENTION OF A DESTRUCTIVE ATTITUDE TOWARDS THE ENVIRONMENT AS A CONDITION OF LIFE SAFETY IN THE ECOSYSTEM: CRIMINOLOGICAL ASPECTS

T. KORNIKOVA, *Doctor of Law,*

Head of Department of Administrative and Criminal Law,

Oles Honchar Dnipro National University of Ukraine

E-mail: tvkorniakova@gmail.com,

N. YUZIKOVA, *Doctor of Law,*

Professor of Department of Administrative and Criminal Law,

Oles Honchar Dnipro National University of Ukraine

E-mail: yzikovans@ua.fm

S. KHOMIACHENKO, *Candidate of Juridical Sciences, Docent,*

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: arturmark@ukr.net

Summary. *The article provides a criminological analysis of the current state and trends of environmental crime in Ukraine as well as identifies the structure of environmental crime. The article identifies the most common types of environmental crime, including those that have global and local effect. According to the results of the research, a system of combating environmental crime is proposed supplementing it with the description and characterization of its components. An execution of systematic targeted control over the state of the environment combined with a prevention of environmental crimes by the state, society and individual citizens will become a counterbalance to the destructive attitude towards the environment and, accordingly, the basis for life safety in the ecosystem.*

Keywords: *determinants of crime, crimes against the environment, ecology, environmental policy, judicial statistics*

Introduction.

Today, the processes of transformation in different spheres of public life as well as the demand for a sound approach to sustainable development have increased the priority of environmental protection. Thus, it requires the country, society and citizens to demonstrate a careful and responsible attitude towards the environment and take action to combat environmental crimes. Scientific and technological progress and increasing economic activity have lead to an increase in anthropogenic pressure on the environment that causes environmental pollution, particularly water resources and atmospheric air, decreases the size of forested areas and fertile lands, eliminates certain species of plants and animals, and as a consequence created a disbalance in the environment (Deineha, 2019). For a long time the economic development of the country have been accompanied by a heavy exploitation of natural resources and a low priority of environmental issues, which in the conditions of intensive impact on the ecosystem of industrial sites actualizes the problems of environmental protection. Reformation of agriculture, modification of forms of ownership, reorganization of business entities, unwillingness of business leaders and entrepreneurs to incur additional costs for taking environmental protection measures as well as deliberate violation of environmental legislation are among the major factors that have lead to an increase in the number of socially dangerous activities against the environment. Improvement of the mechanism for the implementation of environmental responsibility is an important area of criminal law reform, the application of which should play a significant role in the fight against environmental crimes.

Analysis of recent research studies and publications.

In the legal literature, various aspects of the prevention and resistance to environmental crime (crimes against the environment) have been touched upon in the works of famous scientists: V.I. Andreytseva, A.M. Boyko, A.I. Dolgovoyi, O.L. Dubovik, S.B. Gavricha, V.K. Matviychuk, N.G. Ivanovoyi, S.I. Nezhurbidy, N.R. Malyshevoyi, H. S. Polishchuka, A.M. Pleshakova, V.M.Radnaeva, B.B. Tangieva, Yu.A. Turlovoyi, M.V. Shulgy, Yu.S. Shemshuchenka, V.M. Yermolenka and others.

In the meantime, while recognizing the importance of the studies conducted by those authors, further research on the prevention of a destructive attitude towards the environment as a necessary precondition for life safety in the ecosystem needs to be carried out considering topic's actuality. The purpose of the article is to investigate the criminological and criminal provisions and principles of countering environmental crime in Ukraine as well as to justify proposals aimed at preventing environmental crimes.

Results.

Environmental crime (crimes against the environment) is a socially dangerous phenomenon of irrational, destructive human attitude towards the environment, manifested as a multiplicity of criminal incidents against the environment, which threaten the sustainability of environmental relationships and the integrity of physical and biological resources.

To what extent will the environment be balanced, first of which depends on the extent to which its natural resources are used, then the relationship of man and social groups and communities to the envi-

ronment. In today's stage of development of human society characterized by very rapid progress of science and technology, the introduction of new technologies, the use of new and powerful energy sources, construction of a huge number of industrial facilities and expansion of urban areas, almost impossible to find the environment in which there is complete balance (Ivanović, A. & Aleksandar R., 2010).

The Law of Ukraine «On the Fundamental Principles (Strategy) of the Public Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030» from February 28, 2019 emphasizes that the sustainable environmental use should become a keynote of this strategy.

It refers to a prioritization of a non-repressive, humanitarian, preventative course to address environmental issues. Therefore, every entity with a protective and preventive functions must determine the basic criminological principles of their activities.

In terms of their essential characteristics, environmental crime is in many respects both *economic* (illegal use of natural resources), *violent* (linked to a direct harm to human health) or *mercenary* (illegal hunting, illegal fishing, illegal logging, illegal mining etc.) crime. Committing environmental crimes causes not only material harm but also harm to public health. In Ukraine, this happens through contamination of water bodies and subsoil by radionuclides, which contributes to a spread of cancer; poor drinking water causes the diseases of the internal organs, polluted air results in the diseases of the lungs, consumption of poor food leads to other diseases.

Ecological jurisprudence consists in a traditional set of actions – bringing to justice for the illegal deforesting, illegal hunting and illegal fishing or other aquatic mining and much more rarely for polluting water bodies or atmospheric air.

According to official data, in 2019, 3769 criminal offenses were recorded, among which 718 persons were granted reports of suspicion and 648 criminal offenses were issued indictments and sent to court (Report on Criminal Offenses for the period 2013–2019). Among the crimes against the environment, the crimes of low gravity prevail taking up 55 % of the overall rate, whereas the crimes of medium gravity constitute 43 % and only a small part of 2 % falls on the serious crimes. A particular attention should be paid to the dramatic difference in the indicator of certain types of crimes in the overall structure of crimes against the environment. Those are indicators between recorded proceedings and the number of proceedings brought to court with the indictments concerning illegal fishing, animal hunting or other aquatic mining (Article 249 of the Criminal Code of Ukraine).

Thus, in the general structure of crimes against the environmental crimes (according to the recorded criminal proceedings) a considerable share belongs to the illegal logging of the forest that is Article 246 of the Criminal Code of Ukraine takes up around 52 %; illegal fishing, animal hunting or other aquatic mining that is Art. 249 of the Criminal Code of Ukraine takes up 17 %; violation of the rules of protection or use of subsoil that is Art. 240 of the Criminal Code of Ukraine takes up 16 %; pollution or destruction of lands that is Art. 239 of the Criminal Code of Ukraine takes up 5 %. Whereas, in terms of the number of proceedings brought to the court with the indictments, illegal engagement into fishing, animal hunting or other aquatic mining industries hold the first place with 55 %, the illegal logging of forest is 30 %, violation of the rules of protection or the use of subsoil is 11

% and pollution or destruction of land is only 0.8 %. It is important to note that a vast majority of individuals who were granted reports of suspicion and cases brought to courts with the indictments were convicted. Thus, as of 2019, 507 persons were convicted of environmental crimes and 4 persons were acquitted (Form 6 (annual), 2019). The first three crimes include: illegal fishing, animal hunting or other aquatic mining (Art. 249 of the Criminal Code of Ukraine) – 45 %, illegal logging of forest (Art. 246 of the Criminal Code of Ukraine) – 32 % and violation of the rules for the protection or use of subsoil (Art. 240 of the Criminal Code of Ukraine) is 16 %.

Criminal and judicial statistics show that the most vulnerable components of the environment become objects for criminal activity. In particular, illegal deforestation is an evidence of a destructive attitude to the environment. Thus, by a verdict of the Starosambirsky District Court of Lviv region of 04.01.2019 a person was convicted for being in the forest during the night in August 2017 near the village called Stream of Starosambirsky district of Lviv region, violating the procedure of logging timber, in quarter № 6 of section № 1 of Spassky forestry of SE «Starosambirskoye forestry economy», where regional Verkhny-Dnistrovsky Beskidy Landscape Park is located that belongs to the natural reserve fund, intentionally, without a corresponding permission, made an unauthorized logging of two dry trees of the pine and fir tree, with a total cubic mass of 3.47 m³, costing 5656 UAH, 50 cents (The verdict of the Starosambirsky District Court of Lviv region, 2019). Another example is from the Novosanzhar District Court of Poltava Region where on 18 January 2019 a person N. was convicted for having a

direct intent for the illegal logging of pine trees on the territory of the Zachepilovsky Landscape Reserve, which is a part of a natural reserve fund, using pre-positioned tools (two-hand metal saw on a tree), carried out illegal logging of plantations, namely thirteen damp-growing pine trees, which were further divided into parts. By committing such actions, N. caused material damage to the Novosanzhar Forestry in a total amount of 11294 UAH (The verdict of Novosanzhar district court of Poltava region, 2019). Content analysis of sentences under Art. 246 of the Criminal Code of Ukraine, testifies that, a vast majority of individuals commit crimes during the night. This fact should be taken into account when designing targeted preventative measures to ensure a life safety in the ecosystem.

Forestry takes up 15.9 % of the overall territory of Ukraine. Forests are unevenly distributed around the territories of the country, from 3.7 percent in Zaporizhzhya region to 51.4 percent in Transcarpathian region. Optimally, according to European recommendations forest cover should be around 20 %, which requires more than two million hectares of new forests to be planted. At the same time, the plantation of new forests should not be done by foresting of unique steppe areas.

Also, it is impossible to exclude such indicator of environmental crime as its latency (concealment or failure to detect a certain part of environmental crimes), the price (the damage it causes, and the expenses on counteracting it), etc. Besides, official statistics show only a small proportion of environmental crimes committed.

The major threat for a biological diversity is human activity and a destruction of natural habitat of flora and

fauna. There is a devastating decrease in the area of wetlands, steppe ecosystems, natural forests, which occurs as a result of land plowing, deforestation with a subsequent change of lands' purpose, drainage or watering of territories as well as industrial, residential and holiday construction etc. Thus, Velikolepetynskyi District Court of Kherson region on January 8, 2019 convicted an individual who around 2 a.m. while staying in the Bay of the Bulgarian Beam in the Kakhovka reservoir in the territory of Velikolepetynskyi district of the Kherson region, in the southern part of the beam, where according to the order № 23 of 07 April 2016 the use and reproduction of water biological resources and regulation of fisheries in Kherson Oblast are deliberately measured by establishing, maintaining and protecting artificial breeding grounds, acting deliberately, without the permission prescribed by the law, with the use of prohibited means of catching – a 72 meter long net, 80 meters long net and rubber boat «BARK» caught fish: bream, walleye, silver pole, silver carp. These actions caused significant damage to the state in the person of the Department of Conservation, Use and Reproduction of Water Biological Resources and Fisheries Regulation in the total amount of 7157 UAH (Verdict of the Velykolepetskyi District Court of Kherson Region, 2019).

It should be noted that increasing risk of ecological crimes mainly appears due to the anthropogenic pressure on the environment, which in the circumstances of ecological crisis may cause significant, often non-renewable, damage to the vital interests of man, society and the state, such as a depletion of natural resources; a pollution of the environment, a loss of an innate

connection between man and nature, a demise in aesthetic values. Ecological crisis does not only threaten a dignified existence of people but also endangers life in general. As for the state, the environmental crisis is related to a reduction of freedom of political choice, which is caused by the transboundary nature of environmental problems; exacerbation of the ecological situation in different regions of the world causes social and political instability, interstate conflicts and violent confrontations.

A special section of the Criminal Code of Ukraine contains 22 articles that establish a responsibility for environmental crimes (Articles 236–254 of the Criminal Code of Ukraine). Its main function is to protect the environment and ensure environmental safety as a condition of ensuring life safety in the ecosystem. It is not a coincidence that one of the tasks enshrined in the Art. 1 of the Criminal Code of Ukraine, is an environmental protection. This underlines the importance of the environmental field and the need to prevent crimes in this area.

The prevention of destructive environmental attitude is inextricably linked to a determination of criminal, negligent and indifferent treatment of the environment.

The prevalence of crime in this area is adversely affected by the unfavorable socio-economic situation in the country, which is caused by the economic and financial crisis and is accompanied by a significant decline in production, bankruptcy of enterprises, increased unemployment and poverty.

It is evident that the determinants of environmental crime are related to public relations, which determine the nature, character and process of interaction between man and environment that refers to a process of environmental management.

The reasons and conditions for committing crimes in the field of environmental protection at the individual level include the following: antisocial views on the environment among certain categories of people, the external circumstances that have shaped and continue to shape their views, the presence of different life situations that after being combined with particular personalities of offenders may cause criminal acts.

Preventive measures in the field of ensuring the life safety in the ecosystem and combating environmental crime should be based on the principles of reality, scientific validity, the combination of criminological and environmental knowledge, coordination of political and legal actions of the authorities at the different levels, clear and highly professional cooperation of bodies in the field of ecology, a conformity with general social and special criminological measures for the prevention of environmental crime within a basic concept of development of the world community and state environmental policy of Ukraine. That is why the foundation for solving environmental problems in Ukraine should be a long-term state environmental policy that combines measures of general legal and special criminological nature of combating crimes in the environmental field.

Responding to environmental crime and harm also entails learning from – or endeavoring to understand – previous mistakes and omissions, as well as anticipating future risks and threats. This, in turn, requires preventing or attempting to thwart environmental crime and harm before it occurs (Brisman & South, 2018).

The main directions on ecological safety of Ukraine according to Andreytsev are a prevention and minimization of the consequences of emergencies, taking into account the risk of such situ-

ations. This is especially relevant today when environmental emergencies occur very often. It is important to switch to new sources of raw materials and energy that allow to reduce an environmental impact. Besides, matters of a great importance are a scientific research in the field of nature protection, a waiver of those kinds of production that pollute nature as well as an introduction of new safe technologies (Andreytsev, 2002).

Law is an effective regulator of a social development of all social relations, including those that are designed to prevent crime against the environment. At the general social level of preventing environmental crimes those measures play an important role that are related to an improvement of technologies of industrial production (metallurgical and mining) of industries that may harmfully affect environment, rising culture of farming, modernization of vehicles, introduction of waste-free technologies, enhancing the legal and environmental culture of citizens. Since people observe culture as a social object, its functional environment, as well as a regulatory side, will form social regulators that provide a basis for social order, which binds society members, regulates their interaction and identify ways of interacting and treating the objects (Kachur, 2019).

Preventive effect has a dualistic combination of educational and awareness-raising functions of law. They are expressed in terms of the impact of criminal, administrative, civil and disciplinary means on people's consciousness. Also, they contribute to the formation of the respect towards the law, the habit of adhering to its requirements and responsible attitude to the environment. The role of law in relation to social life is also lies in the fact that it normatively establishes the optimal, appropriate to

social needs and interests procedure for the implementation of crime prevention measures at special-criminological and individual levels.

It should be noted that it is very important to constantly raise environmental and legal awareness at both public and individual levels. The main potential of all environmental prevention activities lies down in this task. This is where a real possibility of overcoming such deformation of consciousness as inertia and stereotypical thinking, incompetence, irresponsibility, protectionism, careerism etc. arises. Furthermore, the organization of preventive activities is impossible without its comprehensive and high-quality information and personnel support (external and internal).

The major scientific tasks concerning a prevention of environmental crime can be conditionally clustered into three groups: identification and examination of social phenomenon, processes and factors that determine the destructive attitude towards the environment; investigation of the factors and circumstances that lead to the formation of destructive motivation among individuals who commit crimes against the environment; limitation and, if possible, elimination of the effects of social phenomena, processes and factors that determine the commission of crimes against the environment and minimization of the consequences of destructive resource management. Besides, a set of measures for the prevention of environmental crime at the national and regional levels provides a basis for life safety in the ecosystem.

Conclusions and prospects.

Summarizing above-stated information, it should be noted that scientifically grounded state environmental policy,

which is combined with raising the level of environmental education and formation of public environmental awareness and responsible attitude to biological resources, will provide proper conditions for the introduction in peoples' everyday lives patters of sustainable consumption and use of natural resources. An execution of systematic targeted control over the state of the environment combined with a prevention of environmental crimes by the state, society and individual citizens will become a counterbalance to the destructive attitude towards the environment and, accordingly, the basis for life safety in the ecosystem.

References

1. Andreytsev, V. (2002). Environmental Safety Law: Educational and scientific-practical guide. Kyiv: Knowledge-Press, 332 (in Ukrainian).
2. Brisman, A. & South, N. (2019). Green Criminology and Environmental Crimes and Harms. *Sociology Compass*, 13. Available at: <https://doi.org/10.1111/soc4.12650> (in English).
3. Deineha, M. (2019). The use and conservation of water resources in Ukraine: current state of implementation of European Union Law. *Law. Human. Environment*, 10(4): 62–71. [hps://doi.org/10.31548/law2019.04.008](https://doi.org/10.31548/law2019.04.008) (in Ukrainian).
4. Form 6 (annual) (2019). Reports on the number of people convicted, acquitted, closed cases, non-convicts to whom compulsory medical measures and types of criminal penalties were applied for 2019 (Form 6 (annual): approved by the Order of the State Judicial Administration of Ukraine dated August 22, 2007 No. 88 for agreement with the State Statistics Committee of Ukraine and the Supreme Court of Ukraine). Available at: <http://www.court.gov.ua> (accessed 28.07.2020) (in Ukrainian).

5. Ivanović, A. & Aleksandar R. (2010). Environmental crime as a factor of endangering national security, Conference proceedings: 11th Slovenian Days of criminal justice and security – a modern criminal justice and security guidelines, ISBN 978-961-6821-05-6, University of Maribor, Faculty of Criminal Justice and Security, Ljubljana (SLO). Available at: <https://www.researchgate.net/publication> (accessed 12.07.2020) (in English).
6. Kachur, V. (2019). To the question about the structure of legal culture. Law. Human. Environment, 10(2): 6–11. <https://doi.org/10.31548/law2019.02.001> (in Ukrainian).
7. The basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030: The Law of Ukraine of 28 February 2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (accessed 28.07.2020) (in Ukrainian).
8. The Uniform Report on Criminal Offenses for the period 2013–2019. Form № 1 was approved by the order of the GPU of Ukraine from October 23, 2012 № 100 on the approval of the State Statistics Committee of Ukraine. Official site of the Prosecutor General's Office of Ukraine. Available at: <https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011> (accessed 06.08.2020) (in Ukrainian).
9. The verdict of Novosanzhar district court of Poltava region (2019). The proceedings № 1-KP/649/11/19. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79018886> (accessed 09.08.2020) (in Ukrainian).
10. The verdict of the Starosambirsky District Court of Lviv region (2019). The proceedings № 1-KP/455/26/2019. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79018886> (accessed 09.08.2020) (in Ukrainian).
11. The verdict of the Velykolepetskyi District Court of Kherson Region (2019). The proceedings № 1-KP/649/11/19. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79018886> (accessed 09.08.2020) (in Ukrainian).

Т. Корнякова, Н. Юзікова & С. Хом'яченко (2020). ЗАПОБІГАННЯ ДЕСТРУКТИВНОМУ СТАВЛЕННЮ ДО НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В ЕКОСИТЕМІ: КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ. Право. Людина. Довкілля. 11(3): 152-159. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.018>.

Анотація. У статті здійснено кримінологічний аналіз сучасного стану і тенденцій екологічної злочинності в Україні, з'ясовано структуру екологічної злочинності. Встановлено найпоширеніші види екологічних злочинів, які посягають на довкілля в цілому, та злочинів, що мають локальний об'єкт посягання. За результатами дослідження запропоновано систему протидії екологічній злочинності, надано опис і характеристику її складових. Здійснення системного адресного контролю за станом навколишнього природного середовища, запобігання злочинам проти довкілля з боку держави, суспільства та окремих громадян буде противагою деструктивному ставленню до навколишнього природного середовища, а відповідно підґрунтям безпеки життєдіяльності у екосистемі.

Ключові слова: детермінанти злочинності, злочини проти довкілля, екологія, екологічна політика, судова статистика

SPECIFICS OF CRIMINAL LIABILITY FOR A BRUTAL AND PREMEDITATED MURDER UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF SOME FOREIGN COUNTRIES

S.S. KOVALOVA, PhD (Law),

*Senior Professor at the Administrative and Financial Law Department,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

E-mail: kovalyeva@gmail.com

Summary. *The article is dedicated to research on criminal liability for a brutal and premeditated murder under the criminal legislation of some foreign countries. It determines the principal trends in inflicting punishment for this type of an aggravated premeditated murder. It explains that the states of continental Europe and the countries of the Anglo-Saxon legal system have no common approach to incorporating a characteristic of a premeditated murder such as «extreme brutality» in their criminal legislations. It shows that the relevant characteristic is represented by a full scope of extreme brutality in the criminal laws of some states; other countries define just some aspects of extreme brutality; yet in a number of countries, extreme brutality is not defined as an aggravating circumstance of a murder at all. In other countries, although extreme brutality is not defined as a qualification, the elements of a crime are defined as a premeditated murder committed in a brutal way.*

Keywords: *a premeditated murder, an aggravating circumstance, extreme brutality, criminal liability, foreign legislation, legal systems, punishment*

Introduction.

The world's contemporary practices point out that brutality in case of premeditated murders is on the rise, particularly when it comes to conflicts caused by various political, religious, military, and other confrontations. It is what makes us research the issue of criminal liability for a brutal premeditated murder under the criminal legislation of some foreign countries.

The article establishes that liability for crimes against life and health is

provided in the criminal laws of all the foreign countries. However, the system of such criminal offenses, the methods of criminal liability regulation, and the frameworks of penalties sometimes differ significantly.

The results of research permitted to establish that the states of continental Europe and the countries of the Anglo-Saxon system of law have no common approach to incorporating a characteristic of a premeditated murder such as «extreme brutality» in their criminal legislations (Cherepii, 2013: 168–172).

Life is a human being's most important, integral, and infeasible right and good. Criminal law protection covers the life of any human whatever their social, demographic, and medical parameters.

These provisions are recorded in the most important international acts and fundamental sources: the Universal Declaration of Human Rights adopted and declared by the Resolution of the UN General Assembly dated December 10, 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights adopted on December 16, 1966 by the UN General Assembly and ratified by the Order «On the Ratification of the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights» of the Presidium of the Verkhovna Rada (Supreme Council) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic dated October 19, 1973 .

Again, Article 3 of the Constitution of Ukraine declares that a human being, their life and health, honor and dignity, privacy and safety are defined as the highest social value in Ukraine. Consistent with Article 27 of the Constitution of Ukraine, every human has an integral right to life. No one may be arbitrarily killed. The state has an obligation to protect a human life. Building a state governed by the rule of law and making the Ukrainian society democratic imply recognizing that the universal human values, primarily a human life, are top priority.

As life is the main value protected by the state, crimes making an attempt on a human life are considered the most dangerous ones.

In the current situation, it is particularly important to rationally use the criminal law possibilities to identify and punish criminals and eliminate the growing threats to the security of an individual and the state. For this reason, the key

purpose of legislation improvement is to bring the criminal law provisions in line with the real demands of the contemporary Ukrainian society and to use international experience

The purpose of the article is to study the specifics of criminal liability for a brutal and premeditated murder in various countries of the world.

Analysis of recent studies and publications.

The theoretical issues bearing on criminal liability for homicide both under the national laws and the legislation of foreign countries were studied by a large number of researchers in the late 19th century and the early 20th century: A.A. Piontkovsky, Sh.S. Rashkovska, M.D. Sharhorodsky, M.S. Tahantsev, A.N. Trainin, A.A. Zhyzhlenko and others. Nowadays, the following national researchers have contributed significantly to the resolution of the issues of the criminal law qualification of premeditated murders, including brutal ones: Yu.V. Aleksandrov, M.I. Bazhanov, Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.K. Hryshchuk, O.V. Horokhovska, M.Y. Korzhansky, V.O. Navrotsky, A.V. Savchenko, Ya.H. Smiliansky, V.V. Stashys, V.Ya. Tatiy, M.I. Khavroniuk, S.D. Shapchenko, S.S. Yatsenko and others.

However, the issue of criminal liability for a brutal and premeditated murder still needs to be better studied, specified, and detailed, which is caused by the specifics of this type of premeditated murders, certain imperfection of the criminal law provisions, insufficient development of some theoretical and applied aspects of the issue being analyzed, and also existence of errors in investigative and judicial practices when it comes to qualification of such premeditated murders and the need to eliminate the same.

Results.

The criminal law system of each state is individual although some characteristics typical of any specific systems (families) of law are common. Implementation of international legal provisions in the national legislation system is a characteristic feature of the legal systems of many states. It should be emphasized that in most states, including in the post-Soviet ones, the first sections (chapters) of the special parts of the criminal code define the criminal law protection of the human life and health as the highest social value.

The contemporary world includes more than two hundred states, the criminal legislation of which has its own historical and legal specifics. Some provisions of foreign laws were taken into account by the Ukrainian lawmaker in the process of adopting the Criminal Law in 2001. At the same time, we believe that the principle of the supremacy of law failed to be implemented in full scope. This necessitated further studies of foreign experience. A study of the legislative source base of the European states showed that they are witnessing a creative process aimed at developing new criminal legislation based on democratic principles. Lawmakers focus on the studies and implementation of the criminal law provisions of the states with the oldest democratic traditions: Austria, France, Great Britain, Germany, the USA, etc.

Given the current phase of development of our state and its legal system, aggravated murders (Article 115 Section 2 of the Criminal Code) are studied and analyzed with reference to the relevant provisions of the criminal legislation of some foreign states (post-Soviet ones, states of the Romano-Germanic, Anglo-Saxon legal families, and some other states).

Just like the Ukrainian legislation, criminal liability for an aggravated murder is stipulated by the 1996 Criminal Code of the Russian Federation (Kommentariy k Uголовnomu kodeksu Rossiyskoi Federatsyy, 2003), (Article 105) – 13 aggravating circumstances, the 1997 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Uголовnyi kodeks Respublyky Kazakhstan, 2001) (Article 96) – 13 aggravating circumstances, the 1999 Criminal Code of the Republic of Belarus (Uголовnyi kodeks Respublyky Belarus, 2001) (Article 139) – 16 aggravating circumstances. This means that the lawmakers of the post-Soviet states chose to expand the list of aggravating circumstances to encompass circumstances formed by the theory and practice, changes in the life of society.

At the same time, the lawmaker of the Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal families chose a different approach to the circumstances aggravating a murder by reducing their number.

In the Criminal Code of the Republic of Poland (Uголовnyi kodeks Respublyky Polsha, 2001), 234. Article 148 of Chapter 19 «Crimes against Life and Health» stipulates Clause 1 – liability for a second-degree murder such as imprisonment for at least 8 years, imprisonment for 25 years, or life imprisonment. Clause 2 provides for liability for a qualified murder. Circumstances aggravating liability include a brutal murder, a murder involving taking hostage, a rape or an assault; a murder involving the use of firearms or explosives; in addition, under Clause 3, individuals murdering two and more persons in one action or lawfully convicted for a murder earlier. These types of murders are liable for imprisonment for at least 12 years or imprisonment for 25 years or life imprisonment.

Under Germany's Criminal Code (Uholovnyi kodeks FRG, 2001), Clause 211 of Chapter 16 «Criminal Offences against Life» stipulates criminal liability for «an aggravated murder» under aggravating circumstances such as a murder for sadistic motives, for satisfying sexual desires, for selfish and other dishonest motives, a murder committed in a cruel or generally dangerous way, aimed at hiding any other criminal acts or facilitating the same. Such crimes are punished solely with life imprisonment.

Under Austria's Criminal Code (Uholovnyi kodeks Austria's, 2011), Clause 75 of Chapter 1 of the Special Section «Criminal Offences against Life and Health» provides for liability for «an aggravated murder», which is punished by imprisonment for a period from ten to twenty years or life imprisonment.

Under Spain's Criminal Code (Uholovnyi kodeks Yspanyy, 2008), in Book 2 «Crimes and Punishment» Article 138 of Chapter 1 «Murders and its Types» provides for criminal liability for a second-degree murder punishable by imprisonment for a period from 10 to 15 years, whereas Articles 139 and 140 set liability for a murder under aggravating circumstances such as breach of faith, for consideration or a promise, with brutality. Such murders result in punishment such as imprisonment for a period from 15 to 20 years, and, under Article 140, murders under two or more aggravating circumstances are punishable with imprisonment for a period from 20 to 25 years.

Under the criminal legislation of Great Britain, Article 1 of the Homicide Act 1957, the qualification of a premeditated murder as an aggravated (qualified) one is defined by only one circumstance: deliberate malice. It is fixed in cases where the convict's actions are

premeditated; they intend to unlawfully kill another individual, unlawfully cause grave bodily injuries to another individual. The other circumstance is the one that caused death. The UK's criminal laws define a brutal murder as the most serious type of homicide (Uholovnoe pravo zarubezhnykh hosudarstv, 2012).

The specifics of criminal liability for homicide under English legislation consist in the following: apart from homicide, i.e. causing the victim's death as a result of shooting, stabbing, or using other dangerous objects, poisoning, etc., «an aggravated murder was mentioned even in connection with deliberately endangering an individual in an unacceptable and obvious manner, for instance, placing a prisoner in a cell with another prisoner suffering from the smallpox». This approach is caused by the definition of an aggravated murder construed «not just as death caused to another individual, but a deliberate action preceded by willful malice» (Uholovnoe pravo zarubezhnykh hosudarstv, 2012).

Similar murders are defined and qualified in the same way under France's laws as well (Articles 221-3 of the Criminal Code) (Uholovnyi kodeks Frantsyy, 2014).

Under the criminal laws of some states of the United States of America, in particular the Criminal Code of the State of New York (Uholovnoe pravo SShA, 2015), Chapter H «An Attempt on an Individual's Life ...», Clause 125.00 of Article 125 «Homicide ...» provides a definition of homicide: «homicide means an act causing death to a person or an unborn child a woman was pregnant with for over 24 weeks, under circumstances due to which an attempt is qualified as an aggravated murder, a first- and second-degree murder, a mur-

der caused by criminal negligence ...». Consistent with Clause 125.27, an aggravated first-degree murder will take place under the following aggravating circumstances:

- the victim was a police officer killed while performing their official duties and the convict was aware that the victim was a police officer;
- the victim was an officer of a penitentiary facility of the state or a local body killed under the same circumstances as the police officer;
- during the murder, the convict was forcefully held in a penitentiary, detained following a sentence (under some circumstances), or was escaping from this penitentiary or a detention center.

Such crimes are subject to capital punishment, unless the jurors issue a verdict with an instruction not to apply capital punishment. In this case, life imprisonment is imposed. Generally, under the laws of the United States of America, apart from the aforementioned aggravating circumstances, there are other circumstances such as selfish motives, contract killing, homicide committed along with other violent selfish crimes, etc. (Uholovnoe pravo SShA, 2015).

Conclusions and prospects.

This study demonstrates that the states of continental Europe and the countries of the Anglo-Saxon legal system have no common approach to incorporating a qualifying characteristic of a premeditated murder such as «extreme brutality» in their criminal legislations. This qualification is not defined as an aggravating circumstance of a murder or exists only in some of its aspects and is not represented in full scope in certain cases. In the legislation of most post-So-

viet states, extreme brutality is defined as a qualifying characteristic of a murder. In addition, the criminal legislation of western countries (the USA, England, France, Germany, Austria) imposes liability only for two types of premeditated murders: the so called «second-degree» and «aggravated» homicide, i.e. a murder under aggravating circumstances. Their list is defined at a legislative level; their number is small and tends to get reduced. What does not change is that in all the countries extreme brutality is defined as an aggravating circumstance of a premeditated murder.

References

1. Cherepii, P.P. (2013). Do pytannia vyznachen-
nia osoblyvoi zhorstokosti za kryminalnym
zakonodavstvom zarubiznykh krain [On
the issue of determining special cruelty under
the criminal law of foreign countries].
Pravova systema Ukrainy: suchasnyi stan ta
aktualni problemy: materialy druhoi vseu-
krainskoi naukovoopraktychnoi konferentsii .
Ivano-Frankivsk, 168–172 (in Ukrainian).
2. Kommentaryi k Uholovnomu kodeksu
Rossyiskoi Federatsyy [Commentary on
the Criminal Code of the Russian Federa-
tion]. Rasshyrennyi uholovno-pravovoi an-
alyz s materyalamy sudebno-sledstvennoi
praktyky (2003). Moskva: «Ekzamen», 880
(in Russian).
3. Uholovnyi kodeks Respublyky Kazakhstan
[Criminal Code of the Republic of Kazakh-
stan] (2001). SPb.: «Iurydycheskyi tsentr
Press», 466 (in Russian).
4. Uholovnyi kodeks Respublyky Belarus
[Criminal Code of the Republic of Belarus]
(2001). SPb.: «Iurydycheskyi tsentr Press»,
474 (in Russian).
5. Uholovnyi kodeks Respublyky Polsha
[Criminal Code of the Republic of Poland]
(2001). SPb.: «Iurydycheskyi tsentr Press»,
234 (in Russian).

6. Uholovnyi kodeks FRG [Criminal Code of the Federal Republic of Germany] (2001). Moskva: «Zertsalo», 208 (in Russian).
7. Uholovnyi kodeks Austria's [Criminal Code of Austria] (2011). Moskva: «Zertsalo», 108 (in Russian).
8. Uholovnyi kodeks Yspanyy [Criminal Code of Spain] (2008). Moskva, 218 (in Russian).
9. Uholovnoe pravo zarubezhnykh hosudarstv. Obshchaia chast [Criminal law of foreign states] (2012). Moskva, 576 (in Russian).
10. Uholovnyi kodeks Frantsyy [French Penal Code] (2014). Moskva, 650 (in Russian).
11. Uholovnoe pravo SShA: sbornik normativnykh aktov [US Criminal Law Compilation of Regulations] (2015). Moskva, 260 (in Russian).

С.С. Ковальова (2020). ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО, ВЧИНЕНЕ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ.

Право. Людина. Довкілля, 11(3): 160-165. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.019>.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню кримінальної відповідальності за умисне вбивство з особливою жорстокістю за кримінальним правом окремих зарубіжних держав. Визначено основні тенденції призначення покарання за цей різновид умисного вбивства за обтяжуючих обставин. Обґрунтовано, що в державах континентальної Європи та в країнах англосаксонської системи права немає єдиного підходу щодо відображення в кримінальному законодавстві такої ознаки умисного вбивства, як «особлива жорстокість». Встановлено, що у кримінальних законах окремих держав відповідна ознака представлена повним проявом особливої жорстокості; в деяких країнах виділяються лише окремі прояви особливої жорстокості; в ряді країн особлива жорстокість взагалі не визначається як обтяжуюча обставина вбивства. В інших країнах, хоча прямо й не передбачено особливої жорстокості, як кваліфікуючої ознаки, склад злочину визначається як умисне вбивство, вчинене особливо жорстоким способом.

Ключові слова: умисне вбивство, обтяжуюча обставина, особлива жорстокість, кримінальна відповідальність, зарубіжне законодавство, правові систем, покарання

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ ТА КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ В УКРАЇНІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Л.В. ГБУР, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: liusiagbur@ukr.net

Анотація. У статті досліджуються шляхи подолання корупції та корупційних проявів в Україні через призму кримінально-правового аналізу.

З'ясовано, що запобігання та протидія корупції є не лише важливим, але й досить складним процесом розбудови сучасної правової соціально орієнтованої держави, що зумовлюється динамічністю і багатовекторністю суспільних відносин, а також постійним вдосконаленням форм і методів злочинної діяльності. Криміногенна ситуація, яка склалась в останнє десятиліття в Україні, характеризується, зокрема, небувалим поширенням корупційних проявів.

Визначено, що ефективна боротьба з корупцією вимагає наукової концепції її запобігання. Однією з основних засад такої концепції має бути розуміння корупції як соціально зумовленого явища. Виходячи із цього, необхідно розробити стратегію й тактику боротьби з нею, поставити відповідні цілі, визначити засоби їх досягнення, рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення. Окрім того, важливим та необхідним є розуміння такого, що поширення корупції та вчинення корупційних діянь є кримінально-карним, у зв'язку із чим можливим є саме дослідження шляхів подолання корупції через призму кримінального права, що і зумовлює актуальність дослідження.

Зроблено висновки, що для вдосконалення діяльності з протидії корупції необхідно, по-перше, вдосконалення чинного законодавства (у тому числі й прийняття науково обґрунтованого пакета антикорупційних законодавчих актів); по-друге, всебічне використання позитивного закордонного досвіду протидії корупції; по-третє, залучення до антикорупційних програм широких верств населення та суспільних інститутів; по-четверте, покращення превентивної діяльності щодо протидії корупції.

Ключові слова: корупція, корупційні прояви, корупційні ризики, кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінально-правовий аналіз, корумпованість, державні службовці, корупційні злочини

Актуальність.

Корупція є складним соціальним явищем, що має різноманітні форми та прояви. У зв'язку із тим, що за своїм змістом корупція є багатограним явищем, не дивно, то перемогти його лише одними правовими методами, неможливо, адже необхідно змінити зміст і характер суспільних відносин, менталітет та сприйняття законних правових норм взаємовідносин як непохитної основи діяльності. На розквіт корупції впливає насамперед стан економічного, політичного та соціального розвитку суспільства.

Запобігання та протидія корупції є не лише важливим, але й досить складним процесом розбудови сучасної правової соціально орієнтованої держави, що зумовлюється динамічністю і багатовекторністю суспільних відносин, а також постійним вдосконаленням форм і методів злочинної діяльності.

Ефективна боротьба з корупцією вимагає наукової концепції її запобігання. Однією з основних засад такої концепції має бути розуміння корупції як соціально зумовленого явища. Виходячи із цього, необхідно розробити стратегію й тактику боротьби з нею, поставити відповідні цілі, визначити засоби їх досягнення, рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення. Окрім того, важливим та необхідним є розуміння такого, що поширення корупції та вчинення корупційних діянь є кримінально-карним, у зв'язку із чим можливим є саме дослідження шляхів подолання корупції через призму кримінального права, що і зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Шляхи подолання корупції та корупційних проявів стали предметом у дослідженнях таких О.Ю. Бусол, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.М. Джужі, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О. М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, А.В. Савченка, В.І. Шакуна та інших.

Метою статті є здійснення кримінально-правового аналізу основних шляхів та способів подолання корупції та корупційних проявів.

Результати.

Криміногенна ситуація, яка склалась в останнє десятиліття в Україні, характеризується, зокрема, небувалим поширенням корупційних проявів. Цей факт визнаний не лише фахівцями в галузі юриспруденції, а й на найвищому політичному рівні нашої країни, відображений у законодавчих актах, підкреслюється іноземними експертами.

Визнання принципу верховенства права, інтеграція України до світового співтовариства вимагають нових підходів до формування правової політики. Одним із елементів правової політики, що дає можливість стабільного розвитку суспільних відносин, є кримінально-правова політика. У цьому контексті набуває актуальності питання щодо застосування спеціальної конфіскації «як іншого заходу кримінально-правового характеру». Рада національної безпеки і оборони України своїм рішенням «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції» визнала, що ко-

румпованість влади має тенденцію до невинного зростання, що може потягнути за собою розпад державних інститутів та припинення демократичного розвитку держави (Ковальова, 2015: 217).

Про масштаби і всевладдя корупції свідчить формування в державі виточених корумпованих систем. Усе ті ж корупціонери вчиняють корумповані дії, об'єднуючись у злочинні співтовариства, що утворюють корупційні мережі. Саме корупційні схеми є основним і найбільш дієвим інструментом корупційних оборудок. Діяльність корупційних мереж проявляється у формуванні взаємозв'язків і взаємозалежностей між чиновниками по вертикалі управління, а також по горизонталі, на різних рівнях управління між різними відомствами й структурами. Ці взаємозв'язки і взаємозалежності спрямовані на систематичне вчинення корупційних оборудок, як правило, з метою особистого збагачення, розподілу бюджетних коштів на користь структур, що входять до корупційної складової частини з метою отримання конкретних переваг фінансово-кредитними та комерційними структурами, які також належать до цієї мережі. Керівниками корупційних мереж переважно є високопоставлені українські чиновники і навіть політики (Михайленко, 2017: 226).

Розглядаючи корупцію, як суспільне явище, слід вказати на її латентний характер. При чому вершиною такої суспільної проблеми є саме вчинення корупційних злочинів (наприклад, отримання чи давання хабара, зловживання службовим становищем та ряд інших). І як вказує статистика, прояви корупції можуть займати лише певну частину можливих форм корупції. У той час, коли корупція має і прихований від суспільства прояв, а

саама невідповідність доходів та витратків службових та посадових осіб займаних ними посад та виконуваних ними функцій (Гбур, 2019: 153).

На рівні правового регулювання протидії і запобігання корупції та пов'язаних з корупцією явищ в Україні зроблено немало. Україна ратифікувала Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції, здійснила заходи з імплементації її положень тощо. Зокрема, прийнято Закон України «Про запобігання корупції».

У Кримінальний кодекс України внесено певні зміни, направлені на протидію корупції; в низку інших нормативноправових актів внесено зміни, які також направлені на запобігання та протидію корупції, на нейтралізацію явищ, пов'язаних з корупцією. Однак, правове регулювання запобігання та протидії корупції, а також пов'язаних з корупцією діянь, не можна вважати досконалим, що значно впливає на ефективність як діяльності уповноважених державою органів, так і інших суб'єктів, які і згідно законодавства, і відповідно до власних устремлінь намагаються протидіяти цьому негативному соціальному явищу та вживати дієвих заходів з його попередження («Кримінально-правові та кримінологічні засади...», 2017: 26).

М.О. Скорик, вказує, що характерною рисою корупції будь-якої країни є зловживання службовим становищем, що з метою неправомірного отримання відповідних переваг може включати в себе будь-яке отримання пільг у результаті необґрунтованого використання офіційного статусу. Корумпована посадова особа може домагатися отримання грошей, подарунків, привілеїв або прибуткових умов для підприємницької діяльності в обмін на здійснення чи нездійснення будь-яких

офіційних дій. І немає жодної різниці, від кого виникає ініціатива зловживання (хабарництво чи вимагання). Дійсно, чим більше розповсюджується і укорінюється корупція, тим меншою стає можливість визначення того, яка сторона зробила перший крок до обміну послугами для сприяння чи перешкоди виконання громадського обов'язку (Скорик, 2019).

Досліджуючи корупцію та корупційні прояви, варто зазначити, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» корупція – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Поняття ж корупційних проявів не має свого нормативного визначення, проте все частіше з'являється у дослідженнях науковців та у вживається повсякденному житті.

На сучасному етапі корупція є однією з головних загроз для національної безпеки і для демократії в Україні, зокрема, корупція:

- гальмує соціальний прогрес, перш за все, становлення демократичного громадського суспільства;
- заважає повноцінній реалізації прав і свобод громадян;
- заперечує принцип верховенства права, а її швидке поширення й надалі обумовлене недосконалі-

стю як правових норм, так і моральних якостей вітчизняного суспільства;

- утискає свободу слова і преси, оскільки корумпована влада й корумпований бізнес, від яких переважно й залежать вітчизняні ЗМІ, зацікавлені в неадекватному, некоректному висвітленні мас-медіа корупційних процесів в країні;
- поширюється внаслідок недосконалості системи державного управління від найнижчого до найвищого рівня, яка досі дозволяє чиновникам на власний розсуд розпоряджатися національними ресурсами;
- породжує недовіру громадян до влади через зневіру населення в справедливість, вирішення наявних проблем і потреб;
- сприймається владою й переважною більшістю населення як звичне явище, а можливість її подолання викликає великі сумніви («Відповідальність за корупційні діяння...», 2013: 85).

Протидія корупції в Україні ускладнюється тим, що українське суспільство сприймає корупцію як невід'ємну частину процесу свого розвитку. В Україні 61 % громадян вважає, що боротьба з корупцією є прерогативою Президента України. Водночас, лише 11 % респондентів поінформовані про президентські антикорупційні ініціативи й практично невідомими широкому загалу є антикорупційні заходи, ініційовані парламентом та урядом України.

При дослідженні шляхів подолання корупції в Україні важливим є визначення причин, якими спричиняється виникнення корупції та корупційних проявів. І.О. Ревак, справедливо вказує, що основними причинами виникнення корупції в Україні вважаються:

- відсутність політичної волі на придушення корупції;
- байдужість населення і, як наслідок, зловживання діяльністю чиновників. Протестувати проти корупції сьогодні готові 68 % українців, але вийти на вулицю для цього згодні лише 36 %. Це говорить про неготовність населення публічно виступати проти корупції;
- недосконалість системи судустрою. Судова система має високий індекс корупції (49 %), тому ми не можемо говорити про справедливий захист прав і свобод людини, який зафіксовано в Конституції України;
- відсутність ефективної системи покарання хабарників;
- зручність для багатьох підприємців та простих громадян вирішувати свої проблеми з чиновниками за допомогою хабара. Так, внаслідок постійного збільшення податків підприємцям зручніше здійснювати свою діяльність у «тіні», тому вони врегульовують несплату податків шляхом хабарництва («Корупція...», 2011: 121).

А.В. Мовчан, до вказаного вище списку, ще додає:

- психологічні втрати перехідного періоду у житті суспільства;
- становлення нових державних інститутів;
- перерозподіл державної власності;
- тінізація економіки;
- кризові економічні явища;
- незавершеність формування правового поля в Україні;
- незадовільний стан протидії злочинності.
- незадовільний стан боротьби з контрабандою на митницях та в зоні проведення АТО.

- прорахунки у кадровому забезпеченні інституту управлінської ланки в органах державного управління (Мовчан, 2017: 117).

Незважаючи на те, що в Україні досить багато законодавчих актів присвячено проблемі наявності корупції та корупційних проявів та створено значну кількість державних органів у сфері виявлення та протидії корупції, дане явище не перестає вражати сфери суспільного життя.

Це можливо пояснити, ще й недосконалістю застосування кримінальних засобів протидії такому негативному явищу.

У контексті гострої проблематики подолання корупції в Україні, достатньо цікавою є інформація стосовно того, яким чином реалізується кримінально-правова політика України. У переважній більшості джерел демонструється інформація стосовно кількості фактів відкритих проваджень з приводу одержання неправомірної вигоди, вчинення інших корупційних правопорушень. Майже кожного тижня у ЗМІ з'являється черговий корупційний «резонанс», журналістами викриваються чергові корупційні «схеми», а пересічні громадяни реально дивуються, скільки ж ще можна грабувати власний народ та державу, та як окремим можновладцям вдається одержувати хабарі у сотні тисяч доларів, в той час, як переважна більшість населення ледве зводить кінці з кінцями.

Світова практика давно йде шляхом суворого кримінального переслідування корупційної діяльності як небезпечних злочинів. Лише в Україні корупція розглядається як адміністративне правопорушення, що карається накладенням штрафу і у крайньому випадку – відстороненням від роботи.

Такий стан справ негативно сприймається Радою Європи, ЄС, Організацією економічного співробітництва та розвитку. Це також суперечить міжнародним зобов'язанням України.

Україна є учасницею Кримінальної конвенції Ради Європи проти корупції та Додаткового протоколу до Кримінальної конвенції проти корупції, Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (Резолюція ООН від 31 жовтня 2003 р.). Наведені документи встановлюють зобов'язання для країн розробляти та запроваджувати різноманітні запобіжні заходи, криміналізувати делікти у сфері корупційної діяльності, розширяти застосування оперативного-розшукових заходів під час виявлення учасників і посібників корупційного кола і злочинної змови (Маркєєва, 2008: 144).

Кримінальний кодекс України не розглядає відповідальність за корупційні злочини в межах будь-якого окремого розділу його Особливої частини. Серед двадцяти розділів Особливої частини цього Кодексу не існує розділу, який би мав назву «Корупційні злочини». Натомість законодавець застосовував неординарний підхід – визначення корупційних злочинів наведено у примітці до ст. 45 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям» у розділі IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» Загальної частини КК України.

Окрім невизначеності усього переліку корупційних злочинів, В.А. Баранець відмітити проблему, пов'язану із тим, що істотна кількість корупційних злочинів є невеликої та середньої тяжкості. Це створює серйозні перепони

для успішної діяльності правоохоронних органів в розслідуванні таких злочинів. При цьому слід відмітити, що одним із загальних принципів, притаманний не тільки кримінальному праву, а й іншим галузям права, є принцип справедливості. В рамках кримінального права цей принцип означає, що кримінальне покарання чи інший захід кримінально-правового впливу, застосовувані до злочинця, повинні відповідати ступеню суспільної небезпеки злочину, а також особі злочинця (Баранець & Школьніков, 2019: 23).

А.В. Мовчан зазначає, що основними дієвими способами протидії корупції та корупційних проявів є:

- створення Спеціалізованого антикорупційного суду та надання Національному антикорупційному бюро права автономного зняття інформації з каналів зв'язку;
- удосконалення діяльності Національного агентства і запобігання корупції щодо забезпечення ефективної перевірки е-деклараций високопосадовців та оперативного реагування на виявлені порушення;
- обрання керівництва та запуск Державного бюро розслідувань, яке буде протидіяти корупції в структурах правоохоронних органів;
- запуск Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів;
- спрощення процедури податкової звітності та сплати податкових і неподаткових платежів;
- реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування з метою забезпечення її професійності;
- залучення населення до створення громадських організацій у протидії корупції;

- формування системи підготовки фахівців з антикорупційної діяльності та проведення антикорупційної освіти в системі підготовки фахівців усіх спеціальностей (Мовчан, 2017: 119).

Висновки і перспективи.

Отже, корупцію можна визначити як зловживання державною владою в цілях особистої вигоди. Іншими словами, це система відносин, яка допомагає власникам капіталу купувати все – пільги, вплив, закони, рішення на свою користь, заступництво законодавчої, виконавчої та судової влади. Серед умов, які сприяють поширенню корупційних проявів в Україні і визнаються найсуттєвішими, є умови, які впливають з економічної ситуації:

- намагання людей, доведених до відчаю, заробити гроші будь-яким способом;
- соціально-психологічні конфлікти між найманими працівниками і керівниками, які затримують заробітну плату;
- у працівників виникає бажання помститися чи продатися;
- несплата податків та виплата зарплати в конвертах, що підриває економічну стабільність країни та дає основу для розвитку рейдерства та ін.

Протидія та запобігання корупції сьогодні є пріоритетним напрямком у роботі правоохоронних органів та діяльності усього суспільства в усьому світі. Не буде перебільшенням відзначити, що саме корупція наразі є основним «ворогом» для сталого й потужного розвитку та зростання загального рівня благополуччя населення у всіх розвинених, демократичних, вільних країнах. Країнах з сильною економікою, у яких забез-

печуються права людини, які в змозі подбати про своїх громадян. Проблематика протидії корупції для України є ключовою на сучасному етапі.

Для вдосконалення діяльності з протидії корупції необхідно,

- по-перше, вдосконалення чинного законодавства (у тому числі й прийняття науково обґрунтованого пакета антикорупційних законодавчих актів);
- по-друге, всебічне використання позитивного закордонного досвіду протидії корупції;
- по-третє, залучення до антикорупційних програм широких верств населення та суспільних інститутів;
- по-четверте, покращення превентивної діяльності щодо протидії корупції.

Список використаних джерел

1. Ковальова С.С. Кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації (аналіз ст.ст. 96-1 та 96-2 КК України). Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2015. Вип. 213(1). С. 217–225.
2. Михайленко Д.Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 582 с.
3. Гбур Л.В. Переваги та недоліки скасування Конституційним Судом України статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України). Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 9(4). С. 153–160. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.018>.
4. Про запобігання корупції: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2014. No 49. Ст. 2056.
5. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Між-нар. наук.практ. конф., (31.03.2017 р., м. Харків, Україна). Харків: ХНУВС, 2017. 228 с.

6. Скорик М.О. Теоретичні аспекти інституту корупції в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 4. Doi: 10.32702/2307-2105-2019.4.49. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7000> (дата звернення: 26.09.2020).
7. Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих внаслідок їх вчинення: навч.-метод. матеріали / Ю.В. Баскакова, В.М. Гаврилюк, П.В. Качанова, Г.О. Усатий; упоряд. О.В. Жур. Київ: НАДУ, 2013. 108 с.
8. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. І.О. Ревак. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
9. Мовчан А.В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 1. С. 116–121.
10. Маркеева О.Д. Подолання корупції в Україні: проблемні питання. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2008. Вип. 18. С. 142–152.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.09.2020).
12. Баранець В.О., Школьніков В.І. Законодавча необхідність встановлення справедливої відповідальності за всі види корупційних злочинів. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі. Частина 1. Київ, 2019. С. 23–25.
2. Mikhailenko, D.G. (2017). Protydiia koruptsiinym zlochynam zasobamy kryminalnoho prava: kontseptualni osnovy [Counteraction to corruption crimes by means of criminal law: conceptual bases]. Odessa: Helvetica Publishing House, 582 (in Ukrainian).
3. Gbur, L.V. (2019). Perevahy ta nedoliky skasuvannia Konstytutsiinym Sudom Ukrainy statti pro kryminalnu vidpovidalnist za nezakonne zbahachennia (st. 368-2 KK Ukrainy). Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovopraktychnyi zhurnal [Advantages and disadvantages of the abolition by the Constitutional Court of Ukraine of the article on criminal liability for illegal enrichment (article 368). Law. Human. Environment], 9(4): 153–160. doi.org/10.31548/law2019.04.018 (in Ukrainian).
4. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the prevention of corruption: the Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] (2014). 49: 2056 (in Ukrainian).
5. Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii koruptsii [Criminal law and criminological principles of anti-corruption] (2017). Kharkiv: KhNUVS, 228 (in Ukrainian).
6. Skoryk, M.O. (2019). Teoretychni aspekty instytutu koruptsii v Ukraini. Efektyvna ekonomika [Theoretical aspects of the institute of corruption in Ukraine. Efficient economy], 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (access date 26.09.2020) (in Ukrainian).
7. Vidpovidalnist za koruptsiini diannia, pravovi zasady vidshkoduвання zbytkiv, zavdanykh vnaslidok ikh vchynennia [Liability for acts of corruption, the legal basis for compensation for damages caused by their commission] (2013). Yu.V., Baskakova, V.M., Gavrilyuk, P.V., Kachanova, G.O., Usatii; order. O.V., Jur. Kiev. NAPA, 108 (in Ukrainian).
8. Koruptsiia: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia [Corruption: theoretical and methodological principles] (2011). Research supervisor ed. count assoc. I.O., Revak. Lviv: Lviv Department of Internal Affairs, 220 (in Ukrainian).

References

1. Kovaleva, S.S. (2015). Kryminalno-pravovyi status spetsialnoi konfiskatsii (analiz st.st. 96-1 ta 96-2 KK Ukrainy). Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya: Pravo [Criminal legal status of special confiscation (analiz of Articles 96-1 and 96-2 of the Criminal Code of Ukraine). Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Law], 213 (1): 217–225 (in Ukrainian).

9. Movchan, A.V. (2017). Aktualni problemy protyidii koruptsii v Ukraini. Visnyk kryminalnoho sudochynstva [Actual problems of anti-corruption in Ukraine. Bulletin of criminal proceedings], 1: 116–121 (in Ukrainian).
10. Markeeva, O.D. (2008). Podolannia koruptsii v Ukraini: problemni pytannia. Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiiei (teoriia i praktyka) [Overcoming corruption in Ukraine: problematic issues. Fight against organized crime and corruption (theory and practice)], 18: 142–152 (in Ukrainian).
11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (access date 26.09.2020) (in Ukrainian).
12. Baranets, V.O. & Shkolnikov, V.I. (2019). Zakonodavcha neobkhidnist vstanovlennia spravedlyvoi vidpovidalnosti za vsi vydy koruptsiinykh zlochyniv. Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri [Legislative need for establishing just all types of corruption crimes. Implementation of state anti-corruption policy in the international dimension], Kyiv, 23–25 (in Ukrainian).

L.V. Hbur (2020). WAYS TO OVERCOME CORRUPTION AND CORRUPTION MANIFESTATIONS IN UKRAINE: CRIMINAL AND LEGAL ANALYSIS. *Law. Human. Environment*, 11(3): 166-174. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.020>.

Summary. *The article explores ways to overcome corruption and corruption in Ukraine through the prism of criminal law analysis.*

It was found that preventing and combating corruption is not only important but also a rather complex process of building a modern legal socially oriented state, due to the dynamism and multi-vector nature of social relations, as well as the constant improvement of forms and methods of criminal activity. The criminogenic situation that has developed in the last decade in Ukraine is characterized, in particular, by the unprecedented spread of corruption.

It is determined that the effective fight against corruption requires a scientific concept of its prevention. One of the main principles of such a concept should be the understanding of corruption as a socially conditioned phenomenon. Based on this, it is necessary to develop a strategy and tactics to combat it, set appropriate goals, determine the means to achieve them, the level of material, financial, organizational and legal support. In addition, it is important and necessary to understand that the spread of corruption and the commission of acts of corruption is criminal, in connection with which it is possible to study ways to overcome corruption through the prism of criminal law, which determines the relevance of the study.

It is concluded that in order to improve anti-corruption activities, it is necessary, first, to improve the current legislation (including the adoption of a scientifically sound package of anti-corruption legislation); secondly, full use of positive foreign experience in combating corruption; third, involvement of broad sections of the population and public institutions in anti-corruption programs; fourth, improving anti-corruption prevention activities.

Keywords: *corruption, corruption manifestations, corruption risks, criminal law, criminal liability, criminal-legal analysis, corruption, civil servants, corruption crimes*

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І: СУТНІСТЬ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

Н.А. СТАСЮК, аспірант

*кафедри адміністративного та фінансового права
(науковий керівник – кандидат юридичних наук, професор О.С. Яра)
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: nadia20.01@ukr.net*

Анотація. Наукова стаття розкриває сутність фізичного насильства як форми домашнього насильства та неправомірної поведінки особи. Виокремлено ознаки фізичного насильства в сім'ї. Узагальнено причини, що призводять до насильства у сім'ї: а) соціальні; б) економічні; в) педагогічні; г) правові; д) політичні; е) фізіологічні та інші.

Нормативною основою дослідження є Конституція, закони та інші нормативно-правові акти України, які регулюють заходи протидії насильства, угоди, декларації ООН, ухвали Уряду України із зазначених питань.

Також, розглянуто програми для постраждалих осіб та осіб вчинивши дане правопорушення, які відображені в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Виокреслено роль громадськості та державних структур у реалізації законодавства щодо протидії фізичного насильства.

Висновком стало те, що фізичне насильство у сімейних відносинах вимагає не тільки посилення відповідальності за передбачені у Кримінальному кодексі України діяння. А також написання методичної рекомендації на основі Кодексу України про адміністративні правопорушення, щодо запобігання фізичного насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, неправомірна поведінка, насильство в сім'ї, фізичне насильство в сім'ї, ознаки насильства в сім'ї, насильство над жінками

Актуальність.

На даний час світ зіткнувся з проблемою домашнього насилля, яке поширене у сучасному соціальному просторі, а також однією з найбільш розповсюджених у світі форм порушення прав людини.

Недостатнім є розуміння того, що міститься у понятті «фізичне насилля» коли говориться про застосування його

у сім'ї між її членами. Тому, без існування ефективних механізмів, забезпечених нормативними і інституційними гарантіями неможливо вирішити проблему насильства. Отже необхідним є комплексне дослідження, яке б дозволило віднайти нові шляхи попередження цього явища та засобів реальної допомоги жертвам фізичного насильства.

Проблематику насильства глибоко аналізували та досліджували у

своїх роботах вітчизняні науковці: А. Андрєєва, О. Бойко, П. Власов, О. Волянська, В. Голіна, А. Гусейнов, І. Даньшин, М. Дмитренко, А. Зайцев, А. Ковальов, В. Лунєєв та ін. Їхні праці містять окремі аспекти проблеми насильства в сім'ї та шляхів його запобігання, а питання аналізу фізичного насильства, зокрема, детально не розглядалися, що і зумовило обранню теми даної наукової статті.

Метою дослідження виступає визначення поняття насильства та змісту насильства в сім'ї; уточнення його ознак; розкриття змісту поняття та форм прояву фізичного насильства в сім'ї; виокремлення причин даного явища та засобів боротьби з ним відповідно до законодавства України.

Результати.

Стаття 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) розкриває, насильство в сім'ї, як умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а також невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї.

Отже, взагалі насильство розуміють, як: побиття; знущання; сварки, образи; приниження; моральний та психологічний тиск; примус; звинувачення; насильне обмеження; ізоля-

ція; економічний контроль; примус до шлюбу; насилья на релігійному ґрунті; сексуальні домагання; зґвалтування; державний тиск; домашнє насильство.

Відповідно, у Кримінальному кодексі України передбачені такі злочини, що є одним із видів домашнього насильства:

фізичне насильство: умисне легке тілесне ушкодження (стаття 125), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121), побої і мордування (стаття 126), залишення в небезпеці (стаття 135), злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки (стаття 166).

Розглянемо, більш детальніше фізичне насильство. Цей вид домашнього насильства є кримінально-протиправним впливом на організм іншої людини, який вчиняється проти її волі й спричиняє їй фізичну шкоду: смерть, погіршення здоров'я, порушення тілесної недоторканості, позбавлення особистої свободи (Шемшученко, 2007: 501).

Наприклад, Л. Д. Гаухман фізичне насильство виокремлював як суспільно небезпечний протиправний вплив на організм іншої людини, вчинений проти її волі (Гаухман, 1974: 3). Деякі науковці під фізичним насильством розуміють усвідомлене протиправне застосування фізичної сили для порушення тілесної недоторканості іншої людини поза її волею або всупереч їй (Котельникова, 2008: 189); протиправний суспільно небезпечний вплив на організм іншої людини, який розуміється в порушенні тілесної недоторканості особи через зовнішні покрови тіла або внутрішні органи (Хахуда, 2003: 103); насильство, яке здійснюється безпосередньому

впливі на організм людини: нанесення побойів, тілесних пошкоджень. В результаті фізичного насильства потерпілому можуть бути спричинені страждання, заподіяна шкода здоров'ю (Солодников, 2007: 257).

Як вже зазначалось фізичне насильство може полягати в тому числі й у незаконному позбавленні волі (ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р.) .

Так, у ст. 29 Конституції України вказано, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Тому виявлення кримінологічних ознак вказаного діяння, є необхідним, що дозволить вдосконалити систему заходів спрямованих на запобігання та протидію таким злочинам передбачених законодавством.

Незаконне позбавлення свободи пересування одного з подружжя чи особи яка разом проживає в об'єктивній реальності, не є рідкісним явищем. Втім випадки, коли чоловік, для прикладу, не випускає дружину з дому, вирішуючи, як і де їй проводити дозвілля, залишаються латентними і для більшої частини суспільства здаються повністю «безневинними».

Насамперед, підставами таких злочинів найчастіше є ревності, відмова потерпілої особи продовжувати стосунки, сексуальні спонукання, помста на побутовому рівні.

Можна виділити інші випадки незаконного позбавлення волі, а саме, злочини вчинені щодо сина та доньки, батька або матері чи стосовно іншої вказаної у законі особи. Серед перерахованих жертв зазначених злочинів домінують старші за віком особи. Частина потерпілих від незаконного позбавлення волі – люди похилого віку, хворі, немічні.

Всі ці випадки не знаходять свого відображення в офіційній статистиці та матеріалах кримінальних проваджень, тому говорити про них більш детально складно. Аналіз кримінальних проваджень дає підстави для висновку, що реєструються, як правило, найбільш резонансні злочини.

Ще одним із видів фізичного насильства є насильство проти жінок. У ст. 1 Декларації ООН (від 20.12.1993 р.) вказано: «Насильство щодо жінок – це будь-який акт насильства, скоєний на підставі статевої ознаки, який спричиняє або може спричинити фізичний, статевий чи психологічний збиток або страждання жінкам, а також загроза скоєння таких актів, примусове чи довільне позбавлення свободи або особистого життя».

Ст. 2 зазначеної Декларації визначає різновиди та випадки насильства проти жінок: 1) фізичне, статеве та психологічне насильство, що має місце в сім'ї, включно нанесення побойів, статевий примус дівчаток у сім'ї, насильство пов'язане з приданим, зґвалтування дружини чоловіком, пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що спричиняють збитки жінкам; 2) фізичне, статеве та психологічне насильство, що має місце в суспільстві в цілому, включно зґвалтування, статевий примус, статеве домагання та залякування на роботі, у закладах освіти та в інших місцях, торгівлю жінками і примус до проституції; 3) фізичне, статеве та психологічне насильство з боку держави.

За наведеними даними Всесвітньою організацією охорони здоров'я, кожна шоста жінка зазнала насильства в сім'ї. Відповідно до цих же даних, ця проблема є дуже гострою для економічно слабо розвинених країн, при цьому жінки в цих країнах із

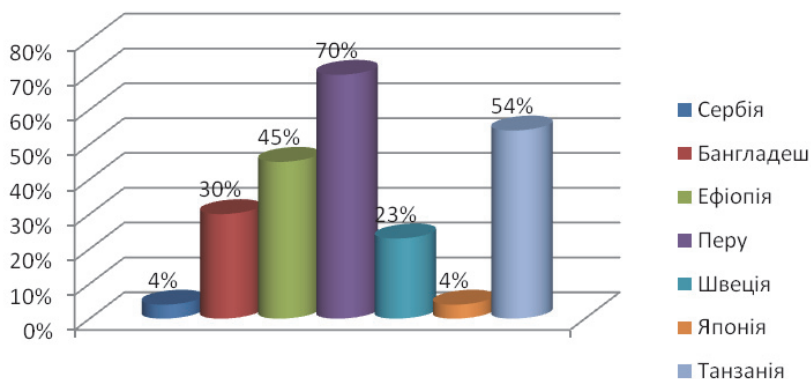

Рис. 1. Насильство над жінками в сім'ї в інших країнах

більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим (Коломоєць, 2011: 202). Наведемо дані насильства над жінками в сім'ї в інших країнах (рис.1) .

Так, в Україні за 2018 р. поліція зареєструвала більше 7,7 тисяч заяв про факт насилля. Щороку таких звернень стає більше на 15 %, бо жінки перестають боятися заявляти на кривдників. Це не тому, що збільшується кількість сімейних насильників, а тому що народ, жінки в більшості, починають про це говорити. На превентивний облік в поліції цього року поставили майже 4 тисяч сімейних кривдників. За заявами скривджених склали понад 5 тисяч адмінматеріалів. Але ці показники не повністю відображають реальну картину поширеності насильства над жінками, оскільки цим діям притаманна висока латентність.

Отже, протидія насильству щодо жінок є сьогодні одним із важливих напрямів суспільного розвитку. При здійсненні насильства відбувається порушення прав і свобод конкретної людини, що вимагає втручання з боку держави і суспільства. Зокрема, вироблення належних правових засобів її вирішення.

Висновки і перспективи.

Отже, поняття насильство – це умисний вплив однієї особи на іншу, який здійснюється проти волі особи та тягне або може потягнути за собою заподіяння шкоди.

Насамперед, фізичне насильство – це усвідомлене застосування фізичної сили з метою протиправного впливу на організм іншої людини поза її волею або всупереч їй, який проявляється в порушенні тілесної недоторканості особи через зовнішні покриви тіла або внутрішні органи.

Більшість випадків здійснення фізичного насильства проявляється в нанесенні різного роду тілесних ушкоджень, побоях, мордуваннях, обмеженні свободи пересування тощо.

У зв'язку з вище викладеним, значна поширеність насильницьких дій саме у сімейних відносинах вимагає не тільки посилення відповідальності за передбачені у Кримінальному кодексі України діяння. А також написання методичної рекомендації на основі КУпАп, щодо запобігання фізичного насильства. Також, необхідно створити відповідні органи, які спрямовуватимуть свою діяльність

на протидію домашнього насильства, захисту та реабілітації осіб, що стали жертвами, тощо.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 06.05.2020 р.)
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 04.05.2020 р.)
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.
4. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. Юридическая литература, 1974. 167 с.
5. Котельникова Е.А. Разграничение насильственных и ненасильственных преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности. 2008. № 5 (280). С. 188–195.
6. Хахуда Ю. Насильство як спосіб перешкоджання здійсненню виборчого права. Право України. 2003. № 4. С. 102–103.
7. Солодников В.В. Социология социально-дезадаптированной семьи. СПб: Директ, 2007. 384 с.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 22.04.2020 р.)
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.05.2020 р.)
10. Декларація ООН про викорінення насильства проти жінок: офіційний переклад. URL: http://wu.cn.ua/law/vykor_nasylla.pdf (дата звернення: 12.05.2019 р.)

11. Коломоець О. Д. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». № 1. 2011. Т. 24 (63). С. 202–208.

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984): Code of Ukraine of 07.12.1984 № 8073-X. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (in Ukrainian).
2. Kryminalnyi kodeks Ukpainy [The Criminal Code of Ukraine] (2001): Code of Ukraine dated 05.04.2001 № 2341-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian).
3. Velykyi entsyklopedychnyi yupydychnyi slovnyk [Great Encyclopedic Legal Dictionary] (2007) / ed. Yu.S. Shemshenko. LLC «Legal Thought» Publishing House, 992 (in Ukrainian).
4. Gauhman, L.D. (1974). Nasylye kak sredstvo sovepsheniya prestupleniya [Violence as a means of committing a crime]. Legal Literature, 167 (in Russian).
5. Kotelnikova, E.A. (2008). Pazghranychenye nasylstvennykh y nenasylstvennykh prestupleniy protyv polovoi svobody y polovoi neprykosnovennosti [Differentiation of violent and nonviolent crimes against sexual freedom and sexual integrity], 5 (280): 188–195 (in Russian).
6. Hahuda, Y. (2003). Nasylstvo yak sposib pepeshkodzhannia zdiisnenniu vyborchoho ppava. Pravo Ukpainy [Violence as a way of impeding the exercise of suffrage. Law of Ukraine], 4: 102–103 (in Ukrainian).
7. Solodnikov, V.V. (2007). Sotsyolohiya sotsyalno-dezadaptovannoi semy [Sociology of socially disadvantaged family]. St. Petersburg: Direct, 384 (in Russian).
8. Pro zapobihannia ta protydyiu domashnomu nasylstvu [On Prevention and Coun-

- tering Domestic Violence] (2017): Law of Ukraine dated 07.12.2017 № 2229-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (in Ukrainian).
9. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (1996): Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k/96-BP. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
10. Deklaratsiia OON pro vykopinennia nasylstva proty zhinok: ofitsiyniy pereklad [UN Declaration on the Elimination of Violence Against Women]: Official Translation. Available at: http://wu.cn.ua/law/vykor_nasylla.pdf (in Ukrainian).
11. Kolomoiets, A.D. (2011). Svitovyi dosvid protydii nasylstvu v sim'i. Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta ym. V.Y. Vepnadskoho. Sepiya «lupydycheskye nauky» [World experience in combating domestic violence. Scientific notes of the Taurida National University. The Legal Sciences Series], 24(63): 202–208 (in Ukrainian).

N.A. Stasiuk (2020). PHYSICAL VIOLENCE IN THE FAMILY: THE ESSENCE AND THE MEANS OF RESISTANCE. *Law. Human. Environment*, 11(3):175-180.
<https://doi.org/10.31548/law2020.03.021>.

Summary. The scientific article reveals the essence of physical violence as a form of domestic violence and unlawful behavior of a person. Signs of physical violence in the family have been identified. In general, the reasons that lead to domestic violence are: a) social; b) economic; c) pedagogical; d) rights; e) political; e) physiological and other.

The normative basis of the study is the Constitution, laws and other normative-legal acts of Ukraine, which regulate measures against violence, agreements, declarations.

Also, the programs for victims and those who committed this offense, which are reflected in the Law of Ukraine «On Prevention and Suppression», are considered. The field of publicity and state structures in the implementation of legislation on counteraction to physical violence is highlighted.

The conclusion was that physical violence in family relations requires not only the strengthening of responsibility under the Criminal Code of Ukraine and the Code of Conduct. As well as writing a methodological recommendation based on the Code of Ukraine on Administrative Offenses to Prevent Physical Violence.

Keywords: domestic violence, misconduct, domestic violence, physical violence in the family, signs of domestic violence, violence against women

INTERNATIONAL ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION RELATIONS IN THE GLOBAL INTERNET

Yu.V. YANCHUK, PhD (Law),

*Chief Specialist of the Department for Counteracting Information Threats
of the Main Department for Information Security*

*Directorate for Information Policy and Information Security,
Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine*

E-mail: yanchukjv@ukr.net

L.V. HOLOVIY, PhD (Law),

*Associate Professor of the Department of the Administrative and Financial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

E-mail: Lyudmyla_Holoviy@nubip.edu.ua

Summary. *The article analyzes the international legal regulation of information relations on the global Internet. The role of international law in regulating public relations concerning the development of the global information society is studied. Attention is paid to the main normative legal acts that enshrine EU citizens' rights and freedoms in the information sphere. It is noted that the rules of "soft law", which are enshrined in the resolutions of international organizations and are not binding. Emphasis is placed on the need to enshrine in international regulations in the field of Internet relations the basic concepts applied to these relations to resolve possible disputes in the legislation of different states*

Keywords: *international legal regulation, information space, global network Internet, information relations*

Introduction.

Today, the level of development of the international community is determined by the growing role of information, which is the result of social activity of people, their high information cul-

ture, the rapid development of information and communication technologies. On the basis of information that has become a strategically important resource, a new concept of modern society has been formed, where human knowledge and intelligence are the highest values.

The main basis for the further intensive development of the global information society is the global Internet, which forms a special channel for the dissemination and exchange of information, the information environment.

The purpose of the article is analysis international legal regulation of information relations on the global Internet.

Results.

Modern globalization trends determine the development of the global information society and accordingly affect the development of the national information society, in particular in Ukraine. The importance and role of effective cooperation and cooperation between states is growing. The decisive role in regulating public relations for the development of the global information society belongs to international law (a complex set of legal norms created by states and intergovernmental organizations through agreements and are an independent legal system governed by interstate and other international relations) (Aristova, Krehul & Kurylo, 2012: 62).

The international documents of the World Summit on the Development of the Information Society (Geneva 2003 and Tunisia 2005) define the coordinating role of the state in the processes of forming the information society, as well as the need for all member states to adopt appropriate national strategies and programs (Kalishenko, 2020).

In accordance with the Law of Ukraine «On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007–2015», the mechanisms of Ukraine's integration into the world information space are the directions of Ukraine's international cooperation. As noted in Section 4 of the Law, the policy

of international cooperation of Ukraine and its participation in the development of the global information society, the integration of Ukraine into the global information space is of particular importance.

In the future, we note that on the basis of the «Agreement on Partnership and Cooperation between Ukraine and the European Community and their Member States», on September 14, 2000 in Paris, a «Memorandum of Understanding was adopted between the Directorate General for Information Society of the European Commission and the State Committee for Communications and informatization of Ukraine for the development of the information society». The significance of this document is that the parties «have agreed to cooperate for the development of the information society in Ukraine, giving it high priority». The document states that the purpose of this Memorandum is to expand cooperation between the parties in the field of information society in order to accelerate the provision of services in Ukraine. The memorandum of understanding allows to improve cooperation, firstly, in the field of strategy; secondly, in the development of joint legislation and the creation of conditions for a market economy in the field of information society services.

Specific areas of cooperation, as noted in the Memorandum, are the following: 1) continuing the development of the e-Ukraine program, which meets the needs of Ukrainian society, stimulating the development of information society services in Ukraine; 2) exchange of advice and participation in relevant activities within the e-Europe program; 3) exchange of information on frequency policy and mobile services of the third generation in the field of licensing, standards and spectrum planning; 4) co-

operation in the development of e-commerce services, especially those aimed at their interaction. Separately, it was agreed to provide advice in response to inquiries about the information society strategy developed in Ukraine, as well as to provide expert and technical assistance in accordance with existing procedures and regulations.

Another interesting point in the context of the analysis of the problems of information security of the European Union is the consideration of the main legal acts that enshrine the rights and freedoms of EU citizens in the information sphere. The main document of the European Union that enshrines such rights of citizens is the Charter of Fundamental Rights of the European Union of December 7, 2000. The Charter declares that the rights enshrined in it are based on the constitutional traditions and general international obligations of the Member States, as well as in the Treaty on European Union, the Treaty on European Communities, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, charters adopted by the European Community and the Council of Europe and in the case law of the Court of Justice of the European Communities and the European Court of Human Rights.

Based on the analysis of this document, it is advisable to pay attention to a number of human rights and freedoms in the information sphere in terms of information security of the European Union, which are very similar and practically repeat the provisions of the Constitution of Ukraine.

Yes, Art. 3 of this Agreement states that everyone has the right to physical and mental integrity. Thus, this thesis correlates with such a national interest of man in the information sphere as ensur-

ing the human right to protection from manipulation of individual consciousness and such a constitutional provision enshrined in Article 34 of the Constitution of Ukraine, according to which everyone is guaranteed the right to freedom of thought and speech, free expression of their views and beliefs. According to Art. 8 everyone has the right to the protection of personal information.

Thus, these rules are reflected in Art. 31 of the Constitution of Ukraine, namely: everyone is guaranteed the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence, as well as Art. 32 – no one can interfere in his personal and family life. Article 11 stipulates that everyone has the right to freedom of expression. This right includes freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers. Freedom and pluralism of the media are ensured. The main idea of this thesis is enshrined in the Constitution of Ukraine in Articles 15 (Public life in Ukraine is based on the principles of political, economic and ideological diversity. No ideology can be recognized by the state as mandatory. Censorship is prohibited.) And 34 (Everyone is guaranteed the right to freedom of thought and Everyone has the right to freely collect, store, use and disseminate information orally, in writing or otherwise – at their discretion).

Most international norms are declarative in nature. Therefore, European Internet law includes many directives and resolutions. In particular, the following key acts can be identified: Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the protection of consumers in respect of distance contracts (distance selling); Directive 97/66 / EC of the

European Parliament and of the Council of 15 December 1997 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the telecommunications sector; Directive 1999/93 / EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community legal basis for electronic signatures; Directive 2000/31 / EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, including e-commerce, in the internal market (e-Commerce Directive); Directive 2000/46 / EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the supervision of entrepreneurial activities of electronic money institutions; Directive 2002/58 / EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector; Resolution of the European Parliament on the safe use of the Internet and new on-line technologies of 2 December 2004. On 1 July 2004, a Directive came into force in 15 European Union countries establishing new rules and procedures for taxing e-commerce. Now any «digital sale» will be subject to VAT. Innovations relate to the taxation of foreign online merchants (Mudryievska, 2013: 68–69).

At the same time, the process of unification of legal norms in the CIS context was launched and continues.

Thus, the following acts can be distinguished: Model Law «On Electronic Digital Signature» of December 9, 2000; Agreement on Cooperation of the Member States of the Commonwealth of Independent States in Combating Crimes in the Field of Computer Information of June 1, 2001 (Mudryievska, 2013: 69).

According to official data, the amount of information in the global information space doubles every ten years, leading to its overload. The main feature of the existence of the information society is the free access of all its members to the global computer network Internet (Kormych, 2011: 105).

The Internet affects the whole of society and all aspects of our lives. Everyone in the world is experiencing the political and socio-economic consequences of the increasing use of information and communication technologies, but despite the fact that these countries face similar problems, their political and legal reactions are very different. The openness of the Internet almost completely deprives states concerned about the preservation of their sovereignty of the ability to monitor what type of content, ideas, views or information may be made available or disseminated by citizens. At the same time, new technologies are being developed on the basis of the Internet, which allow states to control Internet traffic in the form of connections and content (Benedek & Ketteman, 2013: 117).

The problem of overcoming digital inequality, which was recognized in the Okinawa Charter as the main direction of development of the global information society, has not been solved yet. This international document stated that everyone should have access to information and communication networks. A key component of this strategy was the movement towards universal access for all («Okinavska khartiia...»). At the same time, the heterogeneity of access to the Internet is due to both socio-domestic and economic factors within the country, and is often part of its political course.

The Organization for Security and Co-operation in Europe has published

a report entitled «Control of the Internet», which states that the «black list» of countries with Internet censorship is about 20 countries. Some, in particular authoritarian countries, artificially restrict the flow of information and access of their population to the global information space, blocking certain sites and services. Some countries provide their citizens with access only to the internal network, while blocking their access to the World Wide Web. At the same time, European governments also make numerous requests for blocking and filtering, as evidenced by the Google Transparency Report, which is conducted twice a year. In addition, some states have also proposed allowing Internet users to have only one public IP address in order to simplify the process of tracking all their communications on the Internet, which would inevitably lead to restrictions on freedom of expression («Zvit Google...»).

There are many countries where the level of free access to information is limited or partially restricted, i.e. controlled by the authorities, the most common: North Korea is the most closed country in the world. Access to social networks there has been blocked since the advent of the Internet. It is logical that Facebook, Twitter, YouTube do not work there, not to mention «Classmates» or «VKontakte». The North Korean version of the social network Facebook called StarCon.net.kp appeared last May, but disappeared a day later. China is very jealous of social networks developed by other countries. Resources Google, Flickr, Dropbox, Facebook, Twitter, YouTube, and in part Wikipedia are blocked in China, and residents use Chinese counterparts. Access to a number of foreign sites from China is restricted under the 59 Golden Shield

project (the so-called Great Chinese Firewall), which has been operating since 2003. Saudi Arabia periodically struggles with Facebook and YouTube. Citizens are encouraged to actively talk about «immoral» sites so that they can be blocked. Access to Wikipedia and even Google Translate was temporarily lost in the country. In 2012, access to YouTube was completely closed («Ievropy tut nemaie»: top 10 krain...»).

Therefore, it is important to understand the state of privacy and security of Internet users, their level of access to information, is the Report on the availability of services and data (Google Transparency Report), which can be described as the Transparency Report of Google Corporation. Prior to the creation of the Internet Services and Data Availability Report, Google constantly received requests from the authorities of various countries to provide personal information to users, often in unreasonably large amounts. Security and surveillance on the Internet have become central items on the agenda after high-profile revelations by Edward Snowden, hacking of Sony Pictures Entertainment servers, discussions about encryption, and others. On June 6, 2013, information appeared on the Internet that the US National Security Agency was recording telephone conversations of millions of Americans. According to the first publication in a series of revelations by Edward Snowden, the telecommunications company Verizon was forced to provide the National Security Agency with information about all calls from its subscribers on a daily basis. Subsequent reports of government surveillance shocked the world community and made transparency one of the most pressing issues. In response, Google CEO Larry Page and Legal Director David Drummond said the company had not participated in any program in which

the U.S. government or any other country could have direct access to Google's servers. In a corporate blog, they noted that the case of PRISM proves the need for a more transparent approach and the importance of the Service and Data Accessibility Report («Zvit Google...»).

On May 13, 2014, the Court of Justice of the European Union issued an On May 13, 2014, the Court of Justice of the European Union issued an important ruling on the confidentiality of Internet users («devropy tut nemaie»: top 10 krain...»). In particular, he determined that everyone has the right to request the removal of search results that contain his name, if they are «inadequate, irrelevant (or out of date) or excessive». The right to be forgotten means that at the request of a resident of a European country, Google must remove certain links from the results of a search query that contains the name of this person («Sudova sprava...»). Three years after the entry into force of this resolution, Google published the report «Three years of the Right to Oblivion» («Implementing a European...»).

Thus, the issue of the «digital divide» remains open today, and the further development of the Internet creates new lines of inequality between the population of different countries and regions, which creates contradictions in the international political arena. As a result, new forms of international conflicts, information conflicts, and network wars are emerging. Thus, the development of information technology creates new challenges to international and national security, which can be overcome only by the collective efforts of the international community.

The problem of settlement of transnational legal relations on the Internet and the role of international law in solving this problem require the development of scientific proposals for their further implemen-

tation. Therefore, it is appropriate to talk about the international law of the Internet, which is based on legal norms developed and adopted by international organizations in the format of international summits, congresses and forums. Here is an example of those international documents that regulate information relations on the Internet. In particular, on July 5, 2012, the UN Human Rights Council unanimously adopted an important resolution «On the promotion, protection and realization of human rights on the Internet». The resolution proposed by Sweden was widely supported by the international community. The resolution stated: «The rights that a person has offline should be equally protected online, in particular, freedom of expression, which applies regardless of borders and to any media chosen by a person, in accordance with Article 19 of the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights» («Okinavska khartiia...»)].

In general, a number of international legal acts emphasize the minimization of state control and restrictions on the dissemination of information on the Internet, deny the establishment of restrictions on content. These include documents adopted by the Council of Europe, such as: Resolution № 1120 «On the impact of new communication and information technologies on democracy» (1997); Declaration on European Policy in the Field of New Information Technologies (1999); Declaration on Freedom of Communication on the Internet (2003); Declaration of Human Rights on the Internet (2005) (Dubov & Ozhevan, 2013: 9–10).

Conclusion and prospects.

Given the global nature of the Internet, the absence of borders, it is necessary that international regulations

in the field of Internet relations define the basic concepts applied to these relations to resolve possible disputes in the legislation of different states. Such international documents are urgently needed today, as important issues need to be addressed, such as the jurisdiction of states, the responsibility of providers, the main directions of the international fight against information terrorism and crimes that threaten the information security of global information civilization.

References

1. Aristova, I.V., Krehul, I.Yu. & Kurylo, V.I. (2012). Problemy pravovoho rehuliuвання spivrobitnytstva Ukrainy z mizhnarodnoiu orhanizatsiieiu YuNESKO u sferi pravovoho zabezpechennia rozvytku informatsiino-ho suspilstva v Ukraini [Problems of legal regulation of cooperation of Ukraine with the international organization UNESCO in the field of legal support of development of information society in Ukraine] / za zah. red. I.V. Aristovoi. Kyiv: IRIDIUM, 246 (in Ukrainian).
2. Kalishenko, Ye. (2020). Instytutsiine zabezpechennia rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Institutional support for the development of e-government in Ukraine], 11(1). Available at: <http://journals.nubip.edu.ua> (in Ukrainian).
3. Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiino-ho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky [On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007–2015] (2007): Zakon Ukrainy vid 09.01.2007. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 12, 102 (in Ukrainian).
4. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part] (2015): mizhnarodnyi dokument vid 30.11.2015 № 984_011. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (in Ukrainian).
5. Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Heneralnym Dyrektoratom z pytan Informat-siinoho suspilstva Yevropeiskoi Komisii ta Derzhavnym komitetom zv'iazku ta informatyzatsii Ukrainy shchodo rozvytku informatsiino-ho suspilstva vid 14.09.2000 [Memorandum of Understanding between the General Directorate for Information Society of the European Commission and the State Committee for Communications and Informatization of Ukraine on the Development of the Information Society dated 14.09.2000] (2000). Available at: <http://www.e-ukraine.biz/ukraine8.html> (in Ukrainian).
6. Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu [Charter of Fundamental Rights of the European Union] (2000): mizhnarodnyi dokument vid 07.12.2000 № 994_524. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (in Ukrainian).
7. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (2016): stanom na 01.09.2016. Verkhovna Rada Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 82 (in Ukrainian).
8. Mudryievska, L.M. (2013). Pravove rehuliuвання diialnosti internetu ta yoho znachennia u formuvanni informatsiino-ho suspilstva v Ukraini. Aktualni problemy vitchyzniano yurysprudentsii [Legal regulation of the Internet and its importance in the formation of the information society in Ukraine. Actual problems of domestic jurisprudence], 4: 63–71 (in Ukrainian).
9. Kormych, B.A. (2011). Ynformatsyonnoe pravo [Information law]. Kharkiv: BURUN y K., 334 (in Russian).
10. Benedek, W. & Ketteman, M. (2013). Freedom of expression and the Internet. Strasbourg Cedex, 205 (in English).

11. Okinavska khartiia hlobalnoho informatsiinoho suspilstva. Zakonodavstvo Ukrainy, dokument 998_163 [Okinawa Charter on Global Information Society] (in English).
12. Zvit Google pro dostup servisiv i danykh [Google Report on Access to Services and Data]. Available at: <https://transparencyreport.google.com/about?hl=ru> (in Ukrainian).
13. «Ievropy tut nemaie»: top 10 krain, de zaboroniaiut sotsialni merezhi [«Europe is not here»: top 10 countries where social networks are banned]. Available at: <http://my.rv.ua/hotnews/yevropi-tut-nemaye-top-10-krayin-de-zaboronyayut-sotsialnimerezhi> (in Ukrainian).
14. Sudova sprava shchodo Prava na zabuttia [The case concerning the right to forget]. Available at: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-05/cp140070en.pdf> (in Ukrainian).
15. Implementing a European, not global, right to be forgotten. Available at: <https://europe.googleblog.com/2015/07/implementing-european-not-global-right.html> (in English).
16. Dubov, D.V. & Ozhevan, M.A. (2013). Shyrokosmuhovy dostup do merezhi Internet yak vazhlyva peredumova innovatsiinoho rozvytku Ukrainy [Broadband access to the Internet as an important prerequisite for innovative development of Ukraine]. Kyiv: NISMD, 108 (in Ukrainian).

Ю.В. Янчук & Л.В. Головій (2020). МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В ГЛОБАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ. Право. Людина. Довкілля, 11(3): 181-188. <https://doi.org/10.31548/law2020.03.022>.

Анотація. У статті здійснено аналіз міжнародно-правового регулювання інформаційних відносин в глобальній мережі Інтернет. Досліджено роль міжнародного права в упорядкуванні суспільних відносин щодо розбудови глобального інформаційного суспільства. Приділено увагу основним нормативно-правовим актам, що закріплюють права та свободи громадян Євросоюзу в інформаційній сфері. Зазначено, що міжнародно-правові засади регулювання інформаційних відносин в Інтернет регламентуються нормами «м'якого права», що закріплені в резолюціях міжнародних організацій і не мають зобов'язального характеру. Наголошено на необхідності закріплення в міжнародних нормативних актах в області Інтернет-відносин основних понять, що застосовуються до даних відносин для усунення можливих суперечок у законодавстві різних держав

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання, інформаційний простір, глобальна мережа Інтернет, інформаційні відносини

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До редакції Науково-практичного журналу «Право. Людина. Довкілля» («Law. Human. Environment») статті подаються через систему OJS (<http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo>). Авторами надсилається електронний пакет документів: відомості про авторів (Vidomosti_Ivanenko.doc); наукова стаття (Paper_Ivanenko.doc); розширена анотація статті англійською мовою обсягом до 1 сторінки тексту (Abstract_Ivanenko.doc); відгук наукового керівника (для студентів і аспірантів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ СТАТТІ

До розгляду приймаються наукові статті обсягом 8–15 сторінок тексту, формат паперу – А4, орієнтація – книжкова, поля з усіх сторін – 20 мм, міжрядковий інтервал – 1,5, кегль шрифту – 14, гарнітура – Times New Roman, абзац – 1 см.

Структура наукової статті:

рядок 1 – УДК (вирівнювання по лівому краю, шрифт – напівжирний);

рядок 2 – назва наукової статті (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний, великі літери);

рядок 3 – ініціали та прізвище автора (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний, великі літери); науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний курсив), кожен співавтор з нового рядка; студенти і аспіранти додатково вказують наукового керівника;

рядок 4 – електронна адреса автора;

рядок 5 – анотація (кегль шрифту – 14, курсив, міжрядковий інтервал – 1). Обсяг анотації повинен бути не менше 150 слів;

рядок 6 – ключові слова (кегль шрифту – 14, курсив, міжрядковий інтервал – 1);

рядок 7 – текст наукової статті із зазначенням наступних елементів:

Актуальність, де висвітлюється важливість дослідження, існуючі проблеми та напрями їх вирішення у контексті поставлених наукових завдань; вказуються невирішені частини проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, де подається короткий аналіз результатів досліджень науковців з тематики наукової статті.

Мета дослідження, де вказуються мета і завдання наукового дослідження.

Результати дослідження, де висвітлюються основні отримані результати дослідження, подані у науковій статті.

Висновки і перспективи, де подаються конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших розробок.

У кінці наукової статті подається **Список використаних джерел** у порядку згадування або в алфавітному порядку (кегль шрифту – 14, міжрядковий інтервал – 1). Список використаних джерел оформляється за міждержавним стандартом **ДСТУ 8302:2015**.

Після цього подається список використаних джерел англійською мовою (**References**), який формується за **міжнародним стандартом APA** (використовуватиметься під час розташування рукописів у зарубіжних базах). Для полегшення під час оформлення джерел за цим стандартом рекомендуємо користуватись посиланням <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php>. Транслітерацію українських символів необхідно здійснювати у відповідності з Постановою КМУ від 27 січня 2010 р. № 55, а російських – згідно із системою BGN/PCGN.

рядок 8 – тема, ініціали і прізвище авторів, анотація та ключові слова, які надаються англійською мовою.